

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Siyaset Bilimi Bilim Dalı

TÜRKİYE'DE KOOPERATİFÇİLİĞİN TARİHSEL SEYRİ: DEVLET İNİSİYATİFİ-KALKINMA İDEALİ

Memnune Sıla ÜLTANIR

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2019

TÜRKİYE'DE KOOPERATİFÇİLİĞİN TARİHSEL SEYRİ: DEVLET İNİSİYATİFİ-KALKINMA İDEALİ

Memnune Sıla ÜLTANIR

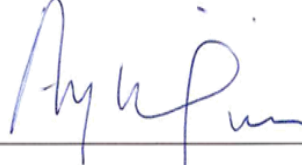
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

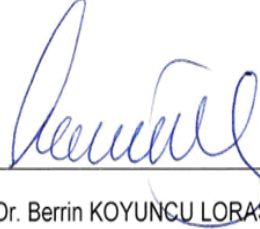
Ankara, 2019

KABUL VE ONAY

Memnune Sıla ÜLTANIR tarafından hazırlanan "Türkiye'de Kooperatifçiliğin Tarihsel Seyri: Devlet İnisyatifi-Kalkınma İdeali" başlıklı bu çalışma, 25.06.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Aylin ÖZMAN (Başkan)

Prof. Dr. Berrin KOYUNCU LORASDAĞI (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Şebnem YARDIMCI GEYİKÇİ

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan "**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**" kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- o Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- o Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- o Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

23.10.2019

Memnune Sıla ÜLTANIR

¹"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Berrin KOYUNCU LORASDAĞI** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Memnune Sıla ÜLTANIR

TEŐEKKÖR

Bu tezin hazırlanma sürecinde engin bilgi, fikir ve görüşleriyle her konuda yardımcı olan ve yönlendiren ayrıca desteklerini esirgemeyen çok değerli tez danışmanım Prof. Dr. Sayın Berrin KOYUNCU LORASDAĞI'na,

Varlığını her zaman yanımda hissettiğim ve her gün daha çok özlediğim canım babam İsmail Hakkı ÜLTANIR'a, hayatımın her döneminde beni destekleyen, yanımdan hiç ayrılmasın istediğim canım annem Selma ÜLTANIR'a, yanımda olduğu için kendimi şanslı saydığım canım ağabeyim Halil İbrahim ÜLTANIR' a ve sonsuz destekleri için Sayın Barış SÖNMEZ'e teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

ÜLTANIR, Memnune Sıla. *Türkiye’de Kooperatifçiliğin Tarihsel Seyri: Devlet İnisyatif-i-Kalkınma İdeali*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

Dayanışma, iş birliği ve yardımlaşma olguları insanlık tarihinde çok eski zamanlara dayanmaktadır. Ancak bu olguların modern anlamda ekonomik yapılar içinde tanımlanmaları ancak 19. yüzyılda mümkün olabilmıştır. Kooperatifçilik, sert kapitalizmin yaşandığı bu dönemde hem ekonomik hem de sosyal ihtiyaçlara cevap vermek üzere ilk kez İngiltere’de ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda, bireylerin ekonomik amaçlarını gerçekleştirebilmek için bir araya gelerek kurdukları kooperatifler, değer temelli yapıları ve ilkeleri ile diğer işletme türlerinden ayrılmıştır. Özellikle Batıdaki kooperatifçilik hareketinin tabandan gelen istek doğrultusunda halkın kendi içinden çıkan bir örgütlenme ihtiyacının sonucunda başladığı anlaşılmaktadır. Türkiye özelinde bir inceleme yapıldığında ise kooperatifçilik uygulamalarının Batıdaki emsallerinin tersine halkın içinden gelen bir taleple değil devlet eliyle başlatıldığı görülmektedir. Bu başlangıç Türkiye’de kooperatifçilik uygulamalarının ilk ortaya çıktığı 1800’lerin ikinci yarısından itibaren uzun yıllar süregelen durumun da değişmeyen bir göstergesi olma niteliğini taşımaktadır. Bu kapsamda, tez ile Türkiye’deki kooperatifçilik düşüncesinin geliştirilmesi ve sadece niceliksel değil niteliksel olarak da güçlü uygulamalarının ortaya çıkması için kooperatifçiliğin Türkiye’deki süreçlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Türk Kooperatifçilik Hareketi, tarihsel süreç içinde geçirdiği evreler ve dönemselsel ekonomi politikaları ile bağlantılı bir şekilde ele alınmış ve kooperatifçiliğin yeni dönemdeki değişikliklerin nedenleri ortaya konmuştur. Her ne kadar kooperatifçilik felsefesinin Türkiye’deki yaşam biçimine ve kültüre çok uzak olmadığı konusuna vurgu yapılırsa da kooperatifçilik uygulamalarının çok uzun yıllar daha çok ekonomik ekseninde ve benimsenen ekonomi politikaları çerçevesinde yürütüldüğü görülmektedir. Bunun yanında, devlet kontrolünün de çok kısa bir zaman öncesine kadar kooperatiflerin üzerinde olduğu görmek mümkündür. Son yıllarda ise önceki dönemden bir kopuş olduğu gözlemlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kooperatifler, ekonomi politikaları, kooperatifçilik teorisi, kooperatifçilik hareketi

ABSTRACT

ÜLTANIR, Memnune Sila. *The Historical Trajectory of Cooperative in Turkey: The State Initiative-The Development Ideal*, Master's Thesis, Ankara, 2019.

The facts of solidarity, collaboration and cooperation are based on very old times in the history of humanity. However, the identification of these cases in modern economic structures was possible in the 19th century. The cooperatives have emerged for the first time in England to respond to both economic and social needs during this period of challenging capitalism. In this respect, the cooperatives which are established by individuals to realize their economic goals differ from other types of business with their value-based structures and principles. In particular, it is understood that the movement of the cooperatives in the West started as a result of the necessity of an organization coming out of the people in line with the demands of the grassroots. When a private examination is carried out in Turkey, it is seen that contrary to their counterparts in the West the cooperative practices are started by the state, not by a demand from the people, This beginning is an unchanging indicator of the long-standing situation in Turkey when the cooperative practices have emerged in the second half of the 1800s. In this context, with this thesis, it is aimed to examine the processes of cooperatives in Turkey to develop the idea of cooperatives and emerge strong practices not only quantitatively but also qualitatively. Development of the Turkish cooperative movement have been explained in relation to the phases of cooperatives practices and the periodic consideration of economic policies within the historical process and also the reasons of the changes in the new period of cooperative activities have been revealed. Although it is emphasized that the philosophy of cooperatives is not far from lifestyle and culture in Turkey, it is observed that cooperative practices have been carried out for many years in the framework of economic and economic policies. In addition, it is possible to see that state control was over cooperatives until a short while ago. Also, in recent years, a break from the previous period is observed.

Key Words: Cooperatives, Economic Policies, Cooperative Theory, Cooperative Movement

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM KOOPERATİFÇİLİĞİN DÜŞÜNSEL VE TARİHSEL ARKA PLANI	8
1.1. KOOPERATİFÇİLİĞİN DÜŞÜNSEL ARKA PLANI	8
1.2. KOOPERATİFÇİLİĞİN KAVRAMSAL ARKA PLANI	20
1.2.1. Kooperatiflerin Sınıflandırılması	22
1.2.2. İşletmeleri “Kooperatif” Yapan İlkeler / Kooperatifçilik İlkeleri.....	23
1.3. KOOPERATİFÇİLİK VE DEVLET	28
1.4. KOOPERATİF-DEVLET İLİŞKİLERİNİ TANIMLAYAN SİSTEMLER VE BU SİSTEMLERİN DÜNYADAKİ UYGULAMA ÖRNEKLERİ	31
1.4.1. Serbest Sistem-İngiltere Örneği	31
1.4.2. Karşılıklı Yardım Sistemi-Fransa Örneği	35
1.4.3. Devletçilik Sistemi-Çin Örneği.....	36
1.4.4. Vesayet Sistemi- Romanya Örneği	38
1.5. DÜNYADAKİ KOOPERATİFÇİLİK DENEYİMLERİ	39
2. BÖLÜM TÜRKİYE’DEKİ KOOPERATİFÇİLİK DENEYİMİ	52
2.1. OSMANLI’DAN ÇOK PARTİLİ DÖNEME: KORPORATİZMİN BİR ARACI OLARAK KOOPERATİFÇİLİK	52
2.1.1. Osmanlı Devleti’nde Kooperatifçiliğin Başlangıcı	52
2.1.2. Erken Cumhuriyet Döneminde Kooperatifçilik	63
2.1.3. Erken Cumhuriyet Dönemindeki Kooperatifçilik Hareketinin Değerlendirilmesi ...	80
2.2. 1950’LERDEN 1980’Lİ YILLARA: KALKINMANIN BİR ARACI OLARAK KOOPERATİFÇİLİK	85
2.2.1. 1950-1980 Yılları Arası Kooperatifçilik.....	85
2.2.2. 1950-1980 Yılları Arasındaki Kooperatifçilik Hareketinin Değerlendirilmesi	95
2.3. 1980’LERDEN 2000’Lİ YILLARA: NEO-LİBERAL DÖNÜŞÜM KISKACINDA KOOPERATİFÇİLİK	98

2.3.1. 1980-2000 Yılları Arasında Kooperatifçilik	99
2.3.2. 1980-2000 Yılları Arasındaki Kooperatifçilik Hareketinin Değerlendirilmesi	104
3. BÖLÜM 2000'Lİ YILLARDAN GÜNÜMÜZE DÖNÜŞÜMÜN: YENİ DÖNEM KOOPERATİFÇİLİK.....	106
3.1. KOOPERATİFÇİLİK İLE İLGİLİ GELİŞMELER	106
3.2. SON YILLARDA ORTAYA ÇIKAN DEĞİŞİMLERİN KOOPERATİFÇİLİKTEKİ YANSIMALARI	108
3.2.1. Kadın Kooperatifleri	111
3.2.2. Sosyal Kooperatifçilik.....	117
3.2.3. Enerji Kooperatifleri	121
3.3. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA.....	124
3.3.1. Sürdürülebilir Kalkınma Ekseninde Kooperatifler	127
3.3.2. Kooperatiflerin Çevre Sorumluluğu.....	132
3.3.3. Dünya ve Türkiye'deki Bazı Kooperatiflerin Faaliyetleri	134
3.4. SON DÖNEMDEKİ KOOPERATİFÇİLİK HAREKETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	136
SONUÇ	140
KAYNAKÇA.....	146
EK 1. ORJİNALLİK RAPORU.....	154
EK 2. ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU	156

KISALTMALAR

BM	: Birleşmiş Milletler
COPAC	: Committee for the Promotion and Advancement of Cooperatives
DGRV	: Alman Kooperatifleri ve Raiffeisen Konfederasyonu
DKS	: Dünya Koruma Stratejisi
ICA	: International Cooperative Alliance
IHCO	: International Health Cooperative Organization
ILO	: International Labour Organization
IMF	: International Monetary Fund
KEDV	: Kadın Emegini Değerlendirme Vakfı
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
WEF	: The World Economic Forum

GİRİŞ

Son dönemde ekonomik bağlamda yaşanan gelişmeler, kooperatifçilik uygulamalarının Türkiye gündemine oldukça etkili bir şekilde girmesine neden olmuş ve kooperatifçiliğin önemine tekrar dikkatleri çekmiştir. Özellikle tarımsal pazarlamadaki araçların fazlalığını aşmak adına kooperatiflerin önemli bir görev üstlenebileceği ve gıda enflasyonunu bertaraf edilmesi konusunda olumlu sonuçlar ortaya çıkarabileceği en çok konuşulan konular arasındadır. Hatta kooperatifçilik, açıklanan ekonomi programlarının uzun bir aradan sonra önemli bir bileşeni haline gelmiştir. Tanzim satış ise kooperatifçiliğin ön plana çıktığı son dönemlerde gündeme giren konulardandır. Tarım kredi kooperatifleri tarafından üreticiden alınan ürünlerin halka sunulduğu bu sistemin 1970’lerde ilk ortaya çıkışı da bir kooperatifçilik uygulamasıdır. Tarım satış kooperatifleri birliklerinin ürünlerinin tüketiciye ucuz bir şekilde ulaştırılması adına içinde belediyelerin olduğu bir sistem öngörülmüş ve tanzim mağazalar açılmıştır. (Gönenç, 2015) O günden bugüne, 100 yılı aşkın tarihleri ile Türkiye’de uzun yıllardan beri faal olan kooperatiflerin neden bu kadar önemli olduğunun cevabı kooperatiflerin bir model olarak neden önemli olduğu ile doğrudan bağlantılıdır.

Dünya edebiyatının çok önemli romancılarından olan Lev Tolstoy “*Gerçek hayat, birbiri ile çekişen, kavga eden, dövüşen, gürültü çıkaran insanların bulunduğu yerde değil, gözle fark edilemeyecek çok küçük değişikliklerin olduğu yerdedir. İşte kooperatifçilik bu küçük değişiklikler arasında olup yalnız maddi değil aynı zamanda manevi bakımından önem taşımaktadır.*” demiştir. (Tolstoy’dan aktaran Hazar, 1990:89) Bu ifadeler dünyada bir çeşit dayanışma ekonomisi olarak ortaya çıkan ve gelişen kooperatiflerin önemini anlatmak için seçilebilecek en doğru ifadelerdendir.

Kişilerin kendi inisiyatifleri ile bir araya gelmelerinin ve yapmak istediklerini kooperatifler çatısı altında gerçekleştirmeye çalışmalarının önemli bir alternatif olduğu açıktır. Çünkü kooperatiflerin faaliyetleri, nasıl bir çevrede yaşanmak isteniyorsa bunun doğrultusunda gerçekleştirilecek hareketlerin somut birer örneği niteliğindedir. Örgütlü bir toplumun ortaya çıkardığı sosyal faydalar da önemli bir teşvik oluşturmaktadır. Dolayısıyla değer temelli olan ve sahip olduğu ilkelere oldukça önem veren kuruluşlar

olarak kooperatif işletmeler, ortak amaç etrafından birleşen insanların oluşturduğu katılımcı ve sürdürülebilir bir model olarak öne çıkmaktadır. Tüketime karşı üretim, kapitalist sistem içinde demokratik olma, küresel karşı yerel olma gibi özellikler taşıyan yeni bir sosyal hareket olarak (Rehber, 2011:189) tanımlanmasının temelinde de bu nedenler bulunmaktadır. Bu doğrultuda, her alanda varlık gösterebilecek özelliklerinden dolayı kooperatifçilik düşüncesi ve uygulamalarının geliştirilmesinin önemi yadsınamaz. Sadece mevcut ekonomik ve sosyal sorunlara çözüm bulabilmek adına değil, Birleşmiş Milletler (BM) tarafından kabul edilen 2012 “*Uluslararası Kooperatifler Yılı*”nın “*Kooperatif İşletmeler Daha İyi Bir Dünya Kurar*” sloganında olduğu gibi daha iyi bir dünyada yaşamak ve Türkiye’deki sosyal bütünleşmeyi gerçekleştirmek adına kullanılması ve teşvik edilmesi gereken bir modeldir. Diğer taraftan sosyo-ekonomik kalkınmayı sağlamak adına yürütülen “Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri” kapsamında da kooperatiflerin çok büyük katkılar sunabileceği açıktır.

Kooperatifler birbirleri ile kıyaslanmaya çok uygun yapılanmalar değildir. Bunların büyüklükleri, çalışma alanları, temel dertleri farklı olabilmektedir. Ancak ortak olan özellikleri kooperatifçilik ilke ve değerlerine sahip olmalarıdır. Kooperatiflerin temel olarak yaptıkları dağınık ve küçük ekonomik varlıkları bir araya getirmektir. Çıkin (2017), kooperatiflerin kapitalizmin eksiklerini tamamlayan birer yapılanma olarak kullanılabileceği gibi alternatif bir işletme modeli olarak da kullanılabileceğini ifade etmektedir. Bu nedenle, kooperatiflerin her yere uyum sağlayan esnek modeller olduğunu belirtmiştir.

Kooperatifçiliğin çalışma stiline benzer insanların beraber iş yapma düşünceleri oldukça eski tarihlere götürülebilmekle birlikte modern anlamda kooperatifçiliğin ilk kez İngiltere’de 1800’lerde başladığı kabul edilmektedir. İngiltere ile aynı dönemlerde Fransa’da tarımsal alanda üretim kooperatifleri, Almanya’da ise kredi kooperatifleri girişimleri başlatılmış olup bu hareket devamında Avrupa’nın diğer ülkelerine yayılmıştır. Kooperatifçilik ile ilgili olarak gerçekleştirilen bu ilk girişimler insanların sorunlara kendi çabalarıyla çözüm bulma isteklerinden kaynaklanmıştır. Kooperatifçiliğin başladığı dönemde özellikle İngiltere’de sermayeden yoksun olan işçi kesimi ve geri kalan halk, kapitalizmin beraberinde getirdiği olumsuz etkiler dolayısıyla

ortaya çıkan sorunları en aza indirmek ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için kooperatifçilik faaliyetlerine başlamışlardır. Kooperatifçiliğin kuramsal temeli incelendiğinde -kapitalizmin olumsuz sonuçlarına en çok maruz kalan- işçi kesiminin örgütlenmesi konusuna dikkat çekildiği görülmektedir. Bu nedenle, kooperatifçiliğin özellikle Batı ülkelerinin tarihlerinde siyasi tutumlarda da görülebilmesi mümkündür. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, kooperatiflerin sosyal özelliklerinin en az ekonomik tarafları kadar ön plana çıktığıdır. Öyle ki yukarıda bahsedilen ilk başarılı modern kooperatif girişimi olarak kabul edilen İngiltere'deki Rochdale Öncüleri¹ tarafından kurulan tüketim kooperatifinde, ortak olan kişilerin eğitim ihtiyaçlarının giderilmesi ve kooperatifçilik eğitiminin ilerletilmesi gibi sosyal fayda sağlayacak faaliyetler de yer almıştır.

Özellikle Avrupa'daki gelişmeler ile kıyaslandığında kooperatifçiliğin Türkiye'deki seyrinin ise pek çok yönden daha değişik ilerlediği söylemek yanlış bir tespit olmayacaktır. İlk olarak Türkiye'deki kooperatifçilik hareketinin başlangıcı incelendiğinde Batıdaki emsallerinde yaşandığı şekliyle halkın içinden çıkan örgütlenme ihtiyacının sonucunda olmadığı görülmektedir. Dünyada kooperatifçilik hareketinin başlamasına neden olan olumsuz durumların Osmanlı Devleti'nde diğer ülkelere göre daha değişik ve daha geç ortaya çıkması bunun en önemli nedenlerinin başında kabul edilebilir. Ayrıca, o dönemde halkın örgütlenme kültürünün eksikliği -günümüzde de istenen seviyede olamadığı açıktır- önemli olan diğer bir nedendir. Öte yandan, kooperatifçilik uygulamalarına ilişkin olan kaynakların pek çoğunda kooperatifçiliğin motivasyonları olarak tanımlanan birlikte iş yapma, yardımlaşma, dayanışma, gibi değerlerin, Türk kültüründe bulunan değerler olduğu her fırsatta dile getirilmektedir. Gerçekten de imece, lonca sistemi ve ahilik, kooperatiflerin sahip olması gereken sosyal motiveler ile yönlendirmelere cevap verebilecek kültürel değerlerdir. Ancak, bunlara rağmen kooperatifçiliğin Türkiye'deki ortaya çıkışı bir devlet adamı olan Mithat Paşa'nın² girişimleri ve sonrasında çıkarılan Nizamname doğrultusunda gerçekleşmiştir. İkinci olarak diğer ülkelerdeki kooperatiflerin gelişimleri incelendiğinde dikkat çeken

¹ Rochdale Öncüleri'ne ilişkin olarak daha fazla bilgi almak için George Jacob Holyoake'nin "*History of the Rochdale Pioneers*" adlı eserinden faydalanabilir.

² Osmanlı Devleti'nde yapısal pek çok alanda yapılan reformların hayat geçmesinde ve 1876 Kanun-i Esasi'nin hazırlanmasında bulunan devlet adamıdır.

nokta, özellikle Batı ülkelerindeki kooperatifçilik hareketinde devlet rolünün oldukça kısıtlı olduğudur. İsrail, Sovyetler Birliği ve Çin gibi³ ülkelerdeki kooperatifçilik hariç olmak üzere –buralarda farklı şekilde ele alınmıştır- Türkiye’de, Tanzimat’tan beri her türlü yapısal konudaki uygulamaları örnek alınan Batı ülkelerinin kooperatifçiliğinden farklı bir yol izlenmiştir. Buralarda devletin rolü çoğunlukla, kooperatif-devlet ilişkilerinde serbest sistem olarak tanımlanan çerçeve içinde kalmış, bazı durumlarda ise devletin kooperatifçiliğe ilişkin gerekli düzenlemeleri yapması ve teşvikler vermesi doğrultusunda karşılıklı yardım sistemi dâhilinde yürütülmüştür. Türkiye’de ise kooperatifçilikte en başından itibaren, karşılıklı yardım sistemi doğrultusunda uygulamaların yanında bazı alanlar ve zamanlarda vesayetçi sistem çizgisindeki politikaların uygulandığı görülmektedir. Türkiye’deki kooperatifler ile diğer ülkelerdekiler arasındaki bir başka farkın kooperatiflerin değerlendirilmesine ilişkin olduğu düşünülmektedir. Kooperatifler ortaya çıktıkları ilk dönemlerden itibaren ekonomik yanlarının yanında yukarıda da bahsi geçen sosyal tarafları ile ele alınmışlar ve gelişimlerini bu yönde ilerletmişlerdir. Kooperatifçilik tanımı, ilkeler ve değerleri⁴ kooperatiflerin ekonomik özelliklerinin yanında sosyal taraflarını vurgular nitelikte olacak şekilde evrilmiştir. Türkiye’deki kooperatifler ise uzun yıllar sadece ekonomik birer birim olarak görülmüş, ekonomik getirileri ya da ekonomi politikaları içinde ne şekilde yer aldıkları ile değerlendirilmiş ve kooperatifçilik modelinin sosyal yanları arka planda bırakılmıştır. Öncelikli vurgunun ekonomik özellikleri üzerinde olması nedeniyle kooperatifler, ekonomi-politik çerçevesinde incelenmiş ve çok uzun yıllar kooperatifçilik uygulamalarının gelişimleri büyük oranda benimsenen ekonomi politikalarının çerçevesinde şekillenmiştir. Ancak, Türkiye’deki kooperatifçilik hareketinin son yıllardaki ilerlemesi analiz edildiğinde ulusal ve uluslararası alanlarda yaşanan gelişmelerle de bağlantılı olarak önceki yıllardan bir kopuş olduğu gözlemlenmektedir.

Bu doğrultuda, dünyada bankacılıktan eczacılığa, tarımdan sağlığa, eğitime, sigortacılığa ve enerjiye kadar birçok alanda faaliyet gösteren kooperatiflerin Türkiye’deki gelişimine ilişkin olarak yukarıda bahsedilen farklılıklar çerçevesinde bir değerlendirme

³ Stoyan Sulemezov’un “*Lenin Kooperatif Planı ve Bulgaristan Kooperatif Hareketi*” Bulgaristan’daki kooperatifçilik uygulamalarına ilişkin olarak alternatif bir kaynaktır.

⁴ Kooperatifçilik tanımı, değerleri ve ilkelerine ilişkin olarak ICA’nın belirtilen web sayfasında yararlanılabilir. “<https://www.ica.coop/en/cooperatives/cooperative-identity>”

yapılacaktır. Türkiye’deki kooperatifçiliğin dönemlerinin sistematik bir şekilde incelenerek kooperatifçiliğin son dönemlerdeki dönüşümünün nedenlerinin organize bir şekilde ortaya konmasının önemli olduğu değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda, kooperatiflerin geçirdikleri süreçler, Türkiye’deki kooperatifçilik hareketinin altında şekillendiğinin düşünüldüğü temalar kapsamında ele anılacaktır. Bu temalar, incelenen dönemdeki en baskın özellikler göz önünde bulundurularak belirlenecektir.

Tezin amacı, Türkiye’de kooperatifçiliğin tarihsel seyrini inceleyerek kooperatifçiliğin değişen doğasını ve niteliğini ortaya koymaktır. Buradan hareketle tezin iddiası Türkiye’de kooperatifçiliğin, kuruluşundan itibaren devlet kontrolü ve ekonomi politikaları çerçevesinde şekillendiği, 2000’li yıllara gelindiğinde ise kooperatifçilik hareketinde bir dönüşümün ortaya çıktığıdır. Bugün toplam 50 bin civarında 6 milyonun üzerinde ortağa hitap eden kooperatiflerin sayısal olarak önemli rakamlara ulaşmasına rağmen istihdam, ortak sayısı, ciro gibi kıstaslar göz önünde bulundurulduğunda gerilerde kaldığı ve istenen seviyenin altında olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, 2000’li yıllardan itibaren yaşanmaya başlanan dönüşümün olumlu seyretmesinin sağlanması, istenen seviyede gelişme gösteremeyen kooperatifçilik hareketinde güçlü uygulamalarının ortaya çıkması ve kooperatifçilik düşüncesinin ilerlemesi adına; ilke ve değerler çerçevesinde çok yönlü, bütüncül ve tek tipten uzaklaşmış politikaların izlenmesi gerektiği ortaya konmaya çalışılacaktır.

Kooperatifçilik konusundaki çalışmalar incelendiğinde özellikle tarım kooperatiflerine ilişkin kaynaklara kolaylıkla ulaşmak mümkündür.⁵ Bununla birlikte, Türkiye’deki kooperatiflere ve genel manada kooperatifçiliğe ilişkin çalışmalar mevcuttur.⁶ Ayrıca, kooperatifçilik ile ilgili makale, süreli yayın, rapor, bülten gibi kaynaklar da

⁵ - Özlem Yıldırım Kocabaş’ın, “*Türkiye’de Kooperatif Düşüncesinin Evrimi ve Tarımsal Kooperatifçilik*” tezi ile “*Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi*” adlı kitabı bu konuda incelenebilir.
 - Ziya Gökalp Mülayim’in “*Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik*” adlı kitabı eski bir kaynak olmasına rağmen kooperatifçilik ve tarımsal kooperatifçiliğe ilişkin verdiği bilgilerden yararlanılabilir.
 - Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi’nden tarımsal kooperatifçilik ile yazılmış çalışmalara ulaşmak mümkündür.

⁶ Türkiye Kooperatifçilik Kurumu’nun kurucusu Nusret Namık Uzgören’in “*Tanınmış Kooperatifçimiz Nusret Namık Uzgören Diyor Ki*”, Nurettin Hazar’ın “*Atatürk ve Kooperatifçilik*” ile “*Kooperatifçilik Tarihi*”, Ziya Gökalp Mülayim’in “*Demokratik Kooperatifçilik Politikası ve Toprak Reformu*” ile “*Kooperatifçilik*”, Cevat Geray’ın “*Kooperatifçilik*”, Ayhan Çıkın’ın “*Bir Başkadır Kooperatifçilik*” ile “*Atatürk ve Kooperatifçilik*”, Erkan Rehber’in “*Kooperatifçilik*” adlı eserleri.

bulunmaktadır. Kooperatifçilik üzerine yazılan tezlerde ise ziraat, işletme, ekonomi alanlarında ciddi bir yoğunluk olduğu görülmektedir.⁷ Son dönemlere gelindiğinde ise bunların yanında kooperatifçiliğin farklı ve güncel konular bağlamında incelenmeye başlandığını söylemek mümkündür.⁸ Bu doğrultuda, tezde Türkiye’deki kooperatifçilik hareketine ilişkin olarak daha önce yapılan çalışmalardakilerden farklı bir bakış açısı getirilmesi planlanmıştır. Böylece, tezin kooperatifçilik düşüncesinin gelişimine ve bu alandaki çalışmalara ayrıca, Türkiye’deki kooperatifçilik hareketinin özellikle son dönemdeki dönüşümünün ve bu dönemdeki hareketi yönlendiren motivasyonların ve ulusal/uluslararası gelişmelerin analiz edilmesi konusuna katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Nihayetinde, kooperatifçilik hareketini baştan itibaren inceleyerek kooperatifçiliğe ilişkin bir kaynak ortaya konması ve niteliksel olarak güçlü kooperatif uygulamalarının ortaya çıkışına katkıda bulunulması hedeflenmektedir.

Bu kapsamda, kooperatifçilik ile doğrudan ilgili kurumların çıkardığı yayınlar⁹ taranarak birincil veri analizi, yine hem dünyadaki hem de Türkiye’deki kooperatifçilik ve Türkiye ekonomi politikalarına ilişkin olarak ikincil veri ve içerik analizi yapılarak nitel bir araştırma yöntemi kullanılmış olup basılı ya da internet üzerinden sağlanan kitaplar, makaleler, raporlar, süreli yayınlar, haberleri kapsayan bir literatür taraması yapılmıştır.

Bu doğrultuda, çalışmanın birinci bölümünde, kooperatifçilik düşünsel boyutunun incelenmesi adına belli başlı kooperatifçilik okullarının düşüncelerine yer verilmiş,

⁷ Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi’nden kooperatifçiliğe ilişkin olarak yayımlanmış tezlere ulaşmak mümkündür. -<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>-

⁸ Son dönemde özellikle kadın kooperatifleri üzerindeki çalışmalarda artış olduğu görülmektedir. Bu konudaki örneklerden tezin son bölümünde söz edilmiştir. Yine, enerji konusunda Kubilay Baş’ın “*Türkiye’de Sürdürülebilir Enerji ve Kooperatiflerin Rolü*”, ekoturizm konusunda Çağdaş İnan’ın “*Trakya Bölgesinde Kırsal Kooperatiflerin Katılımı ile Ekoturizmi Geliştirme Olanakları*”, sosyoloji alanında “*Yeni Gelişme Alanlarında Sosyal İlişkilere Bir Bakış: Pertek Barış Yapı Kooperatifi Örneği*” adlı çalışmalar olduğu görülmektedir. Sosyal ekonomiye ilişkin mecralarda kooperatifçiliğin farklı alanlarına yönelik kaynaklara ulaşmak mümkündür.

⁹ Ticaret Bakanlığı tarafından çıkarılan genel olarak kooperatifçiliğe, kadın kooperatiflerine ve enerji kooperatiflerine yönelik broşür ve kitapçıklar

- Türk Kooperatifçilik Kurumu tarafından çıkarılan “*3. Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*”

- Bunların yanında, kooperatiflerin kendi bünyelerinde çıkarmış oldukları yayınlar mevcuttur. (Tez-Koop-İş Kadın, TESKOMB Dergi, Bilge Ağaç Dergisi gibi)

Bu yayınların, salt kooperatifçilikten ziyade sektörlerine bağlı olarak değişen içeriklere sahip oldukları görülmektedir.

kooperatifler ve önemli ekonomik sistemler arasındaki ilişkiler irdelenmiştir. Kooperatifçilik tanımı ve kooperatifçilik ilkelerinin yanında kooperatif-devlet ilişkilerinin teorik alt yapısı bu bölümde incelenen önemli konulardandır. Ayrıca, Gide'in kooperatif-devlet ilişkilerini tanımlayan kuramı çerçevesinde ortaya konan sistemler analiz edilmiş ve bu sistemlerin dünyadaki uygulama örneklerine yer verilmiştir. Bunların yanında, dünyadaki kooperatifçilik deneyimleri kapsamında kooperatifçiliğin ortaya çıkışından bahsedilmiş, kooperatifçilik üzerine çalışan Robert Owen, Charles Fourier, Friedrich Wilhelm Raiffeisen gibi kuramcılara yer verilmiş ve daha önce incelenmeyen ülke uygulamaları analiz edilmiştir. Bu bölümle birlikte, kooperatifçilik uygulamalarının düşünsel arka planını ortaya koyarak Türkiye'deki uygulamalarla karşılaştırma yapılabilmesi ve Türkiye'deki kooperatifçilik deneyimini analiz etmeden önce dünyadaki kooperatifçilik ile ilgili bilgi verilmesi amaçlanmıştır.

İkinci bölümde, Türkiye'deki kooperatifçilik hareketinin tarihsel arka planı ekonomi politikaları çerçevesinde incelenmiştir. Bu kapsamda, ilk olarak 1800'lerin ikinci yarısındaki başlangıcından, Cumhuriyetin kuruluşuna kadar geçen süredeki kooperatifleşme uygulamalarından bahsedilmiştir. Kooperatifçiliğin Türkiye'de gerçek anlamda başladığı cumhuriyetin ilanının ardından hayata geçirilen uygulamaların korporatizm çerçevesinde şekillendiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Ardından, 1950'lerden 1980'lere kadarki kooperatifçilik uygulamaları ele alınmış ve dönemin ekonomi politikalarının en önemli yönlendiricileri olan kalkınma planlarının kooperatifçilik hareketindeki yerine yer verilmiştir. Bu bölümde son olarak, Türkiye'de 1980'lerden 2000'li yıllara kadarki kooperatifçilik uygulamalarından, neo-liberal politikaların ortaya çıkardığı dönüşüm çerçevesinde bahsedilmiştir.

Üçüncü bölümde ise Türkiye'deki kooperatifçilik hareketinin süregelen gelişiminden bir kopuşun söz konusu olduğu son dönemi incelenmiştir. Bu bölümde, kooperatifçilik hareketinde etkili olan ulusal ve uluslararası gelişmeler ele alınarak ortaya çıkan yeni dinamikler çerçevesinde şekillenen ve gelişimini sürdüren yeni nesil kooperatiflerden bahsedilmiştir. Yine, kooperatifçilik açısından önemli bir olgu olduğu düşünülen sürdürülebilir kalkınma ve ayrıca kooperatiflerin çevre sorumluluğu konularına değinilmiştir.

1. BÖLÜM KOOPERATİFÇİLİĞİN DÜŞÜNSEL VE TARİHSEL ARKA PLANI

Türkiye'nin kooperatifçilik deneyiminin incelenmesi öncesinde kooperatifçiliğin düşünsel arka planını analiz etmek önemlidir. Bu nedenle bu bölümde kooperatifçilik teorisinin ve kavramının içeriği ile kooperatifçilik düşüncesinin ortaya çıkışı ve ülke uygulamalarının seyri hakkında bir fikir oluşturulması amaçlanmıştır. Bu kapsamda, Türkiye'deki kooperatifçilik açısından önemli bir konu olan ve tezin de çıkış önemli bir çıkış noktasını oluşturan devlet-kooperatif ilişkilerini Gide'nin sistematize ettiği 4 başlık altında incelerken bu sistemlerin uygulama örneklerine yer verilmesi planlanmıştır. Buralarda incelenmeyen ülke uygulamalarına ise dünyadaki kooperatifçilik deneyimlerinden bahsedilen bölümde yer verilecektir.

1.1. KOOPERATİFÇİLİĞİN DÜŞÜNSEL ARKA PLANI

İş birliği: Kooperatifçilik için en önemli kavramlardan biri iş birliğidir. İş birliği, aslına bakılırsa yalnızca kooperatifçilik hareketi için değil tüm sosyal ekonomi için bir temel niteliği taşımaktadır. 1844'te Robert Owen iş birliğini, kapitalist rekabetin karşıtı olarak tanımlamıştır. Ancak her ne kadar iş birliği ve rekabet karşıt anlamlar taşıyalar da kooperatifler ile geleneksel sermaye şirketleri arasındaki fark sadece basit bir şekilde bu karşıtlık ile açıklanamaz. Çünkü kooperatifler ortaya çıkışlarında ve günümüzde dahi hem bir alternatif yaratmışlar hem de işleyişlerini kapitalist ekonomi içerisinde sürdürmüşlerdir. Kapitalist ekonomi beraberinde sosyal ve ekonomik adaletsizlik, bencillik vb. getirmekte, kooperatifçilik ise bunu bertaraf etmede demokratik ekonomik bir alternatifi temsil etmektedir. Kooperatifçilik hareketinin amacı etik değerleri kaybetmeden ekonomik bir başarı elde etmektir. (Draperi,1)

İş birliğine benzer olguların özellikle Antik Yunan'da kullanıldığını görmek mümkündür. Aristo "*insan sosyal bir hayvandır*" derken insanın tek başına izole bir hayat yaşayarak mutlu olamayacağına vurgu yapmıştır. Bu doğrultuda, iş birliği insan hayatındaki temel ilke olarak kabul edilmiştir. İş birliğinin bu ilk versiyonunda daha çok sosyal, kültürel ve dini yönlere vurgu yapıldığı görülmekte olup bir yaşam biçimi olarak tanımlanmaktadır.

Modern iş birliği kavramının ise bu ilk versiyonundan farklı olduğunu görmek mümkündür. (Kunhu, 2011:5)

Modern bağlamda, iş birliği kavramı ilk kez 14. yüzyılda ortaya çıkmış olup Latincedeki “*cooperatio*” kelimesinden türemiştir. 15. Yüzyılda ortak çaba anlamında kullanılmış olup incelediğimizde *co* (birlikte) ve *operate* (hareket etmek) kelimelerinden oluştuğunu görmekteyiz. İşbirliğinin daha çok kolektif iş biçimleri ile ilgili olduğunu ve daha çok sosyoloji, ekonomi, yönetim alanlarında çalışma bölgeleri ve organizasyonlara ilişkin kullanıldığı görülmektedir. Bütün toplumların en önemli sorunlarından biri olmasına rağmen, terimin genel kullanışı çoğunlukla dolaylı, örtülü bir anlam taşımaktaydı. Bunun nedeni iş birliği fikri ile alakalı pek çok terim olmasıdır. Sosyolojideki klasik terimler iletişim, koordinasyon, katılım, arabuluculuk, etkileşim ve kolektif aksiyon genellikle dolaylı olarak iş birliğine işaret etmektedir. (Draperi,2)

İş birliği kavramı Sanayi Devrimi sırasında yaygın bir şekilde kullanılmıştır. 19. yüzyıldan itibaren de toplum ve iş organizasyonunda geniş bir bağlamda ele alınmıştır. Örneğin Marx 19. yüzyılın ikinci yarısında iş birliğini birkaç işçinin ortak bir sonuç için aynı ya da farklı ama bağlantılı üretim süreçlerinde birlikte çalışması ve onların bu çalışmasının iş birliğine dönüşmesi olarak tanımlamıştır. Marx birlikte iş birliği içinde çalışma sürecinin avantajlarını göstermiştir. Ancak, kapitalizmin doğası gereği, bir tarafta iş birliği içinde üretim süreci var olacakken diğer yanda daha fazla değer yaratma süreci mevcut olacağından bunun despotik bir hale döneceğini belirtmiştir. Yani iş birliği içinde üretim süreci ile artı değer yaratma sürecinin çelişkilerini göstermiştir. Ancak, kooperatifçiliğin temelinde bu çelişkilerin ortadan kaldırılması yatmaktadır ve Marx o dönemdeki işçi kooperatiflerinin farkında olsa da iş birliği ile ilgili teorik tartışmasında buna yer vermemiştir. Diğer taraftan Frederick Winslow Taylor, iş birliğini işçiler ve işverenler arasındaki ilişkiyi tanımlamak için kullanmıştır. Marx’ın tersine Taylor iş birliği kavramını iş sürecinden ziyade işletmenin organizasyonu kısmında kullanmıştır. Sonraki süreçte buradaki iş birliği kavramının uzlaşma ile değiştirildiğini görüyoruz. 1800’lerin sonuna gelindiğinde kooperatifçilik hareketinin düşünsel kısmında oldukça etkisi bulunan Durkheim’ı görmekteyiz. Durkheim’ın düşüncesinin temelinde sosyal solidarite bulunmaktadır. Analizi ekonomik değil sosyolojik olduğundan, solidarite

kavramına etik bir anlam yüklemiştir. Zaten 19. yüzyılın sonralarında ekonomi çalışmalarının etik kavramlara dönüş yaptığı da görülmektedir. Durkheim'in dayanışma kavramını vurgulayarak iş birliğine etik bir temel kazandırması kooperatifçilik hareketinin zeminine katkı sağlamıştır. Durkheim'dan sonra düşünürler iş birliğini işlevsel ve yapısal/sistemik açılarından ele alarak incelemişlerdir. (Draperi,2-3)

İş birliği kavramı kooperatifçilik için önemlidir. Ancak, iş birliği ile ilgili literatürün oldukça az bir kısmı kooperatifçiliğin teorik açıklamasına katkı sunabilmektedir. Bazı kaynaklar kooperatifçiliğe sadece ekonomik boyuttan bakarken bazıları da tamamen iş birliği çerçevesinde ele almaktadır. (Emelianoff,1995:15) Emelianoff (1995), iş birliği ile ilgili literatürde en önemli olanların betimleyici yayımlar olmasına rağmen bu konudaki çalışmaların daha çok kooperatiflerin işletme etkinliğine odaklandığını ve bunun bir eksiklik yarattığını belirtmiştir.

Kooperatiflerin ne yapması ya da genel manada neler yapılması gerektiği konularında yoğun teorik tartışmaların ancak geçtiğimiz yüzyılda ortaya konduğu görülmektedir. İlk başlarda kooperatifler genellikle tarım alanında mevcut bulunan yaygın güç dengesizliklerini ortadan kaldırmak üzere bir araç olarak görülmüştür. 1980'lere geldiğinde ise kooperatifler daha çok işlem maliyet ekonomisi açısından değerlendirilmeye başlanmıştır. Bunlar dışında kooperatifleri bu ikisinin birleşimi olarak gören hibrit yapılar olarak tanımlayan kuramlar ortaya çıkmıştır. (Hanisch, Rommel & Müller, 2013: 153) Menard (2002) kooperatiflerin hibrit bir yapının üç ortak özelliğini paylaştığını vurgulamıştır. Bu özellikler, havuz sistemi, sözleşme ve rekabettir.

Kooperatifçilik düşüncesinin gelişimi: Çıkın ve Karacan (1994), kooperatifçilik düşüncesinin gelişmesini iki ana başlık altında incelemişlerdir. Buna göre, ilk başlık kooperatifçiliği kapitalizme karşı ve kapitalizmin olumsuz sonuçlarını bertaraf etmede bir araç olarak gören daha önce de kısa bir şekilde bahsedilen toplumcu/reformist kooperatif düşüncesidir. Bu başlık altında kooperatifçiliğin düşünsel temelleri de ortaya konmaya çalışılır. Diğer başlık ise kooperatifleri serbest piyasa ekonomisinin işlevsel birer parçası olarak gören ve liberal düşünce sistemi içinde gelişen bir alandır. Ancak bu düşünce

sisteminde kooperatifler düşünsel bir temel üzerine oturtulmaya çalışılmaz. Sadece ortaya çıkardığı etkiler analiz edilir. Bu nedenle, daha faydacı bir bakış açısına sahiptir.

Toplumcu/reformist kooperatif düşüncesi daha çok Batı Avrupa’da gelişim göstermiş olup bu alanda çalışan kooperatifçiler 4 grup altında incelenmektedir. Bu gruplar; ütopyacılar, Nimes Okulu ve bunun temsilcileri, reformistler ve kapitalist sistem içindeki kooperatifçilik uygulamalarını Marksist bakış açısıyla analiz edenler. Buna göre; Ütopyacılar, genellikle kooperatifçiliğin toplumsal her alanda uygulanabilirliği düşüncesinden hareketle kooperatifçilik vizyonlarını ortaya koymuşlardır. Bunları gerçekleştirmek için projeler olarak adlandırabileceğimiz yapılar öngörmüşlerdir. Ütopyacıların düşüncelerinin hemen hepsinde toplumsal düzenin kooperatifler aracılığı ile kurgulanması söz konusudur. Nimes Okulu, Fransa’da ortaya çıkan bir düşünce okuludur. 1886’da August Fabre ve Edouard de Boyve tarafından öncülüğü yapılan bu okulun temelinde Fourier’in düşüncelerini görmek mümkün olup sosyal koşulların ancak kişilerin ahlaki ve entelektüel gelişmeler ile iyileştirilebileceği vurgulanmaktadır. Nimes Okulu zamanla, kooperatifçilik hareketi açısından birçok ülkeden ekonomistlerin, sosyologların toplandığı bir merkez haline gelmiştir. Kooperatifçilik düşüncesi için oldukça önemli isimlerden biri olan Charles Gide ölümüne kadar topluluk içinde çalışmalarını sürdürmüştür. (Shaffer, 1999: 322) Bu okulun temsilcilerinin odak noktası daha çok tüketim kooperatifçiliği ile ilgili olmuştur. –Bu noktada belirtmek gerekir ki modern kooperatifçiliğin ilk başarılı örnekleri tüketim kooperatifçiliği alanında verilmiştir.- Bu okulun ortaya koyduğu düşüncelerin ütopyacılarından etkilendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Zamanın gerekleri doğrultusunda ütopyik toplumcuların ortaya koydukları düşüncelerin revize edilmesi şeklinde olduğu söylenebilir. Reformistler, kooperatifçilik düşüncesinde önemli yere sahip bir başka gruptur. Burada, vurgu kooperatifçiliğin kapitalist sistem içindeki yeri ile ilgilidir. Reformistler kooperatiflerin, farklı bir sektör olarak kendine yer bulduğunu söylerler. Buna göre, kooperatifler, sahip oldukları ilke ve değerler doğrultusunda hem toplumsal yaşamda hem ekonomi içinde farklı bir alan yaratmışlardır. Kapitalist sistem içindeki kooperatifçilik uygulamalarını Marksist bir bakış açısıyla inceleyenlerin odak noktasının çoğunlukla tarımsal kooperatifçilik olduğu görülmektedir. Bu grup daha çok kapitalist sistemin ortadan kaldırılmasında kooperatiflerin rolü üzerinde analizler yapmışlardır. Diğer grup

düşünce okulu olan faydacı ekonomistler ise daha çok Amerika’da gelişim göstermiştir. Bu düşüncede değerlendirmeler çoğunlukla kooperatifçiliğin yarattığı ya da yaratabileceği olumlu etkiler üzerinden yapılmıştır. Kooperatiflere kapitalist sistem içinde yer veren bu düşüncede kooperatiflerin ekonomik tarafları ile ilgili analizler ağır basmaktadır. Bireysel motivasyonlar ön plana çıkarılmış ve kooperatiflerin mevcut sisteme nasıl uyum sağlayabilecekleri konusu da incelenmiştir. (Çıkın & Karacan, 1994)

Teorik çalışmaların başlaması: Kooperatifçiliğe ilişkin ilk teorik çalışmaların 1930’larda başladığı görülmektedir. Her ne kadar kooperatifçilik uygulamalarının temellendirildiği başka düşünce sistemleri var olsa da doğrudan kooperatifçiliğe ilişkin teorilerin bu yıllardan önce çok revaçta olmadığı ortadadır. Bu yıllara kadar kooperatifçilik ile ilgili daha çok betimleyici çalışmalar yapılmış olup kooperatifçilik uygulamalarının yararları, kazandırdıkları, önemleri gibi konulara değinilmiştir. Teorik çalışmaların daha çok 1950’lerden sonra artış gösterdiği görülmektedir. Rehber (2011), bu çabalara köken oluşturan sosyal reformist ve tanımsal çalışmalarını öncü çalışmalar olarak nitelendirmiştir. 1) *Sosyal reformist çalışmaların* temellerinin Robert Owen ve Charles Fourier’in düşüncelerine dayandığı görülmektedir. Ancak, Robert Owen’in görüşlerinin kooperatifçilik ile doğrudan ilgisi olmadığı ve destekçilerinin de daha çok sosyalist öğretileri desteklemek amacıyla düşüncelerini takip ettiğine dair görüşler de bulunmaktadır. Her ne olursa olsun sosyal reformist çalışmaların kooperatifçilik felsefesi ve özellikle ilkelerine katkısı olduğu açıktır. Sosyal reformistlerin diğer bir temsilcisi de Charles Gide’dır. Gide, kooperatiflerin toplumsal gelişmede oynadıkları role vurgu yapıp sosyal tarafını ortaya çıkarmıştır. 2) *Tanımsal çalışmalar* incelendiğinde bunların daha çok Amerika Birleşik Devletleri’nde geliştiği görülmüştür. Bu çalışmalar tarımsal alandaki gelişmelerin ortaya çıkması ile hız kazanmış ve çoğunlukla kooperatiflerin faaliyetlerine bu faaliyetlerin etkinlik düzeylerine odaklanmıştır.

Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında kooperatifçilik alanında yapılan teorik çalışmaların şekillenmeye başladığını ve arttığını görmekteyiz. Ancak bu dönemdeki çalışmaların daha çok tarımsal kooperatifçilik alanına odaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Yapılan çalışmalar, izledikleri yöntemler, kooperatifleri konumlandırmaları ve kooperatiflerin ne olduklarını nasıl incelediklerine göre çeşitlenmektedir. Bu doğrultuda

kooperatifleri dikey bütünleşme şekli olarak, bağımsız bir işletme olarak ve bir koalisyon olarak başlıklandırılarak incelendiğini belirtmiştir. (Rehber, 2011, 144)

Kooperatifleri dikey bir bütünleşme olarak gören yaklaşımın 140'lerden itibaren kooperatifçilik teorisi çalışma konularından biri olmuştur. 1960'lara kadar pek çok tartışma çoğunlukla kooperatiflerin sadece çiftçilerin dikey bir bütünleşme yoluyla oluşturdukları yapı mı yoksa ortaklarından bağımsız olarak karar verme yeteneğine sahip kuruluşlar olarak mı analiz edileceğine odaklanmıştır. Bu yaklaşımın çıkış noktası Emelianoff ve Phillips'in çalışmalarına dayandırılmaktadır. (Iliopoulos, 2003: 2)

Yaklaşımın temelinde kooperatifçiliğin ekonomik boyutunun ele alındığını görüyoruz. Ekonomik okul olarak adlandırılan bu görüşe göre kooperatiflerin temelindeki en önemli etmen ekonomidir. Kooperatiflerin ekonomik boyutu ile ilgilenen bir başka yazar da kooperatif hareketinin döviz ekonomisi içinde organik bir parça olduğunu söyleyen Ghino Valenti'dir. Valenti'ye göre kooperatifler, mevcut serbest rekabet içinde servet dağılımının doğal kusurlarının tamamen ya da parça parça düzeltmeyi amaçlar. Yine kooperatiflerin ekonomik boyunu işleyen Mariano Mariani, kooperatiflerin herhangi bir yönlendirme olmadan kendiliğinden ortaya çıkıp geliştiğini varlıklarının temelini ise ortaklarının bağımsız iradesi olduğunu belirtmiştir. Ona göre kooperatif ortaklarının kararlarını doğrudan kooperatiftan bekledikleri ekonomik menfaatler etkilemektedir. (Emelianoff,1995:18-20) Emelianoff, diğer işletmelerin uygulamasının verimli olmayacağı ancak kooperatiflerin uygulaması gereken 3 ilke –maliyetine hizmet, oransallık-kendi kendini finanse etmek- belirlemiştir. Bu ilkeler, kooperatif işletmelerin çalışma stillerini şekillendiren prensiplerdir. Ancak, içinde bulunduğu şartlara göre işleyişleri ve uygulamaları değişebilen kooperatiflerin bu ilkeler doğrultusundaki uygulamaları da farklılıklar gösterebilmiştir. Bu nedenle, kooperatiflerin örgütlenme yapısını açıklamak konusunda yetersiz kalmıştır. Ekonomik okul, kooperatiflerin farklı uygulama biçimleri olabileceği gerçeğine mesafeli kalmışlardır. Onlara göre kooperatifler belirledikleri ideal kooperatif tanımı çerçevesinde hareket etmeliydiler. Ekonomik okulun bu görüşüne alternatif olarak bir oluşumun yapısını analiz ederken öncelikli olarak içinde bulunduğu pazarın ortamını ve yapısını göz önünde bulunduran belirsizlik yaklaşımı benimsenmiştir. Bu yaklaşıma göre içinde bulunulan pazarın

koşulları değiştiği anda kooperatiflerin de işleyiş ve uygulamaları değişecektir. Ancak, bu durum kooperatiflerin aslında ne olduğuna etki etmez. Kooperatifleri dikey bir bütünleşme olarak gören anlayışın temelinde kooperatiflerin ekonomik taraflarını vurgulayan kesimin olduğunu görüyoruz. Ekonomik açıklama kooperatifler için çok önemli olsa da özellikle son dönemdeki yeni nesil kooperatiflerin bazılarında da görülen eğilimleri tam manasıyla karşılama konusunda eksik kalabilmektedir.

Kooperatifleri bağımsız bir işletme olarak gören teori daha çok kooperatif türleri üzerinden bir analiz yapmaktadır. Ekonomik okuldaki bazı düşünürlerin aksine kooperatifleri birer şirket olarak gören yaklaşımda kooperatiflerin sosyal boyutlarına vurgu yapılmıştır. Özellikle tüketim kooperatifleri ile ilgili incelemelerin yapıldığı bu teoride, Enke (1945), bazı tüketim kooperatiflerin yarattıkları sosyal değerlerin izledikleri fiyat politikalarının kaynak tahsisi üzerindeki etkilerinden kaynaklandığını belirtmiştir. Ona göre genel ekonomik refaha katkıda bulunan kooperatifler, tüketicilerin net faydasını maksimize eden ve böylece tekellerin ortadan kalkarsa ortaya çıkabileceği düşünülen boşluğu dolduranlardır. Karlılıklarını diğer ticari işletmeler gibi başka herhangi bir motivasyon gütmeyen maksimize etmeye çalışan kooperatiflerin sosyal değerlere vurgu yapmak ya da bu doğrultuda halkın sempatisini kazanmak gibi bir çabaları da yoktur. Karlılık konusundaki kooperatifler arasındaki bu farklılıklar devletin tarafından sağlanan yardımların durumları konusunda da yol gösterici olabilir. Kooperatiflerin ortaklarının ihtiyacının karşılamak üzere ekonomik bir faaliyet yürüten ancak öncelikli amaçlarının kar maksimizasyonu olmadığı genel anlayışının hâkim olduğu bu teoride kooperatifler ile şirketler arasında da otomatikman bir ayrıma gidilmiştir Ekonomik olarak karlılık yerine maliyetine hizmet anlayışı benimsenmektedir. Bu doğrultuda, dikkati çeken nokta, kooperatiflerin karlılığı değil ama ortakların refahını en üst düzeye çıkarmayı amaçlayan yapılar olarak tanımlanmasıdır. (Enke,1945) Bu yaklaşım 1970'lerden itibaren 1980'lerin başında genişletilmiştir. Bu kapsamda, bir önceki dikey entegrasyon ile ilgili çalışmaların çoğu ayrıntılı matematiksel analizlerde kalmıştır. (Iliopoulos, 2003: 3)

Kaarlehto, Ohm, Triffon gibi akademisyenler *kooperatifleri bir koalisyon olarak* görmüşlerdir. 1980'lere gelindiğinde oy kullanma, güven ve ortak sadakati konularındaki çalışmalar ile bu yaklaşımın daha da geliştirildiği görülmektedir. (Staat, 1989)

Kooperatif işletmelerin bir koalisyon modeli olduğuna ilişkin teori incelendiğinde bu görüşü savunanlar, kooperatiflerin her biri kendine ait amaçları olan aktörlerin oluşturduğu bir koalisyon olduğu konusunda birleşirler. Bu aktörler kendi amaçlarının gerçekleştiğini gördükçe ve buna inandıkça bu koalisyona katılmaya devam ederler. Bu teoride kooperatiflerin içinde farklı unsurların olduğu ve bu unsurların çıkarlarının ya da önceliklerinin birbirleri ile çatışabileceği kabul edilmiştir. Ancak burada önemli olan, her ne kadar kooperatiflerde bir araya gelen unsurların farklı amaçları olsa da kendi aralarında anlaşmaya vararak her birinin amaçlarını gerçekleştirebilecek bir orta yol bulabilecekleri varsayımdır. Koalisyon teorisinde bu anlaşma sonucu ortaya çıkan iş birliğine odaklanmaktadır. (Rehber,2011:170-171)

Kooperatifçiliğe ilişkin düşünce akımları: Bir karşılaştırma yapılacak olunursa Avrupa'daki kooperatifçilik düşünceleri fikriyat merkezli olan ve daha çok felsefe ve sosyal dönüşümlerden etkilenen bir yapıdayken Amerika'da ise kooperatifçilik düşüncelerinin odak noktası uygulamalar olmuştur. Kooperatifçilik ile ilgili olarak Amerika'daki önemli akımlardan biri "*Kooperatif Ölçüt Düşünce Akımı*"dır. Bu akımın öncüsü Nourse kooperatifçilik teorisine yeterli önemin verilmediğini savunmuş ve akımın temsilcileri kooperatifçilik hareketinin temel özelliklerinin neler olması gerektiğini belirlemişlerdir. Buna göre, kooperatiflerde demokratik anlayışın bulunması gerektiği vurgulanmış ayrıca, kooperatiflerin içerisinde buldukları sektörlerle ve dolayısı ile ekonomiye katkı sağlaması gerektiği belirtilmiştir. Yine, Amerika'da gelişen bir akım olmasından da mütevellit kooperatiflerin kapitalist sistem içinde onu tamamlayan yapılar olması gerektiği söylenmiştir. Vurgulanan diğer bir nokta kooperatiflerin ihtiyaçtan ortaya çıkması gerektiğidir. Bu gerçekten tamamlanması gereken bir boşluk yoksa sırf kooperatif kurmak için kurulmaması gerekliliğine dikkat çekmektedir. Bir diğer konu, kooperatiflerin devlet tarafından desteklemesidir. Buradaki kooperatiflerin devlet tarafından desteklenmesinden kasıt vesayetçi bir anlayış değil karşılıklı yardım esasına yakın bir sistemdir. Devlet tarafından yapılacak destek ekonomik bir yardımdan ziyade – bu kapitalist sistemin öngördüklerine de aykırıdır- kooperatiflerin kuruluş ve işleyişlerini kolaylaştırıcı ve faaliyetlerini etkin bir şekilde sürdürebilmelerini sağlayıcı yasal düzenlemelere işaret etmektedir. Bu kapsamda incelenmesi gereken diğer bir düşünce sistemi de kooperatif uygulamaların toplumsal hayatın her alanında olması gerektiğini ve

kooperatiflerin toplam bir yönetim sistemi olabileceğini savunan öncülüğünü Howard Cowden ile Murray Lincoln'ün yaptığı Robert Owen'in ise fikir babası olarak adlandırılabilen akımdır. Günümüzde bu akımın öngördüğü sistem tamamen ütopyik olarak nitelendirilse de İsrail'deki kibutzların bir ölçüde bu akımın öngördüklerine uyduğunu söylemek mümkündür. (Rehber,2011:142-144)

Kooperatif düşünce okulları: Kooperatifçiliğin uygulama alanları, amaçları, etkinlikleri vs. gibi konular üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda kooperatiflere ilişkin bazı düşünce okulları ortaya çıkmıştır. Bunlardan beşi hakkında kısaca bilgi verilecektir.

Sosyalist Kooperatif Okulu; adı üzerinde daha çok kooperatiflerin sosyalist ideolojide nasıl konumlandırılacağı ile ilgili düşünceler ortaya koymuştur. Sosyalist kooperatif okuluna göre iş birliği sosyalist düşüncenin gelişimi ve ekonomik amaçların gerçekleştirilmesi için ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğü işletmelerin ortaya çıkarılmasıdır. (Kunhu,2011:5) Bu kapsamda, kooperatifleri sosyalizmin gelişmesi ve ilerlemesinde bir aracı olarak konumlandırmaktadır. Daha çok sosyalist ülkelerde benimsenen bu düşüncelere göre kooperatifler, devletin bu politikalar doğrultusunda geçici olarak kullandıkları aygıtlardır. Liberal düşüncedeki kişiler tarafından reddedilen kooperatifçiliğe ilişkin bu okula kapitalist ülkelerdeki kooperatifçiler de tamamen karşı çıkmaktadır.

Commonwealth Kooperatif Okulu; kooperatifleri kapitalist ekonomi sistemi içerisinde konumlandırmaktadır. Her ne kadar kooperatiflerin burada varlık göstermeleri öngörülmekte olsa da kar odaklı sermaye şirketleri ile kooperatifler arasında bir ayrıma gidilmiştir. Buna göre kooperatifler bu sermaye şirketlerine göre daha ön planda olmalıdır. Böylece, ekonomik karar verme yetkisinin daha uygun bir şekilde dağılacağı öngörülmüştür. Ayrıca, kooperatifleşmenin sosyal ve ekonomik örgütlenmelerin her alanında uygulanabileceği görüşünü barındıran okulun birçok noktada Yardstick okulunun görüşleri ile uyum içinde olduğu söylenebilir. Özellikle Amerika ve Avrupa'da ciddi bir destek bulmuştur. Kooperatiflerin daha çok tüketim ve tarım sektörlerinde baskın olduğunu söyleyen okula göre kooperatifler sosyal ve ekonomik bir düzen yaratmada başarılı olmuşlardır. (Ancharya, 2010)

Yardstick Okulu; Commonwealth Okuluna benzer şekilde kooperatifleri kapitalist sistem içerisinde konumlandırmıştır. Bu okulun temsilcilerine göre kooperatifler, kapitalist sistemin en iyi şekilde çalışmasını sağlayacak araçlardan biridir. Diğer ekonomik işletmeler ile birlikte kooperatiflerin de rekabet ekonomisi içerisinde olması gerektiği vurgulanmıştır. Bu şekilde kooperatifler sistemde bir denge görevi üstlenecek ve kapitalist sistemin sert sonuçlarını engellemede bir denetim aracı olarak çalışacaktır.

Diğer bir okul, *Domain-Context* oldukça çeşitli bir içerik ve entelektüel birikime sahiptir. Temel olarak yapmaya çalıştığı açık bir şekilde gözlemlenebilir olanın ötesini irdelemek üzerinedir. Argümanlarının altında yatan temel fikir bir kooperatifin başarılı olup olmadığının yöneticileri ve idarecilerinin faaliyetlerinden ziyade sosyo-ekonomik ve politik koşullar çerçevesinde yaptıkları ile ölçülebileceği iddiasıdır. (Acharya, 2010) *Alman Okulu*; kooperatifçilik ile ilgili düşünceler ortaya koyan bir başka grup da bu okul etrafında birleşmiş ve görüşlerini takip etmiştir. Alman Akademik Okulunun ortaya çıkışı ve gelişimi II. Dünya Savaşı sonrası döneme denk gelmektedir. Teorinin odak noktasına insanlar arasındaki iş birliğinin önemi ve etik değerler konumlandırılmış olup kooperatifçilik hareketinin de bunların bir yansıması olduğunu düşünülmüştür. Alman Akademik Okuluna göre kooperatifçiliğin iki tarafı bulunmaktadır. Hem insanların bir araya geldiği bir yapıdır hem de bu yapıların ekonomik bir yönü bulunmaktadır. Ancak söz konusu bir araya gelme sadece ekonomik olmamakla birlikte kişilerin etik, sosyal, dini ve politik değerlerini de yansıtabileceği yapılar ortaya çıkarmaktadır. Böylece, kooperatifler sadece ekonomik amaçlar taşıyan materyalist yapılar olmaktan çıkar. (Rehber, 2011: 32)

California Okulu, temel olarak kooperatifleri kullanarak üretici aleyhine mevcut bulunan dengesizlikleri düzeltmeye ve daha etkin bir pazarlama koordinasyonu oluşturmaya çalışmaktadır. Auron Sapira'nın başını çektiği bu okulun düşünceleri doğrultusunda özellikle ABD ve Kanada'daki üretici kooperatiflerinin ticareti etkileme konusunda önemli bir farkındalık yaratılmıştır. (Ancharya, 2010)

Kooperatiflerin niteliklerini açıklayan teoriler: Karlson'un -teorilerin kooperatiflere uygulanması açısından- teorileri ikiye ayırdığını belirtilmektedir. Kooperatiflerin neden

var olduğu ve etkinlik alanlarına ilişkin olarak yapılan bu ayrıma göre *işlem maliyetleri teorisi* ile *neo-klasik teori* kooperatiflerin varlıklarını açıklayan teoriler; *işveren-işgören teorisi* ile *mülkiyet hakları teorisi* ise kooperatiflerin etkinlik alanlarını değerlendiren teorilerdir. *İşlem Maliyetleri Teorisinin* temeli işlem maliyetlerinin işletmelere getirdiği masraflarla ilgilidir. Bu kapsamda yapılan çalışmaların sonuçları, teorik olarak bir araya gelmenin ve bütünleşmenin işletmeleri daha ekonomik sonuçlara götürdüğü üzerinedir. Ancak, uygulamalarda bunun istenilen düzeyde gerçekleştirilemediği görülmektedir. Kooperatiflerin bu teori kapsamında ele alınan en önemli sorunlarının başında pazarda istenilen seviyede etkinlik sağlanmaması gelmektedir. *Neo-klasik Teoriye* göre; kooperatifler serbest piyasada yer alan diğer sermaye şirketlerinin ele alındığı temelde analiz edilmektedir. Buna göre aralarında kooperatiflerin de bulunduğu piyasadaki unsurlar arasında bir rekabet vardır ancak, uzun vadede kooperatiflerin diğer şirketler tarafından satın alınacağı öngörülmektedir. Uygulamada ise bunun tersine gerçekleştirmelerin de vuku bulduğu görülmektedir. Ayrıca, kooperatiflerin piyasadaki tekelleşmelerin de önüne geçtiği bir gerçektir. Bu nedenle, kooperatifleri salt sermaye şirketlerinin incelendiği şekilde incelemek tamamen yeterli olmayacaktır. *İşveren-işgören Teorisi* işveren ve işgören arasındaki ilişkiyi açıklama temeline dayanmaktadır. Bunlar arasındaki ilişkinin temelinde sözleşme olduğu varsayımından hareketle kusursuz ve tüm tarafların memnun olabileceği bir sözleşmenin ancak çok ciddi düzenlemeler ile yapılabileceği öngörülmektedir. Bu teorinin -kooperatiflerin bileşenleri göz önüne alındığında- kooperatifleri değerlendirme konusunda uygun olduğu değerlendirilmekte olup kooperatif ortakları ile kooperatif bünyesinde çalışanların arasındaki ilişkinin irdelenmesi kapsamında ele alınabilmektedir. İşveren-işgören teorisi kapsamında kooperatiflerin en önemli sorunlarının başında karar alma süreçlerindeki sıkıntılar ile izleme ve denetimdeki aksamalar gelmektedir. *Mülkiyet Hakları Teorisi*, kooperatifler açısından değerlendirmelerin yapılabildiği başka bir teoridir. Kooperatifler gibi bir araya gelmiş kişilerin oluşturduğu yapılarda mülkiyet haklarının oldukça önemli olduğunu söylemek mümkündür. Kooperatifler gibi temelinde birer sözleşme bulunan ekonomik organizasyonların mülkiyet ile ilgili yaptıkları düzenlemeler bu yapıların etkinliklerini belirleyen etmenlerdendir. (Rehber, 2011: 184-191)

Kooperatiflerin ekonomik sistemlerdeki konumu: Ekonomik sistemler mensup oldukları ideolojiler tarafından şekillendirilen olgular olup ekonomiye konu olabilecek her türlü metanın, işleyişin ve düzenlemenin nasıl olacağını belirler. Ekonomik sistemlerin ne yönde olduğunu belirleyen 5 temel özellik- mülkiyet hakkı, fiyatlama mekanizması, piyasa sistemi, girişimlerin nasıl başladığı ve ekonomik teşvik-tanımlanmıştır. Bunların hayata geçirilirken devletin nerede durduğu ise ekonomik sistemlerin belirleyici özelliklerindedir. (Çıkın & Karacan, 1994:105) Kooperatifçilik teorilerinin başlıca tartışma konularından biri de kooperatifçiliğin tek başına bir ekonomik sistem olup olmadığı ile ilgilidir. Kooperatifçiliğin tek başına bir sistem olarak tanımlanmadığı ve ekonomik sistemlerin özelliklerini alarak bunların içinde şekillenebildikleri görülmektedir.

Kapitalist sistemin içinde kooperatiflerin kendilerine bir yer edindiği gerçektir. Önemli bir kooperatifçi olan James Peter Warbase kooperatifçilik ile kapitalist sistemin düşman olmadığını ve kooperatifler tarafından kullanılan araçların pek çoğunun kapitalizmin ürünü olduğunu söylemiştir. Yine bu doğrultuda, iş birliğinin reform edilmiş bir kapitalizm biçimi olduğu iddia edilmiş ve aralarında herhangi bir tutarsızlık olmadığına işaret edilmiştir. (Kunhu, 2011: 24) Her ne kadar öncelikli amaçları kar maksimizasyonu olmasa da ortaklarının menfaatlerini korumak ve ihtiyaçlarını karşılamak kapsamında yürüttükleri faaliyetlerden kar elde etmeye çalışmaları doğal kabul edilmektedir. (Sosyal kooperatifler gibi sadece toplumsal sorumluluk kapsamında örgütlenen kooperatifler hariç olmak üzere) Kapitalizmin önem verdiği bazı olgulara da bu sistem içinde var olan kooperatifler katkı sağlamaktadır. Özel mülkiyeti teşvik etmeleri, bireysel tüketici ve girişimciyi yaratmaları/teşvik etmeleri, piyasa rekabetine katkı sağlamaları ve kar elde etme güdüsünün devamlılığını sağlamaları nedeniyle kooperatifler kapitalist sisteme uyum sağlayabilmektedir. (Çıkın & Karacan, 1994:117) Buradaki önemli olan başka bir nokta da modern kooperatifçilik hareketinin ilk olarak kapitalist sistemler içerisinde ortaya çıkmasıdır. Ancak, bu nedenle kooperatiflere kapitalist sistemlerin bir aracı olarak bakmak çok da isabetli bir tespit olmayacaktır. Buradaki motivasyonlar kapitalizmin sert etkilerini bertaraf etmek üzere temelde birlikte iş yapma güdüsünün olduğu yapıları ortaya çıkarmaktır. Nitekim kooperatiflerin başka sistemlere de entegre olabildiği açıktır. Ancak yine de şunu belirtmek gerekir ki, günümüzde de en önemli ve başarılı

kooperatifçilik uygulamaları kapitalist olarak adlandırılan ülkelerde mevcuttur. Diğer nedenlerin yanında bunun en önemli sebeplerinden birisinin modern kooperatifçilik değer ve ilkelerinin liberal düşünce ile büyük oranda örtüşmesi olduğu düşünülmektedir.

Sosyalist sistemlerde kooperatifçilik uygulamaları görülmektedir. Sosyalizm ve kooperatifçiliğin toplum ferahı, sosyal adalet, bireyciliğe karşı kolektif anlayış, etik değerler ve rekabetin olumsuz yanlarını ortadan kaldırmak gibi aynı kökenden ortaya çıkma gibi ortak özellikleri bulunmaktadır. (Kunhu, 2011: 27) Ancak buradaki kooperatifler daha çok devlet kontrolünde olan ve onun birer organı gibi çalışan yapılardır. Göreceli olarak bağımsız olanlar ise ancak devletin mülkiyetinde olmayan ve kamulaşmayan alanlarda etkinlik gösterebilmektedir. Bu alanlar daha çok tarım, perakende ve tüketime yönelik ihtiyaç malları ile ilgilidir.

Karma sistemlerde ise kooperatifler değişik şekillerde varlık gösterebilmektedir. Bu sistemlerde kooperatifler hem devletin bir aracı olarak hem de serbest piyasa ekonomisi içinde faaliyet sürdürebilmektedir. Çoğunlukla devlet desteği ile faaliyetlerine başlayan kooperatifler üzerinde devletin ciddi bir etkisi mevcuttur. Bu nedenle, kooperatifler devlet politikalarına sıkı sıkıya bağlıdır. Devlet kontrolünden sıyrılıp bağımsız faaliyet gösterebilenler ise bu sistemlerdeki serbest piyasa içindeki aktörlerden olmaktadır.

1.2. KOOPERATİFÇİLİĞİN KAVRAMSAL ARKA PLANI

Kooperatifler içerisinde her kesimden insanın yer alabildiği yapılardır. Bu nedenle, farklı noktalara ağırlık veren ya da önem atfeden çok çeşitli tanımları yapılabilmektedir. Ancak, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma, eşitlik, adalet, iş birliği, demokrasi, sorunlara ortak çözüm bulma, gönüllük gibi bazı özellikler kooperatifçilik anlayışında daimi olup kooperatifçilik temeline bunlar yerleştirilmektedir.

Kooperatif, kelimesi Fransızca “*cooéperer*” sözcüğünden türemiştir. Genel manada, belirli bir ekonomik amaç için birlikte hareket etmek anlamında kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlükte kooperatifçilik; “1) ortakların gereksinimlerini uygun şartlarda elde etmelerini sağlamak amacıyla kurulan birlik, 2) üreticilerin, aracıyı

ortadan çıkararak ürünlerini daha iyi şartlarda pazarlamak için kurdukları ortaklık”¹⁰olarak ifade edilmiştir. 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu’nda¹¹ ise kooperatif; “Tüzel kişiliğe haiz olmak üzere ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını işgücü ve parasal katkılarıyla karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli ortaklık” şeklinde tanımlanmıştır.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından 1966 yılında yayımlanan “*Gelişmekte Olan Ülkelerin Ekonomik ve Sosyal Kalkınmasında Kooperatiflerin Rolü*” başlıklı tavsiye kararında kooperatif; “*Demokratik yollarla kontrol edilen bir örgütün kurulması, gereken sermayeye adil katkı sağlanması ve üyelerin aktif olarak katıldığı girişimin riskleri ve faydalarının adil paylaşımına göre kabul edilmesi yoluyla, ortak bir amaca ulaşmak için gönüllü olarak bir araya gelen kişilerin kurduğu birlik.*”¹² şeklinde tarif edilmiştir.

Kooperatifçilik ile ilgili önemli uluslararası kuruluşlardan olan Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA)¹³ ile Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)¹⁴ nün 2002 yılında yayımlanan Kooperatiflerin Teşvikine İlişkin 193 Numaralı Tavsiye Kararında kooperatifler; “*Ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlar ve istekleri, müşterek sahip olunan ve demokratik yollarla kontrol edilen bir teşebbüs yoluyla, karşılamak üzere gönüllü olarak bir araya gelen kişilerin kurduğu özerk bir teşkilat*” olarak tanımlamıştır.

Kooperatifçilik üzerine çalışan ve bu konuda eser veren önemli akademisyen ve yazarlar da mevcuttur. Ayhan Çıkın (2016) kooperatifi; “*Kooperatif, ortak ihtiyaçlarının (mal ve hizmet tedariki, kendi ürün ve hizmetlerini pazarlama, istihdam yaratma vb.) tatminini araştırarak gerçek veya tüzel kişilerin bir birlik/dernek yoluyla sahip oldukları bir işletmedir. Ekonomik sorunlara çözüm üretirken bir işletme, bu sorunları çözüm sürecinde insanlar arası bir yardımlaşma sağlarken bir dernek/birlik niteliğindedir. Yani*

¹⁰http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5ca708d8ab61f4.17703

¹¹ T.C. Resmi Gazete (1969). Kooperatifler Kanunu, 05.10.1969

¹²https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12100:13152483542720::NO::P12100_SHOW_TEXT:Y

¹³ <https://www.ica.coop/en/cooperatives/cooperative-identity>

¹⁴ <https://www.ilo.org/empent/units/cooperatives/lang--en/index.htm>

hem sosyal yönü hem de ekonomik yönü olan özgün bir sosyo-ekonomik kuruluştur.” şeklinde açıklamıştır. Cevat Geray ise kooperatifi ne olduğu üzerinden değil ne olmadığı üzerinden anlatmaya çalışmıştır.

Yapılan tanımlarda, kooperatiflerin ekonomik taraflarının yanında birlikte iş yapma, yardımlaşma ve dayanışmanın vurgulandığı ve kooperatiflerin sosyal yönleri ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Üretimden, pazarlamaya ve tüketime kadar olan süreçlerin kooperatifler aracılığıyla gerçekleştirilmesinin hem kooperatifçiliğin temel değerlerinden olan demokratikleşmenin gelişimine katkıda bulunacağı hem de ekonomik olarak olumlu gelişmelere vesile olacağı kooperatifçilik tanımlama çalışmalarında kendine mutlaka yer bulan konuların başında gelmektedir. Bu da kooperatiflerin sosyal yönlerini vurgulayan bir bakış açısını ortaya çıkarmaktadır.

1.2.1. Kooperatiflerin Sınıflandırılması

Genellikle kooperatifçilik konusunda genel bir kanı uyandırmak adına yapılan sınıflandırma, kooperatifçilik düşüncesine daha hâkim olabilmek adına oldukça önemlidir. Yapılan sınıflandırmalarda kullanılan ölçütlerin rastgele değil kooperatifçilik uygulamalarının özelliklerine göre belirlenmesi esastır. Ancak, farklı açılardan bakmaları nedeniyle kooperatifçilik üzerine çalışanların ortak bir sınıflandırma yöntemi üzerinde anlaşamadıkları görülmektedir. Fransız kooperatifçilerinin ve klasik kooperatifçilik okulunun temsilcilerin yaptığı sınıflandırmada kooperatiflerin üç başlık altında toplandığı görülmektedir. Bunlar; üretim, tüketim ve kredi kooperatifleridir. Alman kuramcılara göre ise kooperatifler; köy ve şehir kooperatifleri çerçevelerinde sınıflandırılmalıdır. Bu sınıflandırmanın Alman Kooperatifçiliğindeki uygulamalardan esinlendiğini söylemek mümkündür. Diğer bir sınıflandırmada ise kooperatifler ortakların birleşme biçimine ve faaliyet türlerine göre ayrılmışlardır. Kooperatiflerin sınıflandırılmasında Fransız kooperatifçi Claude Vienney dört ölçüt kullanmış olup bunlar şu şekilde açıklanmıştır: Kooperatiflerin Faaliyet Alanı Kapsamında: Bu tür sınıflandırma en çok karşılaşılan şekillerdendir. Bu sınıflandırma türünde kooperatiflerin faaliyet gösterdikleri alanlar ölçüt olarak kullanılır. Ancak, bu şekilde yapılan sınıflandırmalarda kooperatiflerin kendilerine özgü özellikleri kaybolabilmektedir. Ortakların Faaliyetlerine Göre Ortaya Çıkan İşlevler

Kapsamında: Ortakların faaliyetlerine bağlı işlevlerine göre yapılan sınıflandırmada hem ortaklar bir grup olarak hem de yapılan ekonomik faaliyet bir girişim olarak göz önünde bulundurulur. Bir öncekine göre daha ayrıntılı ölçütlerin olduğu bu sınıflandırmada, kooperatiflerin kural, biçim ve örgütlenme şekillerinin belirginleştiği dolayısıyla daha kurumsal bir kimlik kazandığı görülmektedir. Ancak kullanılan ölçütlere göre özellikleri tam belirgin olmayan kooperatiflerde bu sınıflandırmanın yapılması yeterli olmamaktadır. Ortakların Sosyo-Ekonomik Durumları Kapsamında: Yapılan bu sınıflandırmada, kooperatif ortaklarının durumları/statüleri ölçüt olarak belirlenmektedir. Bu şekilde kooperatifin faaliyetleri ile ortakların durumlarından kaynaklı sorunlar bertaraf edilmeye çalışılır. Bu sınıflandırmada ortakların daha homojen durumları olduğundan ortak ihtiyaçları olacağı varsayımından hareket edilmektedir. Ancak, kooperatiflerdeki grupların durumlarının her zaman homojen bir şekilde belirlenmesi mümkün olmayabilir. Ekonomik Faaliyet ile Ortaklık İlişkilerinin Birleşimi Kapsamında: Bu sınıflandırmanın temelindeki ölçütler ekonomi teorileri ile alakalıdır. Bu sınıflandırmaya göre kooperatifler; sahip oldukları gelirlerini daha iyi kullanmak için hane halkı tarafından kurulanlar ile bireysel girişimciler tarafından kurulmuş kooperatifler olarak ayrılmaktadır. (Çıkmın & Karacan,1994:308-316) .

1.2.2. İşletmeleri “Kooperatif” Yapan İlkeler / Kooperatifçilik İlkeleri

Kooperatiflerin sahip olduğu pek çok özellikten dolayı toplumun her kesiminden insanın ihtiyacına cevap verebilecek yapılar olduğu her zaman vurgulanır. Ekonomik yönü ağır basmakla birlikte sahip olduğu değerler nedeniyle sosyal içeriği de oldukça kuvvetli olan yapılar olarak tanımlanırlar. Bununla birlikte, toplumsal kalkınmada çok önemli araçlar olan kooperatifler, demokratikleşmeye de katkı sağlar. Sorumluluk, birlikte iş yapma, sorunlara ortak çözümler üretme gibi konularda bireylere katkı sağlarken kişisel gelişimleri üzerinde de olumlu etkiler yaratır.

Bu nedenle, toplum için oldukça önemli olan bu yapıların bazı kavramlar üzerinde şekillenmesi de kaçınılmazdır. Kooperatifçilik düşüncesinin ortaya çıktığı ilk zamanlardan itibaren belli değerler ön plana çıkarılmıştır. Kooperatifçilik özellikle kapitalist düzenin getirdiği ciddi olumsuzlukların bertaraf edilebilmesi açısından bir

alternatif olarak ortaya çıktığından hiçbir sınır ya da değer öngörmeyen dönemdeki hâkim sistemlerden farkı olması gerekmektedir. Kooperatifçilik tanımladığı değerleri ile bu noktada, kendini diğer ekonomik yapılardan ayırmıştır. Kooperatifçilik ilkelerinin neler olduğu, resmi olarak ilk kez 1937 yılında ortaya konmuştur. Bu ilkeler zorunlu ve zorunlu olmayan/isteğe bağlı ilkeler olarak iki kategoride toplanmıştır. Buna göre zorunlu olanlar; “*Serbest Giriş (açık kapı)*”, “*Demokratik Yönetim*”, “*İşletme Gelir Artığının Alışverişe Göre Üyelere Geri Verilmesi (Risturn)*”, “*Ana mala Sınırlı Faiz Verilmesi*”; zorunlu olmayanlar ise “*Siyasal, Dinsel, Etnik Yansızlık*”, “*Peşin Alışveriş*” ve “*Kooperatifçilik Eğitimin Geliştirilmesi*” şeklinde sıralanmıştır. 1966 yılına gelindiğinde ise Viyana’da toplanan Uluslararası Kooperatifçilik Kurultayı’nda bazı ilkeler birleştirilmiş ve bunlara yanına “*Kooperatiflerarası İş birliği*” ilkesi eklenmiştir. Zamanla, peşine satış ilkesi bir tarafa bırakılarak; siyasal, dinsel ve etnik yansızlık ilkesi de demokratik yönetim ve serbest giriş ilkelerinin içinde tanımlanmaya başlanmıştır. (Geray, 2014: 32)

1966 yılında kabul edilen ilkeler bir süre sonra tekrar tartışmaya açılmış ve dönemin ihtiyaçları doğrultusunda yeniden tanımlanması için bir proje başlatılarak projenin başına da Kanadalı kooperatifçi Profesör Jan MacPherson getirilmiştir. Proje ile ilgili hazırlanan rapor 1995 yılındaki ICA Genel Kurulunda sunulmuş ve raporda bulunan 7 ilke aynen kabul edilmiştir. Kooperatifçiliğin bu 7 ilkesi “*Gönüllü ve Serbest Giriş*”, “*Ortağın Demokratik Yönetimi*”, “*Ortağın Ekonomik Katılımı*”, “*Özerklik ve Bağımsızlık*”, “*Eğitim, Öğretim ve Bilgilendirme*”, “*Kooperatiflerarası İş birliği*” ve “*Toplumsal Sorumluluk*” şeklindedir. (Mülayim, 2010: 77-79)

ICA ayrıca kooperatifçilik değerlerini de açıklamıştır. Kooperatifçilik ruhunun tam olarak yansıtılabilmesi için yukarıda sayılan ilkeler kadar kooperatifçilik değerlerinin de uygulanması önemli kabul edilmektedir. Bunlar; “*kendi kendine yardım*”, “*kendine karşı sorumluluk*”, “*demokrasi*”, “*eşitlik*”, “*tarafsızlık*” ve “*dayanışma*”dır.

Kooperatifçilik ilkeleri açıklamaya geçmeden önce belirtilmesi gereken konu bu ilkelerin kooperatiflerin özünü oluşturduğudur. Kooperatifler, bu ilkeleri benimsedikleri ve faaliyetlerini bunlar çerçevesinde sürdürdükleri derecede asıl kooperatifçiliği hayata

geçirebilir. Bu ilkelerin her biri kooperatifler için bir rehber niteliğinde olup özünde vurgulamak istedikleri değerler kooperatifler tarafından uygulanmalıdır. Ayrıca, birbirine sıkı bir şekilde bağlı olan bu ilkeleri birbirinin tamamlayıcısı olarak algılamak ve ilkeleri o şekilde yorumlamak oldukça önemlidir.

Gönüllü ve serbest giriş ilkesinin iki yönü bulunmaktadır. Birincisi, üyeliğin gönüllü olması/zorunlu olmamasıdır. İkincisi de açık üyelik/üyelikte sınırlama olmamasıdır. Bu ilkedeki gönüllülük kooperatif üyeliğinin yanında, kişilerin istediği zaman kooperatiften ayrılma özgürlüğü olarak da tanımlanmaktadır. (Rehber, 2011: 111) Ayrıca, yukarıdaki açıklamada da yer verildiği üzere, kooperatiflerin dini, siyasi, etnik, cinsel vb. ayrımları yapmamaları gereği bu ilkenin temel vurgularından biridir. Çıkmın (2016), bu ilkenin üç yönü olduğunu belirtmiştir. Bunlar, “*Kooperatife katılımın gönüllü olma niteliği*”, “*Kooperatifin açık niteliğinin sürekli olarak korunması*” ve “*Dini ve politik tarafsızlık*” tır. Geray da (2014), bu ilkeye göre kooperatifleri şu şekilde tanımlamıştır; “*kooperatifler, hizmetlerinden yararlanabilecek ve üyelik sorumluluklarını benimsemeye istekli herkese cinsiyet, toplumsal, ırk, dinsel farklılıklar gözetilmeksizin açık gönüllü örgütlenmelerdir.*”

Ortağın demokratik yönetimi ilkesine göre ortaklardan oluşan kooperatif genel kurulları ve yönetim kurulları kooperatiflerin temel organları olarak kabul edilir. Bunların bir araya gelirken gözetilen temel değerlerin daha önce de bahsedilen demokrasi olması beklenmektedir. Kooperatifçiliğin temeli incelenirse ortakların, kooperatif sermayesine eşit ve adil bir şekilde katkıda bulunmasının öngörüldüğü görülmektedir. Ortakların payları farklı olsa dahi bütün ortaklar tek bir oy hakkına sahip olurlar. Yani kooperatifle ilgili kararlar alınırken ortakların sahip oldukları paylar değil her birinin sahip olduğu birer oyun kullanılmasında ortaya çıkan sonuç etkilidir. Bu ilke, kooperatifleri, diğer şirketlerden ayıran en önemli özelliklerin başında gelmektedir. Ortağın demokratik yönetimi ilkesinin ilk olarak ilk modern kooperatifçilik hareketi olan Rochdale tüketim kooperatifi ve Almanya’daki kooperatifçiliğin öncülerinden sayılan Raiffeisen kredi kooperatiflerinde uygulandığı bilinmektedir. Sonraki dönemde diğer tüm kooperatiflerin de değişmez ana değerlerinden biri haline gelmiştir. İlk kooperatifçilik uygulamalarında bile görmenin mümkün olduğu bu ilkenin kooperatifçilik açısından önemi büyüktür.

Ortağın ekonomik katılımı ilkesi kooperatifçiliğin ekonomik yönüne vurgu yapmakta olup 1966 yılında, sermayeye sınırlı faiz ve risturn verilmesi şeklinde ifade edilen iki ilkenin birleştirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Ortakların kooperatiflere nasıl yatırım yapacaklarını ve işletme fazlasının nasıl bölüşüleceğini göstermektedir. (Mülayim, 2010: 84) Kooperatiflerde ortaya çıkan fazla gelirin bu şekilde dağıtılması, kooperatif sermayelerine aynı zamanda sosyal bir boyut da kazandırmaktadır. Bu nedenle, kooperatif sermayelerine sosyal sermaye denmesi yanlış olmayacaktır. Ortağın ekonomik katılımı ilkesi doğrultusundaki uygulamalar, kooperatifleri şirketlerden ayıran bir diğer önemli ilkedir. Bu ilkenin kooperatiflerde uygulanması sonucunda kooperatiflerin sosyal yönü ön plana çıkmaktadır.

Özerklik ve bağımsızlık ilkesinde kooperatiflerin özerk ve bağımsız kuruluşlar olduğu vurgulanmıştır. Özellikle devlet ile ilişkileri bu noktada oldukça belirleyici olabilmektedir. Bu nedenle, kooperatif ve devlet ilişkileri oldukça ince bir çizgide gerçekleşmektedir. Bu ilke kapsamındaki diğer bir konu kooperatiflerin diğer ekonomik kuruluşlar ile iş birliği içine girmeleridir. Hem mevcut ekonomik koşullarda neredeyse zorunlu olan ancak bir anlamda gelişmeleri için de gerekli olan bir durum dolayısıyla önemli olan kooperatiflerin, ne koşullarda iş birliği yaparsa yaparsın ortakların özerklik ve bağımsızlıklarını korumalarıdır.

Eğitim, öğretim ve bilgilendirme ilkesine göre eğitim; ortakların, yöneticilerin ve çalışanların kooperatifçiliği benimseyebilmeleri ve kooperatifçiliğin içinde bulunan kavramları anlayabilmelerini sağlamaktır. Öğretim, kişilerin kooperatifler için yapılabilecekleri en iyi şekilde yerine getirmelerini sağlar. Bilgilendirme ise, özellikle kamuoyunu yönlendiren kimseleri ve gençleri kooperatifçilik konusunda bilinçlendirmek konusuna ilişkindir. (Mülayim, 2010: 89) Bu ilke, kooperatifçiliğin gelişmesi ve insanların bu konuda bilgi sahibi olabilmeleri için oldukça elzem bir konuyu; eğitim, öğretim ve bilgilendirme konusunu vurgulamıştır. Kooperatifler ile ilgilenen birçok kuramcı, kooperatifçiliğin eğitimsel faaliyetlere dayanan ekonomik bir hareket olduğunu vurgulamıştır. (Çıkm, 2016: 25) Bu ilkenin doğru benimsenmesi ve uygulanması kooperatifçiliğin belki de pek çok temel sorunlarının çözümüne önemli katkılar sağlayacaktır. Kooperatifçilik bilincinin gelişmesi bu ilke doğrultusunda

oluşturulabilecek ve kooperatifçiliğin doğru şekilde anlaşılmasında önemli rol oynayacaktır.

Diğer bir ilke olan Kooperatiflerarası iş birliği ilkesi ilk kez 1966 yılında kooperatifçilik ilkeleri arasında yer almaya başlamış olup kooperatifçilik hareketinin güçlendirilmesi için özellikle hareketin parçaları olan kooperatiflerin birlikte çalışmasının oldukça önemli olduğu düşüncesinden hareketle ortaya çıkmıştır.

Özellikle, dünyadaki ekonomik yapılar göz önüne alındığında kooperatiflerin ortak yatırımlar ve projeler yapması belli bir noktadan sonra zorunlu hale gelmiştir. Ortak ihtiyaç ve endişelere sahip olan kooperatiflerin bir araya gelmeleri göreceli olarak kolay olacaktır. Bu yolla kooperatifler bir anlamda özerkliklerini de daha fazla muhafaza edebileceklerdir. Ortaklarının ekonomik ve sosyal çıkarlarını koruyarak bir araya gelen kooperatifler, ortaklarına sağladıkları mevcut imkân ve hizmetleri de güçlendirebileceklerdir. Ayrıca hem ulusal hem de uluslararası düzeyde bir araya gelmiş kooperatifler özellikle ekonomik ve teknik açısından diğer tür şirketlerle rekabet ederken avantajlı olacaktır. Kooperatiflerarası iş birliği ilkesi aynı zamanda kamuoyuna, devlete ve diğer paydaşlara kooperatifçiliği doğru anlatmak açısından önemli bir uygulama alanı sağlamaktadır.

Toplumsal sorumluluk ilkesi 1995 yılındaki ICA Genel Kurulunda kabul edilen yeni ilkelerden biridir. Toplumsal sorumluluk ilkesini daha iyi anlayabilmek için kavramın nereden geldiğini irdelemek isabetli olacaktır. Toplumsal sorumluluk, diğer tabiriyle sosyal sorumluluk, her ne kadar 2000’li yıllarda daha çok ön plana çıkmışsa da sistematik bir şekilde gündeme gelmeye başlaması 1970’li yıllara dayanmaktadır. Sosyal sorumluluk, şirketlerin kendi faaliyetleri dışında kalan alanlarda toplumun geri kalan kesimi için özellikle çevre, insan hakları, eğitim gibi konularda etkinliklerde bulunmasıdır. (Rehber, 2011: 120) Sosyal sorumluluk olgusunun kooperatiflerin değişmez bir parçası olduğu, çok daha öncesinde bilinmekteydi. Ancak, toplumsal sorumluluk ilkesi BM’nin 1992 yılında zirvesindeki hedefler çerçevesinde ilk kez 1995 yılındaki ICA Genel Kuruluna sunulan raporda gündeme gelmiş ve kabul edilmiştir. Kooperatifler esas olarak ortaklarının menfaatlerinin korumakla yükümlüdür. Ancak, pek

çok ortağın bir araya gelmesiyle oluşan kooperatiflerin, içinde buldukları toplumla aralarında güçlü bağlar vardır. Bu nedenle, toplumun sahip olduğu bazı değerleri korumak konusunda daha özel bir sorumluluğa sahiptirler. Bu sorumluluğun nasıl yerine getirileceği ortakların verecekleri kararlarla doğrudan ilgilidir. Ancak bu ilkeye göre kooperatifler ne şekilde olursa olsun bu sorumluluğu üstlenirler ve sorumlulukta kaçınmazlar. Böylece, ortaklarının çıkarlarını gözetirken içinde buldukları toplumun da menfaatlerini gözetmiş olurlar. (Mülayim, 2010: 92-93) Bu ilke kooperatiflerin hem içsel hem de dışsal faaliyetlerini etkilemekte olup faaliyetlerin gerçekleştirilirken kooperatiflerin nasıl davranması gerektiği konusunda yol gösterici niteliktedir.

Kooperatifçilik ilkeleri daha önce de bahsettiğimiz üzere, birbirlerinden bağımsız olarak ele alınmaması gereken ilkelere aittir. Her bir ilkenin uygulaması diğerini de etkilemektedir. İlkeler bir anlamda birbirlerinin tamamlayıcısıdır. Bu nedenle, ilkeleri yorumlarken bir bütün olarak ele almak oldukça elzemdir.

1.3. KOOPERATİFÇİLİK VE DEVLET

Kooperatifçilik üzerinde etkili olan en önemli olgulardan biri devlettir. Kooperatifçiliğin uygulandığı ülkelerin hâkim sistemleri ya da ideolojileri kooperatifleri doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir. Ekonomik, siyasal, kültürel ve toplumsal yapılara hâkim olan fikriyat kooperatifçiliğin uygulanma biçimlerini de şekillendirir.

İlk kooperatifçilik hareketlerinde de görüldüğü üzere egemen olan sistemler bunların neden olduğu zorlukları bertaraf etmek üzere kooperatifler için itici bir güç haline de dönüşebilmektedir. Tabandan gelen bir hareket ile ortaya çıkan kooperatifçilik uygulamaları genellikle bu durumların sonucudur ve özellikle batı ülkelerindeki kooperatifçilik hareketleri ilk olarak bu şekilde başlamıştır.

Diğer taraftan, ekonomik ve sosyal ihtiyaçları karşılamak için bir araç olan kooperatifler, pek çok ülkede tabandan gelen bir istek sonucu ortaya çıkmamış ya da tabandan gelen bir istek olsa dahi dışsal bazı sorunlardan dolayı desteğe ihtiyaç duymuşlardır. Bu doğrultuda özellikle az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerdeki kooperatifçilik uygulamaları

devlet desteği ile başlamış ve mevcut durumda da hala bu şekilde faaliyetlerin yürütüldüğü pek çok ülke bulunmaktadır. Bununla birlikte, kooperatifler bazı ülkelerde hâkim politikaların ya da sistemlerin birer aracı olarak görülmüş ve devlet tarafından benimsenen politikaların gereği olarak desteklenmişlerdir.

Çalışmanın ileriki bölümlerinde bahsedeceğimiz Türk Kooperatifçilik Hareketinin başlangıcı da tabandan gelen bir istek sonucu vuku bulmamış ve Erken Cumhuriyet dönemindeki hâkim politikalar doğrultusunda ekonomik kalkınmanın sağlanmasının bir aracı olarak doğrudan devlet tarafından sağlanan koşullar ile gelişimini sürdürmüştür.

Kooperatiflerin devlet nazarında nasıl tezahür ettiği -doğrudan bir politika aracı olmasa dahi- kooperatifler için oldukça önemli bir noktadır. Çünkü kooperatifler faaliyetlerini bazı yasal direktifler doğrultusunda sürdürürler ve bu yasal düzenlemeler devletlerin birincil yetki ve aynı zamanda sorumluluklarındandır. Yine, kooperatiflerin temelindeki ekonomik amaçları da kooperatif devlet ilişkilerinin kesiştiği noktalardan birini oluşturur. Kooperatifler pek çok ülkedeki birçok sektörde önemli aktörlerdendir. Bu belirleyicilik vasıfları dolayısıyla devletin yürüttüğü ekonomi politikalarında da yer alması doğaldır. Özellikle 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın başlarından itibaren kooperatifler, ulus-devletlerin birer politika araçları haline gelmiş ve ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi için hâkim ideolojilerde kendilerine yer bulmuşlardır. Kooperatifler özellikle Sanayi Devrimi ardından, kırdan kente yığılan nüfusun karşı karşıya kaldığı kapitalizmin sert etkileri dolayısıyla kent-kır dengesinin sağlanması noktasında kullanılmaya çalışılmıştır. Bu politikalar pek çok batı ülkesinde başarılı sonuç vermiştir. Gelişmiş ülkelerdeki kooperatifçilik uygulamaları incelendiğinde, kooperatiflerin faaliyetlerini demokratik gelişmişlikle de bağıntılı olarak liberal ekonomi içinde özerk bir şekilde devam ettirdiği görülmektedir. Özellikle bu ülkelerde demokrasinin gelişimi açısından kooperatiflere özel önem atfedilmiştir.

Günümüzde hala az gelişmiş ülkelerde – örneğın Afrika ülkeleri- kooperatifler ekonomik kalkınmanın ve birlikte iş yapma, dayanışma, yardımlaşma gibi kavramların yardımıyla ulusal birliğin sağlanması için politik birer araç olarak kullanılmaktadır. Ancak, bazı örneklerde bu girişimler başarılı sonuçlar vermemiş devletin kalkınma aracı olarak

kullanılan kooperatiflerde yeterince ortak katılımı sağlanamamış, karşılıklı yardım ve kooperatife aidiyet duygusu yaratılamamıştır. Bunun altındaki temel nedenlerin başında da devlet ile kooperatiflerin çıkarlarının çatışması ve amaçlarının farklı olması yatmaktadır. Kooperatiflerin bütün faaliyetlerini devletin merkezi olarak belirlemesi bir noktadan sonra kooperatiflerin asıl amaçları olan ortaklarına hizmet onların menfaatlerini korumaktan çıkıp devletin çıkarlarına hizmet etmeye gitmiştir. Bu da kooperatifçilik ilkelerine de ters bir şekilde yapıları özerk olmayan kooperatiflerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁵

Kooperatifler her ne kadar birer ticari işletme olsalar da faaliyetlerin yürütülüş biçiminden karar alma süreçlerine kadar diğer ticari işletmelerden ayrılmaktadır. İlke ve değerleri dolayısıyla ve hitap ettiği kesimlerin çeşitliliği ile genişliğinden faaliyetleri bazı noktalarda kamu hizmetleri ile benzer özellikler taşımaktadır. Bu kapsamda, kamu yararı dolayısıyla ortaklarının menfaatlerini korumak adına kamu kurum ve kuruluşları tarafından denetim yapılabilmektedir. Bu denetimler kooperatiflerin iç işlerine ve faaliyetlerine doğrudan karışılmadığı sürece ortakların haklarını korumak adına kamu yararı çerçevesinde kabul edilebilir sayılmaktadır.

Bu durumda dikkat edilmesi gereken asıl nokta, devletin kooperatifleri hangi sınıra kadar destekleyeceğidir. Daha önce de bahsedildiği üzere devlet kooperatif ilişkileri pek çok noktada kesişmektedir ve bu nedenle birbirinden tamamen bağımsız olması –örneğin; yasal ve idari süreçler nedeniyle- düşünülemez. Hatta bazı kooperatif türlerinin genel ekonomik refaha olumlu yönde etkilerinden dolayı yasal mevzuat yoluyla daha fazla kamu desteği alması gerektiğini düşünenler mevcuttur. (Enke,1945:148) Zaten devletin belli bir noktaya kadar kooperatiflere destekte bulunması olumlu sonuçlar da doğurmuştur ve hâlihazırdaki bazı düzenlemeler –Türkiye’deki vergi düzenlemeleri gibi- sayesinde doğurmaya devam etmektedir.

¹⁵ <http://www.fao.org/3/v4595e/v4595e04.htm#TopOfPage>

Devlet, kooperatifçilik değer ve ilkeleri rehberliğinde, kooperatiflerin nitelikleri ve işlevleri ile tutarlı olan destekleyici politikalar üretmeli ve yasal çerçeveleri bunlara göre şekillendirmelidir. (ILO, 2002).

Ancak, devletin kooperatifçilik faaliyetlerini tamamen denetlemek ve bu çok ortaklı kolektif yapıları kontrolünde tutmak amacıyla kullanacağı yasal ve politik her türlü aygıt kooperatiflere keyfi müdahalelerin de önünü açacaktır. Bu kooperatifçilik hareketinin asıl amacına ulaşmasına çok büyük engel teşkil edecektir.

1.4. KOOPERATİF-DEVLET İLİŞKİLERİNİ TANIMLAYAN SİSTEMLER VE BU SİSTEMLERİN DÜNYADAKİ UYGULAMA ÖRNEKLERİ

Devlet ve kooperatif ilişkilerinin kaçınılmaz olduğu bir gerçektir. Bu ilişkilerin sistemli bir şekilde nasıl ele alınacağı ise kooperatifçilik çalışanlar tarafından pek çok kez incelenmiştir. Kooperatifçilik teorisi bakımından önemli bir kişilik olan Charles Gide devlet ve kooperatiflerin ilişkilerini; serbest sistem, karşılıklı yardım sistemi, vesayet sistemi ve devletçilik sistemi olarak kategorize etmiştir. (Mülayim, 2010:100) Bu kategorizasyon devlet kooperatif ilişkilerinin daha iyi anlaşılabilmesi açısından faydalı olarak görülmektedir. Tezin bu bölümünde bazı ülkelerdeki uygulama örnekleri, organize bir şekilde ele alınabilmesi ve karşılaştırma yapılabilmesi açısından uyumluluk gösterdiği sistemler altında incelenecektir. Bu ülkelerdeki kooperatifçilik uygulamalarının mevcut durumu da ilgili bölümlerin sonunda kısaca ele alınacaktır.

1.4.1. Serbest Sistem-İngiltere Örneği

Devlet ile kooperatifler arasındaki ilişkiyi tasvir eden ilk sistem *serbest sistem*dir. Buna göre devlet ile kooperatifler arasında hiçbir bağ bulunmamaktadır. Serbest sistemi pek çok AB ülkesinde görmek mümkündür. Serbest sistemin temeline bireyi oturtmuştur. Bu anlayışta özgür bireylerin kendi bağımsız iradeleri ile bir araya gelerek ortaklık bağı kurmaları ve kurulan kooperatiflerin devletten bağımsız onun hiçbir yardımına ihtiyaç duymadan gelişmelerini söz konusudur. Serbest sistemin en çok görülebileceği ülkeler İngiltere ve kooperatifler sektöründe çok büyük pay tutmalarına rağmen doğrudan devlet ile

herhangi bir ilişkide bulunmayan Danimarka'dır. Aşağıda serbest sistemin bir örneğinin görüldüğü ve ilk kooperatifçilik hareketinin başladığı İngiltere'deki uygulamaların tarihi ve mevcut durumundan bahsedilecektir.

İngiltere'de Kooperatifçilik: Kooperatifçilik tarihi açısından İngiltere'deki uygulamaların çok önemli bir yeri bulunmaktadır. Modern anlamda ilk başarılı kooperatifçilik hareketinin doğduğu yer olan İngiltere'de, kooperatifçilik düşüncesinin gelişimine de önemli katkılar verilmiştir. Özellikle çalışmanın önceki bölümünde ele aldığımız Robert Owen ve Dr. William King'in İngiltere'deki kooperatifçilik hareketindeki etkileri yadsınamaz. Robert Owen, kapitalist uygulamalarının oldukça sert geçtiği bir dönemde İngiltere'de kendi işletmesindeki farklı uygulamalar ile dikkat çekmiştir. Kooperatifçilik uygulamaları konusunda da girişimleri olmasına rağmen tam manasıyla etkili olamamıştır. Ancak, Owen, daha çok fikirleri ile kooperatifçilik düşüncesine günümüzde bile hala geçerli olan katkılar sunmuştur. Dr. William King ise, özellikle Owen'ın fikirleri ile de şekillenen bir bakış açısıyla dönemin İngiltere'si için oldukça büyük toplumsal bir sorun teşkil eden işçi sınıfının durumu ile ilgili harekete geçmiştir. Bu kapsamda, özellikle tüketim kooperatifçiliğine ilişkin ciddi girişimleri olmuştur. King'in kooperatifçilik uygulamaları konusunda İngiltere'deki hareketi beslediği bir gerçektir. Owen ve King'in kooperatifçiliğe ilişkin çabaları oldukça önemlidir. Her ne kadar denemelerinin çoğu başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da bir sonraki girişimler için deneyimlerden faydalanma fırsatı yaratmıştır.

Rochdale öncüleri: Bu, modern kooperatifçilik hareketinin ilk başarılı örneği olarak kabul edilen bir kooperatifçilik girişimi örneğidir. Sonrasında "*Rochdale'in iyi kalpli, hayırlı ve adil rehberleri*" adı ile tanınan 28 dokuma işçisinin başlattığı bu hareket kooperatiflere ilişkin günümüzde dahi geçerliliğini koruyan pek çok değer ortaya çıkarmıştır. Benimsedikleri ilkeler, daha sonradan belirlenen kooperatifçilik ilkelerinin de çıkış noktasını oluşturmuştur. Bu 28 dokuma işçisinin faaliyetlerini sürdürdükleri bina günümüzde müze olarak korunmaktadır.¹⁶ Rochdale çoğunlukla tekstil işi ile uğraşan bir kasabaydı. Ancak, Sanayi Devrimi ile özellikle el dokumacıları ciddi sorunlar yaşamaya

¹⁶ <https://www.rochdalepioneersmuseum.coop/>

başladı. Bu sorunlardan kaynaklı olarak kasabada bu dönemde şiddetli grevler baş gösterdi. Rochdale aynı zamanda sendika hareketinde de oldukça önemli roller üstlenmiştir. Daha önce yine 60 pazen dokuma işçisinin girişimleri ile kurulan “*Rochdale Dayanışma Kooperatifi*” Owen’ın fikirlerinden etkilenecek hayata geçmiş bir örnektir. Sonrasında hayata geçirilen Rochdale Öncülerinin arasında bu kooperatif girişiminin içinde bulunmuş kişiler de mevcuttur. Rochdale Öncüleri incelendiğinde, özellikle Sanayi Devrimi ve kapitalizmin ortaya çıkardığı toplumsal problemlerden ciddi anlamda etkilenen insanlar olduğunu görmek mümkündür. Sosyal haklardan mahrum olan bu insanların bu dönemde oy kullanma ya da hükümette temsil edilme hakları bulunmamaktaydı. Bunun yanında devlet içindeki buldukları şartlarda işçileri korumak adına müdahalede bulunmuyordu. Bu koşullarda maruz kaldıkları sosyal problemlerin üstesinden gelebilmek adına kendi kendilerine yardım ilkesinden yola çıktılar. Bu ciddi bir uluslararası hareketin de başlangıcı olacak başarılı bir adımdır. (Fairbairn,1994:2)

1844’te “*Rochdale Society of Equitable Pioneers*” ismini alan oluşum kuruldu. Bu ismi almaları sosyal hatta politik amaçlar barındırmaktadır. Kurucuları sosyal hedeflerine somut olan ekonomik eylemler ile hizmet etmek istemiştir. İsmi içinde de bulunan eşitlikçi kelimesinin özellikle Robert Owen’ın önem verdiği kavramlardandır. Owen, “eşitlik” kavramı ile özellikle kapitalist sistemi ve bunun beraberinde getirdiği emeğin değerlendirilmesinde patronların hâkimiyetini ortadan kaldırmayı anlatmak istemiştir, ona göre emeğin adil bir şekilde ödüllendirilmesi gerekmektedir. Yine isimde bulunan öncüler kelimesi ise dönemin yaygın yapan dergilerinden birinin adıdır. Rochdale hareketi faydacı olarak nitelendirilebilecek ekonomik amaçlar güdüyordu ancak kuruluş belgeleri de incelendiğinde bu pragmatik amacın yanında işçi sınıfı ile ilgili vizyoner ve ideolojik bir bakış açısına sahip olduklarını görmek mümkündür. (Fairbairn,1994:5-6)

Atılan bu ilk başarılı adımın ardından İngiltere’de kooperatifçilik hızla gelişimini sürdürmüştür. Özellikle ilk yıllarında kooperatifçiliğin, iyi bir üretim ve ticaret ağı kurmayı başardığını görüyoruz. Sonraki dönemde ise politik alanlarda da bir aktör haline gelmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında kooperatiflerin ülke çapında etkin bir dağıtım sisteminde kullanılması ve bunu da tamamen devletin vesayeti altına girerek yapması teklif edilmiştir. Ancak, iyi karşılanmayan bu önerinin ardından kooperatifler

üstelendikleri ekonomik ve sosyal amaçların yanında önemli bir baskı grubu olarak da varlıklarını sürdürmüşlerdir. (Rehber, 2011:25)

İngiliz kooperatifçiliğinde ilk dönemler daha çok tüketim odaklı gelişmiştir. Sonraki yıllarda tarım sektöründe de kurulmaya başlanan kooperatifler ile çiftçilerin üretimin devamı için ihtiyaç duydukları her türlü hizmeti sağlamayı üstlenmişlerdir. Tarımsal kooperatiflerin yasal düzenlemeler ile birlikte özellikle tarımsal pazarlama konusunda 1960'lı yıllar ile birlikte ciddi gelişme kaydettiğini görmek mümkündür.

Günümüzde, İngiltere'deki kooperatifçilik hareketinin devamını ve gelişimini sağlayan pek çok alt örgütlenme ve sivil toplum oluşumları mevcuttur. “*Cooperatives-UK*” ve “*Cooperative Collage*” bunların başında gelen kuruluşlardandır. İngiltere'de kooperatiflerin sayısının 6000'in üzerinde olduğu ve bu kooperatiflerin 15 milyonun üzerinde ortağı olduğu bilinmektedir. İngiltere'deki kooperatifçilik uygulamaları incelendiğinde hem ekonomik hem de sosyal manasıyla kooperatiflerin, toplumsal yaşamın her alanında olduğunu görmek mümkündür. Kooperatifçilik değerlerinin tam anlamıyla uygulandığını modern kooperatifçiliğin doğduğu yer olan İngiltere'de kooperatifler önemli bir yer tutmaya devam etmektedir. (G20 Ülkelerinde Kooperatifçilik, 2015: 35-39)

İlk kooperatifçilik kanunu: Kooperatifçilik hareketi açısından oldukça önemli olan ve ilklere ev sahipliği yapan İngiltere'nin bu konudaki diğer bir önemli adımı da ilk kooperatifçilik yarasını çıkarmış olmasıdır. 1852 yılında çıkarılan bu yasanın tam adı “*The Industrial and Provident Societies*” dir. Bu yasanın çıkarılmasından önce herhangi bir yasal mevzuatın olmadığı İngiltere'de kooperatifler, dönemin dernekler mevzuatına göre iş ve işlemlerini gerçekleştirmişlerdir. Yasanın çıkarılmasının ardından günün ihtiyaçlarına binaen güncellemelere ihtiyaç duyulmuş ve bu kapsamda, 1862 ve 1867 yıllarında kanunda bazı değişikliklere gidilmiştir. (Mülayim, 2010:107) Günümüzde İngiltere'de kooperatifler faaliyetlerini “*The Co-operative and Community Benefit Societies Act*” çerçevesinde yürütmektedir.

1.4.2. Karşılıklı Yardım Sistemi-Fransa Örneği

Karşılıklı yardım sisteminde ise devlet ile kooperatifler arasında çeşitli bağların olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, devlet kooperatiflere çeşitli konularda yardımlarda bulunmaktadır. Vergisel avantajlar, eğitim, devletin sağladığı imkânlardan yararlanma, kredi vb. gibi konularda devlet kooperatiflere avantajlar sağlar ancak bunun karşılığında kesinlikle iç işlerine müdahale etmez. Karşılıklı yardım sistemin ortaya çıktığı ülke Fransa'dır. Kooperatifçilik hareketinin Fransa'da ilk ortaya çıktığı dönemde sosyalist ve kapitalist görüşlere sahip kesimlerin kooperatifler ile ilgileri ortaya çıkmıştır. Sosyalistler kooperatifçilik uygulamalarını kendi görüşleri çerçevesinde yürütmek için uğraşırken, kapitalistler ise kooperatifleri serbest piyasa koşullarında birer rakip olarak görmüş ve kooperatifçilik hareketinin sonlanması için çalışmışlardır. Ancak devlet kooperatiflere yardım konusunu kendine bir düstur edinerek kooperatifçilik işleyişlerinde yardımlarda bulunmuştur. Kooperatiflere sağladığı olanaklara karşılık olarak ise kooperatiflerin yönetimlerine müdahalede bulunmamıştır. Buna benzer örnekleri İtalya'da da görmek mümkündür. (Mülayim,2010:102) Karşılıklı yardım sistemindeki gibi devletin kooperatiflere tanıdığı bazı olanaklar kooperatiflerin olumlu yönde gelişmesine ciddi katkılar sunmaktadır. Aşağıda Fransa'daki kooperatifçilik uygulamalarının ortaya çıkışı ve günümüzdeki durumların bahsedilecektir.

Fransa'da Kooperatifçilik: İngiltere ile hemen hemen aynı dönemlerde Fransa'da da kooperatifçilik açısından önemli adımlar atılmaktaydı. Owen, İngiltere'de olduğu kadar Fransa'da da kooperatifçilik düşüncesi açısından etkili bir isimdir. Onunla birlikte, çalışmanın önceki bölümlerinde bahsedilen Fourier ve Gide, Fransız kooperatifçilik hareketi için oldukça önemli figürlerdir. Philippe Ruche ile Lois Blanc da önemli birer kooperatifçi olarak buradaki kooperatiflere hem düşünsel hem de uygulama anlamında katkılar sunmuştur.

Fransa'daki kooperatifçilik hareketinin ilk zamanlarda daha çok üretim alanında geliştiğini görmekteyiz. Tarımsal kooperatifçilik uygulamalarına benzer uygulamaların tarihi 12. yüzyıla kadar götürülmektedir. "Fruitere" adı verilen ve gravyer peyniri üretme işi ile uğraşan üreticilerin bir araya geldiği oluşumların örgütlenme şekli kooperatifçiliğe

oldukça benzetmektedir. Ancak modern anlamda ve tam manasıyla kooperatifçilik uygulamaları yine tarımsal alanda ve 19. yüzyılda başlamıştır. 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlangıcında özellikle süt ve şarap sektörlerindeki sorunlar nedeniyle bu alanlardaki kooperatifleşmenin ciddi oranda arttığı görülmektedir. 1940'lı yıllara kadar Fransa'daki tarımsal kooperatiflerin hem niteliğinde hem de niceliğinde ciddi artışlar meydana gelmiştir. Yapısal olarak da kooperatiflerin iş ve işlemlerinin nasıl yürütüleceğine dair düzenlemeler yapılmıştır. Bu dönemde devlet ile kooperatifler arasında karşılıklı yardım sistemi olarak adlandırabileceğimiz bir yapı söz konusudur. (Çıkmın & Karacan, 1994:33) Fransa, kooperatifçilik mevzuatı konusunda oldukça göz çarpan bir ülkedir. 1900'lerin başından itibaren kooperatifler ve bunların uygulamalarına ilişkin 500'ün üzerinde yasal düzenleme yapılmış olup çoğunluğu genel kooperatifçilik ile ilgili olmakla birlikte sadece tarımsal kooperatifleri ilgilendiren özel düzenlemeler de bulunmaktadır. (Mülayim, 2010:107)

Fransa'da pek çok alanda 23 binin üzerinde 24 milyonun üzerinde ortağı olan kooperatif örgütlenmeler mevcut bulunmaktadır. Kooperatifler pek çok alanda sektörlerinde önemli pazar paylarına sahiptir. Örneğin; tarım kooperatifleri gıda sektöründe %40 paya sahiptir. Özellikle 2008 ekonomik krizinin ardından, sosyal ekonominin bir parçası olarak kabul edilen kooperatifler kriz süresince ayakta kalabilmeleri dolayısıyla yeniden incelenmiş ve bir katalizör olarak değerlendirilmişlerdir. (G20 Ülkelerinde Kooperatifçilik,2015: 53-56)

Yaklaşık 200 yıllık kooperatifçilik tarihine sahip olan Fransa'da son dönemlerde işçi, tarım, zanaat ve tüketim kooperatiflerinin etkinliklerinin daha fazla artırılmasına ciddi bir vurgu yapılmaktadır. Bu kapsamda, özgür, kolektif, demokratik ve sosyal açıdan sorumlu girişimcilik olarak tarif edilen kooperatiflerin özellikle değerleri ve ortakları ile ilgili konulara daha fazla odaklanması gerektiği vurgulanmaktadır. (Draperi, 2015)

1.4.3. Devletçilik Sistemi-Çin Örneği

Kooperatifçilik uygulamalarında devletçilik sistemi ise çoğunlukla sosyalist rejimlerde görülmüştür. Bu sistemde, kooperatifler devletin doğrudan politikaları gereği işleyen

birer organı gibidir. Bu sistemde kooperatifler tüm iş ve işleyişlerinde devletin kontrolündedir. Özellikle sosyalist ülkelerde görüldüğünden bu ülkelerde mülkiyet kavramı olmaması dolayısıyla ortakların kooperatifler üzerinde bir sahiplik durumu da bulunmamaktadır. (Çıkin & Karacan, 1994: 102) Aşağıda Çin'deki kooperatifçilik uygulamalarının tarihinden ve günümüzdeki durumunda bahsedilecektir. Burada dikkat çeken konu Çin'deki modernizasyon ve ticari olarak dışa açılma trendi doğrultusunda kooperatif işletmelerin de bu yönde gelişme gösterdiği'dir. Bu nedenle, Çin'de mevcut durumdaki kooperatifçilik uygulamalarının tamamıyla devletçilik sisteminin altında incelenmesi mümkün değildir.

Çin'de Kooperatifçilik: Çin kooperatifçiliğın eski tarihlere götürülebileceğı diğer ülkelerdendir. Modern kooperatifçilik uygulamaları açısından Çin'de 1900'lerin başında bazı hareketlenmeler görülmekle birlikte bunun daha öncesinde özellikle tarımsal alanda kooperatif uygulamalarına benzer girişimlerin olduğu görülmektedir. 1930'lara kadar tarımsal kooperatifleşmenin arttığı anlaşılmaktadır. 1949 yılında Komünist Partinin iktidara gelmesinin ardından kooperatifçiliğın de seyrinde değişiklikler meydana gelmiştir. Bu dönemde, "Kooperatif Yönetimleri Birimi" kurulmuş ve kooperatiflerde Sovyet sistemine benzer bir yapılanmaya gidilmiştir. Devletin izlediğı politikalara da bağılı olarak devlet tarafından kooperatiflerin kurdurulduğu görülmekte olup 1950'lerin sonunda hükümetin izlediğı planlı ekonominin birer aracı haline gelmiş olup Halk komünleri olarak adlandırılan yapılar ortaya çıkmıştır. Bu aşamadan sonra üretim, pazarlama, tüketim gibi her türlü aşamanın kontrol edilmesi noktasında kooperatiflerden yararlanılmıştır. Başta gönüllülük ilkesi doğrultusunda hareket edilse de hükümet politikasının gereğı olarak kooperatif örgütlere ortaklık zorunlu hale dönüştürülmüştür. 1979 yılından itibaren pazar ekonomisine geçiş amacıyla örgütlenme yapılarında da değişiklikler meydana gelmiştir. 1985 yılında komünlerin ortadan kaldırılması için kırsal bölgelerde farklı politikaların izlendiğı ve ortaya başka toplumsal yapıların ortaya çıktığını görmek mümkündür. Yine gönüllülük ilkesi doğrultusunda kurulan farklı kooperatif yapılanmaları ortaya çıkmıştır. Bu yapılanmalar, özellikle kırsal alanda üretim, kamu hizmetlerini yürütme, arazi ve su kullanımını düzenleme gibi görevler üstlenen günümüzde çok amaçlı olarak adlandırılan kooperatiflerdir. (Rehber, 2011: 318-321)

Günümüzde, Çin’de özellikle tedarik pazarlama ve kredi alanında önemli kooperatif örgütlenmeler mevcut olup özellikle eyalet hükümetleri ile bağlantılı oldukları ve yapılanmaların çoğunun çok büyük çaplı olduğu görülmektedir. Örneğin, 1954 yılındaki Çin Kooperatifleri Ulusal Kongresinde “*Çin Tedarik ve Pazarlama Kooperatifleri Milli Birliği*” kurulmuştur. Çin’deki en büyük kuruluş olan bu kooperatif birliği tarımsal alanda faaliyet göstermekte olup ülkedeki bütün tedarik ve pazarlama kooperatiflerinin çatı örgütüdür. Yaşam koşullarının daha iyi hale getirilmesi, kırsal kalkınmanın gerçekleştirilmesi, genel politikaların belirlenmesi gibi konularda çalışmaktadır. (G20 Ülkelerinde Kooperatifçilik, 2015:45-46)

Kooperatiflerin Çin ekonomisi içinde daha fazla yer almasına yönelik olarak kooperatifçilik hareketinin teşvik edilmesi ve mevcut potansiyelin değerlendirilebilmesi çalışmaları yapılmaktadır. Özellikle girişimcilik ve operasyonel uzmanlık konusunda gelişmiş ülkelerdeki örnekler emsal alınmakta ve bu doğrultuda ilerlemeler sağlanmaya çalışılmaktadır. Çin modernizasyon sürecinde dış dünyaya daha fazla açılırken kooperatifçilik hareketinin de daha fazla canlılık sergilemeye başladığı görülmektedir. (Guardian, 2012)

1.4.4. Vesayet Sistemi- Romanya Örneği

Devlet ve kooperatifçilik ilişkilerini tanımlayan bir diğer sistem ise vesayet sistemidir. Vesayet sisteminde devlet, kooperatiflerin işleyişine çerçeve olacak idari düzenlemeleri yapmakla yetinmez. Bu sistemde kooperatifler pek çok noktada devletin müdahaleleri ile karşı karşıya kalır. Vesayet sistemi özellikle kooperatiflerin yönetilmesi konusunda kendisini göstermektedir. En önemli kooperatifçilik ilkelerinden olan ortağın demokratik yönetimi ilkesi ile özerklik ve bağımsızlık ilkesi doğrudan bu sistemde yok sayılmış olmaktadır. Diğer taraftan devletin yönetimde doğrudan söz sahibi olması diğer kooperatifçilik ilkelerinin de zedelenmesine yol açmaktadır. Vesayet sistemini Romanya’daki uygulamalarda görmek mümkündür. Ülkemizde ise tarım satış kooperatifleri ile tarım kredi kooperatifleri kuruluşlarından itibaren vesayet sisteminin uygulama alanlarından olmuştur. Günümüzde her ne kadar bazı düzenlemeler yapıldıysa da henüz bu konunun aşıldığını söylemek mümkün değildir. (Mülayim, 2010: 103)

Romanya’da Kooperatifçilik: Romanya, özellikle tarımsal alandaki kooperatifçilik uygulamalarının sıkça karşılaşıldığı ülkelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kooperatifçilik uygulamaları başlangıcından bu yana çeşitli sistemlere dahil olarak varlığını sürdürmüştür. İkinci Dünya Savaşı öncesindeki kooperatiflerin çok büyük oranda vesayetçi sistem dahilinde faaliyetlerini yürüttüğünü söylemek mümkündür. Bu dönemde kooperatiflerin idaresi ve işleyişinde devletin müdahalesi olduğu, devlet tarafından atanan ya da seçilen kişilerin kooperatifin yönetiminde bulunduğu görülmektedir. Yine bu dönemde faaliyet gösteren kooperatifler bankasının büyük oranda devlet kontrolü ve desteği ile işleyişini sürdürdüğü bilinmektedir. (Mülayim, 2010:103) İkinci Dünya Savaşı’nın ardından özellikle tarımsal kooperatiflerin artış gösterdiğini söylemek mümkündür. Komünist dönemde, tarımdaki dönüşümün Sovyetler ’deki kolhozlar çerçevesinde yapıldığı ve 1960’lara gelindiğinde ülkedeki toprakların yaklaşık %93’ünün kolektif bu yapılara katıldığı görülmektedir. Bu deneyimin olumsuz sonuçlanması çiftçilerin kooperatiflere bakış açısını da ciddi oranda olumsuz etkilemiştir. Ancak, günümüzde kooperatifler tarımın geleceği için ciddi potansiyeli olan işletmeler olarak görülmektedir. Bu nedenle, özellikle AB kaynaklı fonların dağıtımında kooperatiflere öncelik tanınmaktadır. (Dragomir,2015)

1.5. DÜNYADAKİ KOOPERATİFÇİLİK DENEYİMLERİ

Kooperatifçilik hareketinin dünyada nasıl şekillendiğini incelemenin Türkiye’deki deneyimi analiz ederken karşılaştırma yapmak açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu kapsamda, bu bölümde dünyadaki kooperatifçilik uygulamalarının nasıl ortaya çıktığı ve mevcut durumlarının ne olduğu ile ilgili bir değerlendirme yapılacaktır.

Dünyada kooperatifçiliğin kökeni oldukça eski dönemlere dayandırılmaktadır. Antik Mısırda, dönemin esnaf ve sanatkârları denebilecek kişilerin taşımacılık işlerini iş birliği içinde birlikte yaptığı ve bu konuda oluşturulan yapıların kooperatif benzeri olduğu iddia edilmektedir. Diğer taraftan Babiller ’de çiftçilerin arazi kullanımını kooperatif yapıları temelinde işlettikleri ve bu arazi kiralama denebilecek sisteme kanunlarda yer verildiği söylenmektedir. Yine Çin’deki kooperatif yapısına benzer kurumlarda kredi

vb. işlerin yapıldığı bunun da takriben milattan 200 yıl öncesine dayandığı görülmektedir. Bu yapıların sistemleri incelendiğinde modern kredi kooperatiflerinin pek çok özelliğini barındırdıkları anlaşılmaktadır. Çin’de ve Japonya’daki girişimler tarım kredi kooperatifçiliğinin ilk örneklerinden bazıları olarak gösterilir. İnkaların sistemlerinde kooperasyonların önemli yerleri olduğu bilinmektedir. (Çıkın & Karacan,1994:8-9) Mısır ve Akdeniz civarında da yine kooperatif benzeri yapıları görmek mümkündür. Romalılar döneminde kooperatif sanatkâr örgütü ve yine Hristiyanlık sonrası Roma’da cenaze kooperatifi benzer uygulamalara rastlanmaktadır. M.S. 275 ise modern tüketim kooperatifçiliğinin öncüsü sayılabilecek yapılanmalar söz konusudur. Bunlar dışında Fransa’daki peynir yapım birlikleri ile Rusya’daki ortak arazi kullanım uygulamaları da kooperatif örnekleri olarak gösterilmekte olup loncalar da kooperatifçilik hareketi için önemli olgulardandır. Her ne kadar modern kooperatifçilik hareketinin Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıktığı kabul edilse de İngiltere’de kooperatif ve kooperatif benzeri örgütlenmelerin devrimin hemen öncesinde de var olduğu görülmektedir. (Rehber,2011:9-11) İskoçya’da dokumacılıkla ilgili çalışan işçilerin kullandıkları aletler için kooperatif kurdukları, yine İngiltere’de gemilerde çalışan işçilerin ekmek ihtiyaçlarını karşılamak üzere buğday tedarik ettikleri bir kooperatif kurduğu bilinmektedir.

Günümüzdeki modern anlamıyla kooperatifçilik 19. yüzyılda İngiltere’de doğmuştur. Rochdale Öncüleriyle birlikte başlayan tüketim kooperatifi uygulamasının yanında hemen hemen aynı devirde Fransa’da tarımsal alanda üretim kooperatifçiliği uygulamaları, Almanya’da da kredi kooperatifçiliği girişimlerinin hayata geçtiği görülmektedir. Bunun yanında, yine hemen hemen aynı dönemlerde Avrupa’nın İsveç, İsviçre, Danimarka gibi ülkelerinde de kooperatifçilik uygulamalarını görmek mümkündür.

İngiltere, modern anlamıyla kooperatif uygulamalarının ilk görüldüğü yerdir. Bunların ortaya çıkmasında o dönemin İngiltere’sinde uygulanagelen kapitalist uygulamaların önemli bir payı vardır. Çalışmanın önceki bölümünde bahsedilen Robert Owen ve Dr. William King, İngiltere’de kooperatifçilik öncülüğü yapmış ve çeşitli kooperatif denemelerini hayata geçirmiş isimlerdir. Başarısız olan çeşitli denemelerden sonra

Rochdale'deki 28 dokuma işçisi bir tüketim kooperatifi kurmuştur. Dönemin şartları çerçevesinde oldukça gerçekçi bir vizyona sahip bu girişim, sadece tüketim kooperatifçiliğinin değil modern kooperatifçiliğin de ilk başarılı adımı olmuştur. Fransa'da, İngiltere ile hemen hemen aynı dönemde kooperatif girişimleri görülmektedir. Charles Fourier, Fransa'daki kooperatifçilik hareketinin önderliğini yapmış olup kooperatifçiliğe katkı sunan en önemli eseri de “*Yeni İşçi Dünyası ve Kooperasyon*” dur. Eserlerinde “*falanj*” adı verilen bir toplum yapısı tasarlayan Fourier'in bu tasarıları Rusya'daki kolhozlar ve İsrail'deki Kibutzlarla benzeşmektedir. Fourier'in ölümünden sonra onun fikirlerinden yararlanılarak, 300'e yakın üretim kooperatifi kurulmuş ve saba imalatçıları kooperatifleştirilmiştir. (Mülayim, 2010: 40-42) Almanya'daki kooperatifçilik hareketi şehirlerde başlamış olup bu hareketlerin öncüleri de Hermann-Shultz Delitzsch ile Frederich Wilhelm Raiffeisen'dir. Delitzsch, ekonomik sorunların çözümünü kooperatifçilik olarak görmüştür. Yaşadığı kasabada ayakkabı tamircisi ve marangozların oluşturduğu ilk sanatkâr kooperatifini kurmuştur. Ardından 1850'lilerde karşılıklı yardım cemiyetleri kurulmuştur. Sonrasına Volksbanken olarak anılan bu cemiyetlerin sayısı kısa sürede 200'e ulaşmış olup 1872'de “*Tarımsal Tüketim Cemiyeti*” adı verilen tarımsal satın alma kooperatifleri kurulmuştur. Raiffeisen'in ise Almanya'daki tarım kredi kooperatiflerinin gelişmesinde çok önemli rolü olduğu kabul edilmektedir. Almanya'da, kredi konusunda örgütlenmiş olan kooperatifler elde ettikleri başarılar nedeniyle dünyanın diğer yerlerindeki bu tip yapılanmalara da model olmuştur. Amerika Birleşik Devletlerindeki kooperatifleşme, İngiltere'ye benzer şekilde büyük ölçüde şehirlerde gerçekleşmiştir. Ülkede kurulan ilk kooperatifin Amerika'nın bağımsızlığını kazanmadan önce bir sigorta örgütlenmesi olarak ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Kooperatifçilik konusunda ciddi gelişmeler ise 1900'lerden sonra ortaya çıkmıştır. 1926'da “*Kooperatif Pazarlama Anlaşması*” kabul edilmiş, 1933'te ise kooperatifçilik hareketini yakından etkileyen kooperatif bankaları kurulmuştur. 1960 ve 70'ler kooperatifçilik yeniden atağa geçmiş ve 1990'lara gelindiğinde kooperatifçilikte yaşanan gelişmelerden doğrultusunda yeni nesil kooperatifler ortaya çıkmıştır. (Rehber, 2011: 30-44)

Çin'de de modern anlamda kooperatifçiliğin geçmişi 1900'lere kadar uzanmaktadır. Bundan çok öncesinde özellikle kırsal alanda kooperatif benzeri uygulamalara

rastlanmaktadır. Japonya’da ise kooperatif benzeri yapılanmaların geçmişi 1600’lü yıllara dayanmakla beraber 1800’lü yıllara gelindiğinde kırsal alanda kredi kooperatifleri kurulmuştur. Japonya’daki modern kooperatifçiliğin temeli ise 1900 yılında çıkarılan “*Japon Kooperatif Yasası*”na dayanmaktadır.

Kooperatifçiliğin ortaya çıkışında etkili olan kişiler: Kooperatifler üzerinde çalışan hatta kooperatifçilik uygulamalarına doğrudan katkısı olan kişiler bulunmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde kooperatifçiliğin özellikle ilk başlangıcında etkileri bulunan düşünürlerden bazıları ele alınacaktır.

Orta sınıfın altında bir ailede dünyaya gelen *Robert Owen*, alt pozisyonlarda iş hayatına başlamasına rağmen zamanla Avrupa’nın en büyük iplik fabrikasının sahibi olmayı başarmıştır. Oldukça başarılı olan bu işletmesi sayesinde Avrupa’nın pek çok yerinden insanlarla bir araya gelme şansı bulan Owen’ın, düşüncelerini ilk uyguladığı yer de bu fabrika olmuştur. Özellikle fabrikasının işçilerine yönelik olarak pek çok barınmadan eğitime kadar pek çok alanda reformlar yapmıştır. Owen, “kooperatif” topluluğu kavramı 1821 yılında kendi çıkardığı dergide ilk kez kullanan kişidir. Sosyalist/ütopyacı bir görüşe sahip olan Owen’dan kooperatifçiliğin babası olarak bahsedilmekte olup modern kooperatifçilik hareketinin onunla başladığı kabul edilmektedir. Owen’ın düşünceleri aşırı ütopyik olarak değerlendirilse de sonraki dönemlerde onun çalışmalarından esinlenenler olmuştur. Owen, insanların yaşam koşullarının iyileştirilmesi konusunda ahlaki değerler üzerine kurulu bir yapı tasarlamıştır. Buna göre, bu yapının temel ilkesi insanların iş birliği yapmasıdır. Bireysel çıkarların ön planda olduğu yapılardan ziyade, insanların emeklerini bir araya getirerek iş birliği içinde hareket ettikleri sistemlerin varlığının çok daha etkin olacağını düşünmüştür. Kolektif olarak ortak amaçlar etrafında iş birliği içinde hareket edilen bu sistemlerin varlığı toplumsal ve ekonomik alanlarda olumlu sonuçlara neden olacaktır. (Çıkın & Karacan, 1994:13) Owen içerisinde yaşanacak alanların, tarımsal faaliyetlerin yürütüldüğü bölgelerin ve küçük işletmelerin yer alacağı köyler tasarlamıştır. Bu köylerin ilk başlarda işsizlikle mücadelede kullanılacağını öngörmüş daha sonrasında ise kapitalizmin tamamen son bulmasına yol açacak bir sistem olduğu düşünmüştür. İçerisinde 500 ila 3000 kişinin yaşayacağını öngördüğü bu köylerde ortak alanların yanında ailelerin kendilerine ait yaşayacakları

evleri de mevcut olacaktır. Çocuklar 3 yaşına kadar aileleri ile kaldıktan sonra eğitimleri komün tarafından ortak olarak gerçekleştirilecektir. Bu fikir doğrultusunda, Glasgow yakınlarında bir uygulama yapılmıştır. Topluluk üyeleri üretim konusunda örgütlenmişler, giderler buradan kazanılan gelire karşılanmıştır. Arta kalanlar ise çalışma saatlerine göre üyeler arasında eşit şekilde paylaştırılmıştır. Bu uygulama 2 yıl kadar sürdükten sonra başarısızlık ile sonuçlanmıştır. Ardından, Indiana'da, Ralahine ve Queenswood'ta benzer uygulamaları hayata geçirmeye çalışsa da başarılı olamamıştır. (Rehber, 2011: 17-18) Owen'ın kooperatifçilik ile ilgili başarılı olduğu uygulama Rochdale Dayanışma Kooperatifi ile ilgili olmaktadır. Önerileri doğrultusunda bütün amaçlarını gerçekleştirememiş olsalar da tüketim kooperatifçiliği bakımından oldukça başarılı sonuçlar elde etmişlerdir.

Charles Fourier, kooperatifçilik fikrini ilk ortaya koyan düşünürlerdendir. Görüşlerinin temelinde kapitalizmin neden olduğu olumsuzluklar, rekabetin kötü etkileri ve ticaret yaşamında ortaya çıkan tekelcilik gibi olguları ortadan kaldırmak bulunmaktadır. Toplumun içinde bulunduğu durumun sorumlularından biri olarak egemen sınıfın çıkarlarını korumakla eleştirdiği devleti görmektedir. Olumsuzlukları ortadan kaldırmanın yolunun ortak hareket etmeden geçtiğini savunmuştur. Bu kapsamda, Owen gibi falanj adını verdiği binalar etrafında şekillenen bir sistem öngörmüştür. (Rehber,2011: 15) Öngördüğü bu yapıların kuruluşuna şahit olamamıştır.

Bir tıp doktoru olan *William King*, özellikle tüketim kooperatifçiliği ile ilgili olarak önemli düşünürlerden biri olarak kabul edilmektedir. King'in düşünceleri ile Owen'inkiler arasında önemli benzerlikler vardır. Ancak, bir ütöplast olarak kabul edilen Owen'dan farklı olarak kooperatifçilik düşüncesi ve uygulamaları ile ilgili olarak daha gerçekçi bir bakış açısına sahiptir. Bugünkü kooperatifçilik anlayışında da bulunan küçük yatırımların birleştirilmesi fikrini King'in düşüncelerinde görmek mümkündür. Ayrıca, Amerika'daki kooperatifçilik hareketinde de etkileri olduğu söylemek yanlış olmayacaktır. Sadece kooperatifçilik düşüncesinde değil kooperatifçilik uygulamalarının gelişmesine de önemli katkılar sunmuştur. Yaşadığı şehir olan Brighton'da, kooperatifçilik ile ilgili çeşitli birlikler kurulmasını öncülük yapmış olup *The Cooperator* adlı ilk kooperatifçilik gazetesini çıkarmıştır. King'in kurulmasında etkili olduğu

kooperatiflerin sayısının 1830’larda 300 kadar olduğu söylenmektedir. Bu dönemde kooperatifçilik ile ilgili ayrıca 12 adet gazete çıkarılmıştır. (Shaffer, 1999:393)

Alman Kooperatifçilik Hareketi için oldukça önemli bir yere sahip isimlerden biri olan *Schulze-Delitzsch*, 1808 yılında, sonradan kendi ismine ekleyeceği Delitzsch adlı kasabada dünyaya gelmiştir. Özellikle kooperatifçiliğin uygulama alanına verdiği katkılar çok önemli olan Schulze-Delitzsch’in kooperatifçilik konusundaki çalışmalarının temelindeki neden sanayileşme ile ortaya çıkan rekabet sonucunda küçük esnafın ihtiyaç duyduğu kredi ihtiyacının nasıl karşılanacağı ile ilgili sorunlara çözüm bulma arayışdır. Bu doğrultuda, marangoz ve ayakkabıcılara işletmelerinde kullanacakları ham maddelerin tedariki için bir kooperatif kurulmasını sağlamıştır. Ardından esnaf kredi kooperatifi yapısını hayata geçirmiştir. Bunların yanında, Esnaf Kredi Bankası ile yine bir tüketim kooperatifinin kurulmasına öncülük etmiştir. Kooperatifçilik anlayışında devlet yardımı kesinlikle reddedilmektedir. Schulze-Delitzsch Prusya Parlamentosu’ndaki üyeliği boyunca ilk Alman Kooperatif Kanununun çalışmalarında da oldukça etkili çalışmalar yürütmüştür. *Raiffeisen* ise Weswald’da doğmuş uzun yıllar belediye başkanlığı görevlerinde bulunmuş ve kooperatifçilik ile ilgili çalışmaya başlamıştır. Schulze-Delitzsch nasıl ki esnaflarla ilgili kooperatifleşme uygulamalarını hayata geçirmişse Raiffeisen de üretici köylülerin kooperatifleşmesi ile ilgili çalışmıştır. Schulze-Delitzsch’in kooperatifçilik ile ilgili tecrübelerinden yola çıkarak köylü üreticinin kooperatifleşme aracılığı ile kalkınacağını öngörmüştür. 1849 yılında kredi kooperatifçiliği fikrinin ortaya çıkmasına neden olan Flammersfeld karşılıklı yardım birliğini kurmuştur. 1854’te ise Heddesdorf’ta kırsal kredi kooperatifinin kuruluşu gerçekleştirilmiş olup 1877’den itibaren tamamen tarımsal konulara odaklanmıştır. Sermaye ihtiyacının karşılanması için kooperatif bankalarını hayata geçirmiş ve sonra bu bankaların bir araya geldiği merkezi bir banka kurma işini yürütmüştür. Bu banka, ölümünden sonra Raiffeisen adı ile anılmaya başlanmıştır. Ölümünün 150. yıl dönümünde Uluslararası Raiffeisen Birliği kurulmuş kooperatifçilik hareketi bakımından önemli kurumlardan biri olmuştur. (Shaffer,1999:345)

Fransa’da dünyaya gelen *Charles Gide*, hukuk fakültesi bitirmiş ve dernekler kolektif hukuku üzerinde çalışmalarda bulunmuştur. Kooperatifçilik ile daha çok ilgilenmesine

yol açan bu çalışmanın ardından kooperatifçilik derslerine girmiş, Fransız Kooperatifler Birliğinin başkanlığını ve Uluslararası Kooperatif Alyansı'nın yönetim kurulu üyeliği görevlerinde bulunmuştur. Daha önce bahsedilen Nimes Okulunun şekillenmesinde ciddi katkıları olan Gide, dayanışma yardımlaşma ve birlikte çalışmayı toplum yaşantısının vazgeçilmezleri olarak görmüştür. Bu doğrultuda kooperatifleri de tüm kurumlara uyarlanabilecek ve toplumun sorunlarına çözümler üretebilecek yapılar olarak tanımlamıştır. Kooperatifçiliğin tüm insanlar için bir birleşmeye vesile olacağını böylece, başta ekonomik olmak üzere diğer soruların da ortadan kalkacağını öngörmüştür. Gide'in kooperatifçilik düşüncesini doğrudan etkileyen, tüketim, değer ve kooperatifçiliğin erdemleri üzerine olan kuramları bulunmaktadır. (Çıkın & Karacan, 1994: 18)

Diğer ülkelerdeki kooperatifçilik uygulamaları: Tezin daha önceki bölümlerinde bazı ülke uygulamalarına devlet-kooperatif ilişkilerini tanımlayan sistemlerin altında yer verilmişti. Dünyadaki kooperatifçilik deneyimlerinden bahsedilen bu bölümde daha önce yer verilmeyen ve kooperatifçilik açısından önemli olduğu düşünülen bazı ülkelerin uygulamalarının tarihinden ve mevcut durumundan bahsedilecektir.

Almanya'da kooperatifçilik: Modern kooperatifçiliğin başlangıcı için oldukça önemli olan bir başka ülke de Almanya'dır. Özellikle kredi kooperatifçiliği konusunda çok önemli kooperatifçilik uygulamaları bu ülkede ortaya çıkmış olup söz konusu kooperatifler dünyadaki pek çok girişime de emsal teşkil etmiştir. Hermann Schulze Delitzsch ile Frederich Wilhem Raiffeisen Alman kooperatifçilik hareketi açısından önemli iki isimdir. Almanya'daki kooperatifçilik hareketinin kırsaldan daha çok İngiltere'dekine benzer şekilde şehirlerde başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle Sanayi Devriminin ardından ortaya çıkan piyasa rekabetinden ciddi şekilde olumsuz etkilenen ve ekonomik sıkıntılar ile karşı karşıya kalan esnaf ve sanatkarların parasal ihtiyaçlarını karşılamak üzerine Delitzsch'in girişimleri ile kurulan kooperatiflerin ardından, Raiffeisen ise kırsal alanlara odaklanmıştır. Buradaki üreticilerin ihtiyaçlarının karşılanması amacı ile ortaya çıkan kooperatif örgütler, modern anlamdaki tarım kredi kooperatifçiliğinin de ilk örneklerini teşkil etmişlerdir. İki ismin, aynı tarihlerde başladıkları bu girişimlerin uygulama yöntemleri ile ilgili olarak zaman zaman fikir ayrılıklarına düştükleri söylenmektedir. Ortaya çıkan bu çatışma, dönemin

tarım bakanlığı tarafından da araştırılmıştır. Ancak, Alman Kooperatifçiliği ile ilgili çalışanlar bu çatışmanın Alman kooperatifçilik hareketini böldüğünü iddia etmişlerdir. (Rehber, 2011: 31)1889 yılında çıkarılan Alman Kooperatifler Yasası, pek çok ülkedeki kooperatifçilik mevzuatına etki etmiş bir yasadır. 1970'lere kadar ufak tefek değişiklikler ile uygulanan bu yasa 1974'te yenilenmiştir. (Mülayim,2010: 107) Kooperatifçiliğin en etkin şekilde uygulandığı ülkelerin başında gelen Almanya'da, geleneksel kooperatiflerin yanında, bilgi işlem, medya, bilişim, çevre koruma, geri dönüşüm, laboratuvar işletmesi gibi pek çok spesifik alanda da kooperatifçilik işletmelerinin faaliyetlerini sürdürdüğü görülmektedir. Almanya'daki her 5 Alman vatandaşının 1'i bir kooperatife ortaktır. Bütün zanaatkar olarak kabul edilen kişilerin %60'ı, perakendecilik ile uğraşanların %75'i, fırıncı ve kasapların %90'ı, serbest çalışan mali müşavirlerin %65'i kooperatif ortağıdır. Alman Kooperatifleri ve Raiffeisen Konfederasyonu (DGRV), Alman kooperatiflerinin ulusal üst örgütü olup bünyesinde 5500'ün üzerinde kooperatif bulunmaktadır. (G20 Ülkelerinde Kooperatifçilik, 2015: 9-10) Almanya'da son dönemlerde sadece geleneksel sektörlerde değil veri işleme, insan kaynakları, medya gibi alanlarda da kooperatifler kurulmaktadır. Diğer taraftan atık bertarafı, geri dönüşüm, çevre koruma gibi konularda faaliyetler gösterilmektedir. Özellikle küreselleşme ile birlikte iş birliği çerçevesinde oluşturulan yapıların merkezi olarak kontrol edilen yapılardan daha iyi şekilde konumlandırıldığı düşünüldüğünden yaşanan değişim sürecinde kooperatiflerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu kapsamda, Almanya'daki kooperatifler sürece çok daha fazla uyum sağlamak için çalışmalarını yürütmektedir. (DGRV) Alman Kooperatifçiliği incelendiğinde kooperatif sayılarının yıldan yıla azaldığı ancak bu azalmanın birleşmeler yoluyla olduğu görülmektedir. Yani niceliksel olarak az olsa da ortak sayısı bakımından büyük çaplı kooperatifler bulunmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde kooperatifçilik: ABD'deki kooperatifçilik düşüncesi ilk zamanlarda büyük ölçüde Avrupa'daki gelişmelerden etkilenmiştir. Daha sonra uluslararası kooperatifçilik hareketi için de oldukça etkili olan kendine özgü bir sistem haline dönüşmüş ve ciddi ilerlemeler kaydedilmiştir. ABD'nde kooperatifçilik yapılanmasına benzer ilk uygulamanın 1752 yılında karşılıklı yardımlaşma ilkesine dayalı olarak sigorta alanında gerçekleştirildiği belirtilmektedir. Benjamin Franklin'in de destekleri ile yine kooperatif örgütlenmesine benzer bir yapılanma olan "*Philadelphia*

Yangından Korunma Ortaklığı” aynı yılda hayata geçmiştir. Bağımsızlığın kazanılmasının ardından Connecticut ve New Jersey’de tarımsal alanda kooperatiflerin kurulduğu görülmektedir. (Rehber,2011:36) 1860’lı yıllarda kurulmaya başlanan çiftçi organizasyonları tam bir kooperatif örneği olmasa da kooperatif örgütlenmesi için önemli adımlar olarak kabul edilmektedir. 1900’lü yılların başında Teksas civarında kurulan “Çiftçi Eğitim ve Kooperatif Birliği” ilk uygulamalardan sayılabilir. Özellikle ilk zamanlarda yerel düzeyde gelişen kooperatifçilik hareketinin zamanla ülke çapında yayıldığı görülmektedir. 1870’li yıllarda kurulmaya devam eden kooperatiflerde istenilen düzeyde başarı yakalanamamıştır. Bu durumda, özellikle özel şirketlerin kooperatiflere karşı takındığı tavır ve kooperatifçiliğin gerçek değerlerinin uygulanamayışı etkili olmuştur. Kooperatifler, I. Dünya Savaşı’nın bitiminden 1930’ların ortasına kadar içinde bulunulan ekonomik koşulların da etkisiyle ciddi bir gelişme göstermiştir. Bu yıllardan sonra yine bazı yasal düzenlemeler yapılmış ve niceliksel olmasa da kooperatifçilik fikri ve örgütlenmesi konusunda gelişmeler kaydedilmiştir. (Çıkın & Karacan, 1994: 38) ABD’de kooperatifçiliğe ilişkin olarak ilk yasal düzenlemenin 1857’de çıkarıldığı görülmektedir. Bu tarihin ardından ihtiyaçlar doğrultusunda çeşitli yasal düzenlemeler hayata geçirilmiş olup 1875’te içinde tarımsal düzenlemelerin de olduğu yeni bir yasa çıkarılmıştır. 1920’lerden itibaren kooperatifçilik uygulamalarının kooperatifçilik ilke ve değerlerine ciddi oranda adapte olduğu görülmektedir. Bu uyum yasal düzenlemelerde de kendisini göstermiştir. Günümüzde hemen hemen her eyalette kooperatifçiliğe ilişkin yasal düzenlemeler bulunmaktadır. ABD’deki kooperatifçilik düşüncesi ise daha çok uygulamaların etkinliğini artırmak odaklı gelişmiştir. (Rehber, 2011:37) 1930’lu yıllarda, kırsal bölgelerde hemen hemen hiçbir evde elektrik bulunmamaktaydı ve enerji yatırımları daha çok sanayi üretiminin yapıldığı kentlerde yoğunlaşmıştı. Bu durumun ortadan kaldırılması ve kırsal kesiminin elektrik ihtiyacının giderilmesi amacıyla kooperatifleşmenin önü açılmıştır. Franklin Roosevelt’in Büyük Buhranın ardından uygulamaya koyduğu *Yeni Düzen Programı*’nın bir parçası olan “*Kırsal Elektrifikasyon İdaresi*”, 417 kırsal elektrik kooperatifinin kuruluşunda aktif rol oynamıştır. Elektrik kooperatiflerinin ortaya çıkışı Amerika’daki kooperatifçilik hareketi açısından oldukça dikkat çekici bir örnektir. Günümüzde pek çok alanda kooperatifin bulunduğu ülkede kooperatif ortağı olan kişi sayısının da önemli rakamlara ulaştığı bilinmektedir. (G20 Ülkelerinde Kooperatifçilik, 2015: 19-20) ABD’de kooperatiflerin daha çok amaçlı

yapılar olarak faaliyet gösterdiği görülmektedir. Örneğin; işçi kooperatiflerinin yüzde 80'i ticari satış ve pazarlama, geri kalan kısmı sosyal ve kamu hizmetlerinde çalışmalar yürütmektedir. Satın alma kooperatiflerinin ise yüzde 19'u ticari satış ve pazarlama, yüzde 66'sı sosyal hizmetlerde, yüzde 4'ü finansal hizmetlerde ve yüzde 11'i ise kamu hizmetlerinde faaliyet göstermektedir. (University of Wisconsin)

Japonya'da kooperatifçilik: Japonya'da ise 1600'lerde kooperatif benzeri yapılara rastlanmaktadır. Yine, 1800'lerin ikinci yarısında kırsal bölgelerde kredi kooperatiflerinin kurulmaya başladığı görülmektedir. Ancak, Türkiye'dekine benzer şekilde modern kooperatifçilik uygulamaları devlet eliyle başlatılmıştır. Japonya'daki kooperatif örgütlenmelerin özellikle Alman kooperatifçiliğinden etkilendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. (Rehber, 2011: 46) Rochdale öncülerinden esinlenilerek 1879'da Tokyo'da tüketim kooperatifleri kurulmuştur. 1900 yılında çıkarılan “*Japon Kooperatifçilik Yasası*” bu uygulamaların temelini oluşturmuştur. 1947 yılında çıkarılan yasa ile de tarımsal kooperatiflerin faaliyetleri düzenlenmiştir. 1948 yılında “*Tüketim Kooperatifleri Yasası*” ile “*Balıkçılık Kooperatifleri Yasası*”, 1951'de “*Ormancılık Kooperatifleri Yasası*” çıkarılmıştır. Günümüzde, Japonya nüfusunun %30'undan fazlasına tekabül eden yaklaşık 40 milyon kişi bir kooperatife ortaktır. Japon yaşam tarzının ve kültürünün kooperatifçilik için oldukça uygun olması bunun en büyük nedenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Kooperatifçilik uygulamalarının sadece ekonomik değil sosyal taraflarını vurgulayan kooperatifler Japon kooperatifçilik hareketinde oldukça ön plana çıkmaktadır. Örneğin “*Japon Tüketim Kooperatifleri Birliği*”, her vatandaş için daha insani yaşam koşullarını sağlamayı ve sürdürülebilir bir toplum yaratmayı amaç edinmiştir. (G20 Ülkelerinde Kooperatifçilik, 2015: 79-80) Piyasalarda yaşanan aşırı rekabetin yol açtığı 2008 yılındaki ekonomik krizler gibi küresel sıkıntıların ortaya çıkardığı koşullarda kooperatiflerin rolü giderek artmaktadır. Bu doğrultuda, Japonya'da kooperatiflerin büyümesi, karşılıklı yardım faaliyetlerinin hayata geçirilmesi ve insanların hayatında daha fazla yer alabilmesi amacıyla kooperatiflerin desteklenmesi sürdürülmektedir. (ZEN-NOH)

İsrail'de kooperatifçilik: İsrail'deki kooperatifçilik hareketi bölgesindeki ilk modern uygulamalar olarak kabul edilmektedir. İsrail devletinin kurulmasından önce başlayan

uygulamaların başlangıcının 1900'lerin başında olduğunu söylemek mümkündür. "Moshavlar", bölgeye ilk gelen Yahudileri yerleştirmek üzere kurulmuştur. Bir çeşit köy olan bu yapılanmalarda mülkiyet, üretim, pazarlama ve tüketim bireysel olarak yürütülmektedir. Zamanla bu sayılan olguların bireysel ya da kolektif olup olmamasına veya amacına göre kombinasyonları olan birçok çeşidi ortaya çıkmıştır. "Kibutzlar" ise kamu mülkiyetinde olan üretim, tüketim, pazarlama gibi işlemlerin ortak olarak yürütüldüğü yapılanmalardır. Bu yapılanmalar başta tamamen tarımsal faaliyetler üzerinde örgütlenmiş olsalar da özellikle 1960'lardan sonra sanayi alanında da faaliyet göstermeye başlamıştır. Kibutzların amacı sadece ekonomik olmayıp üyeleri arasında dayanışma ve yardımlaşmayı artırmak ve ayrıca, sanat, spor, kültür gibi pek alanda kolektif anlayışı oturtmak şeklinde tarif edilmektedir. İşleyişlerine bakıldığında yine demokratik ilkelerin benimsendiği görülmektedir. Tarımsal alanda başlayan hareketlerin gerçek manasıyla birer kooperatifçilik uygulaması olup olmadığı tartışmalıdır. Ancak yine de "Kibutz ve Moshavlar" kooperatifçilik uygulamalarında -arazi kullanım kooperatifleri uygulamaları- incelemelere konu olmaktadır. Özellikle kibutzlar konusunda sosyalist düzenin bir aracı olduğu yönünde görüşler bulunmakla beraber, bu yapıların serbest ekonomi anlayışı içinde toplumsal sorunlara eşitlikçi ve demokratik çözümler getirdiği şeklinde analizler de mevcuttur. (Rehber,2011: 313-314)

Rusya'da kooperatifçilik: Rusya'da modern kooperatifçilik uygulamaları görülmeden önce tarım arazilerinin eşitlik ilkesi çerçevesinde ortaklaşa işletildiği Mir adı verilen yapılanmaların olduğu bilinmektedir. Kooperatifçilik ile ilgili doğrudan önem atfedilecek bir konumu olmasa da Lev Tolstoy'un kooperatifçilik düşüncesine katkı sunacak şekilde kendi görüşlerini ifade ettiği iddia edilmektedir. (Hazar, 1990: 88-89) Sovyetlerdeki kooperatifçilik uygulamalarının başlangıcı devrim sonrasında özel mülkiyetin kaldırılmasına denk gelmektedir. 1917 sonrasında özel mülkiyetin ortadan kaldırılarak devletleştirme yapılmasının ardından ortak arazi kullanımını çerçevesindeki uygulamalar kooperatifçilik için önemlidir. Tarımsal üretim, "sovhoz" adlandırılan devlet çiftlikleri ile "kolhoz" adı verilen kooperatif çiftliklerde sürdürülmüştür. Bu çiftliklerin temel özelliği çok amaçlı tasarlanmaları ve faaliyetlerini merkezi planlamalar çerçevesinde sürdürmeleridir. "Kolhozlar" genel manada, üretim araçlarının kamu mülkiyetinde olduğu, üretimin kolektif bir biçimde ve planlı olarak yürütüldüğü, çalışan

işçilerin yetenek ve performanslarına göre sosyalist düzenin öngördüğü şekilde ücret aldığı ve kooperatifçilik yönetim ilkelerine göre faaliyetlerin sürdürüldüğü kırsalda örgütlenen yapılanmalar olup parti ile doğrudan bağları da bulunmaktadır. 1989 yılından sonra kolektif tarımsal yapılanmalar dönüşmeye başlamış olup geleneksel kooperatif çiftlikler gibi yeni işletme modelleri olarak faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Ortaya çıkan bu örgütlenmeler batılı anlamda kooperatifçilik ilkeleri ile tam manasıyla uyuşan yapılanmalar değildir. Ancak yine de istatikselsel olarak bu yapılanmalar tarımsal üretim kooperatifleri arasında sayılmaktadır. (Rehber,2011: 322-325) Rusya'daki kooperatiflerin çok büyük oranda Sovyet ve hatta Çarlık dönemi ekonomik yapılanmalarının mirasının üzerine kurulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Rus kooperatif kanununun da bunlardan büyük ölçüde yararlandığı açıktır. (De Luca, 2013) Rusya'da özellikle 1998-2008 yılları arasında kooperatifçilik uygulamalarında ciddi gelişmeler ortaya çıkmıştır. Kooperatifçilik sisteminde hem nicelikselsel hem de nitelikselsel olarak çeşitli ilerlemeler kaydedilmiş olup yeni tür kooperatifler faaliyet göstermeye başlamış eski kooperatifler de yeniden şekillendirilmiştir. Özellikle tarımsal alandaki kooperatifler, kredi, konut ve tüketim kooperatifleri oldukça aktif olarak işleyişlerini sürdürmektedir. Örneğin tüketim kooperatifleri çatısı altında 3000'in üzerinde kooperatifte 4 milyonu aşkın ortak bulunmaktadır. Yine bahçe ve villa kooperatifleri olarak adlandırılan yapılar oldukça büyük çaplıdır. (G20 Ülkelerinde Kooperatifçilik, 2015: 91-93)

Bu bölümde, Türkiye'deki kooperatifçilik hareketinin seyrini ele almadan önce dünyada kooperatifçiliğin nasıl ortaya çıktığını, bu kavramın arkasındaki teorik boyutu ve kooperatifçiliğin ideal halinin ne olduğunu ortaya koymak adına genel çerçevede kooperatifçilik hareketinin düşünsel ve tarihsel arka planı ele alınmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak kooperatifçilik teorisine temel olarak kabul edilen iş birliği kavramından kısaca bahsedilmiştir. Ardından teorik çalışmaların başlangıcına yer verilerek kooperatifçiliğin kavranmasına yardımcı olabileceği düşünülen düşünce okullarının vizyonlarına, kooperatiflerin mahiyeti ile ilgili öne sürülen kuramlara ve kooperatiflerin ekonomik sistemler içindeki konumlarına yer verilmiştir. Bunun yanında, kooperatifçiliğin kavramsal arka planı ele alınarak özellikle günümüzde bu işletmelerin ne olarak görüldükleri tanımsal olarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Böylece,

kooperatiflerin ideal olarak nasıl olması gerektiği belirtilerek tezin sonraki bölümlerini değerlendirmek adına bir temel oluşturulması planlanmıştır. Ardından, kooperatifçiliğin ortaya çıkışı ve daha önce yer verilmeyen ülke uygulamaları incelenmeye çalışılmıştır. Hem sistemler kapsamında ele alınan ülkelerde hem de daha sonra incelenen ülkelerdeki uygulamalarda bu ülkelerdeki kooperatiflerin ortaya çıkışına ilişkin verilere ve günümüzdeki kooperatifçilik stratejilerine değinilmeye çalışılmıştır. Ortaya konan bu veriler ile diğer ülkelerdeki kooperatifçilik uygulamalarına ilişkin olarak fikir oluşturulması ve dolayısıyla Türkiye'deki kooperatifçilik deneyimi yorumlanırken diğer ülkelerdeki uygulamalardan yararlanarak karşılaştırma yapılabilmesi amaçlanmıştır. Ülkeler belirlenirken, kooperatifçiliğe öncülük yapmalarının yanında farklı yapılarda kooperatiflere sahip olmaları da göz önünde bulundurulmuştur. Batıdaki kooperatiflerin ilk ortaya çıktığı İngiltere, aynı zaman diliminde kooperatifçiliğin başladığı Fransa ve Almanya'daki uygulamaların karşı karşıya kalınan ekonomik sıkıntılar nedeniyle halkın tabanından gelen bir istek doğrultusunda başladığı görülmektedir. Günümüzdeki istatistiksel değerlere bakıldığında da kooperatif işletmelerin bu özelliklerini koruduğu ve mevcut ekonomik ve sosyal koşullara ayak uydurarak gelişmelerini sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Farklı yapılanmalarla başlayan Rusya ve Çin gibi ülkelerdeki uygulamaların günümüzdeki konumları değerlendirildiğinde ise batılı gelişmiş ülkelerdeki kooperatifçilik sektörünün doğrultusunda olduğunu söylemek mümkündür. Bunun en önemli nedenlerinin başında küreselleşen dünyanın gerekliliklerine ayak uydurmak ve özellikle batı ülkelerindeki kooperatiflerin ekonomik krizlerde ayakta kalabilmeyi başaramamış olmalarının anlaşılmasıdır.

2. BÖLÜM TÜRKİYE’DEKİ KOOPERATİFÇİLİK DENEYİMİ

Türkiye’deki kooperatifçilik deneyimini 2000’li yıllara gelinceye kadar üç bölümde incelemek mümkündür. Bu dönemler dönemin hâkim politikalarına göre belirlenmiş temalar çerçevesinde ele alınarak her birinin içinde kooperatifçiliğe ilişkin olarak yaşanan gelişmeler hakkında değerlendirmeler yapılacaktır. Bu bölüm Türkiye’de son dönemdeki kooperatifçiliğin de tarihsel arka planını oluşturmaktadır.

2.1. OSMANLI’DAN ÇOK PARTİLİ DÖNEME: KORPORATİZMİN BİR ARACI OLARAK KOOPERATİFÇİLİK

19. yüzyılın ikinci yarısında kooperatifçilik hareketinin başlamasının ardından özellikle savaşımlardan dolayı bir ilerleme kaydedilememiştir. Kooperatifçiliğe ilişkin asıl gelişmelerin başlaması cumhuriyetin ilanından sonra gerçekleşmiştir. Özellikle bu dönemdeki kooperatifçilik uygulamalarının seyri incelendiğinde 1929 ve sonrası farklı olarak ele alınacaktır. Ancak, asıl baskın karakterin korporatizm olmasından dolayı bu dönem o şekilde adlandırılmıştır.

2.1.1. Osmanlı Devleti’nde Kooperatifçiliğin Başlangıcı

Yardımlaşma odaklı “imece”, iş ahlakını temeline oturtan “ahilik”, sosyal eşitlik ve dayanışma anlayışındaki “lonca” kültürümüzde öteden beri karşılaşılan kavramlardandır. Bu nedenle, her ne kadar kooperatifçiliğin tarihi ülkemizde 1800’lerin ikinci yarısına dayansa da kooperatifçilik kültürü ve felsefesinin kültürümüze çok uzak olmadığı konusu her zaman gündeme getirilir.

Ülkemizde kooperatifçilik hareketinin başlangıcı olarak ilk kez 1863 yılında “memleket sandıklarının kurulması kabul edilir. Memleket sandıklarının kurulması, halkın içinden gelen bir istek doğrultusunda değil bir devlet adamının karşılaşılan olumsuz ekonomik durumların telafi edilmesi amacıyla başlattığı bir girişim olmuştur. Bunun ardından bir süre kooperatifçilik açısından dışı dokunur gelişmeler olamamakla birlikte Osmanlı’da yaşanan siyasi dolayısıyla ekonomik gelişmeler ve düşünsel alandaki hareketlenmeler her alanı olduğu gibi kooperatifçiliği de etkilemiştir. Kooperatifçilik alanında yazıların

kaleme alınmaya başlanmasını, ufak tefek kooperatifçilik uygulamalarının deneyimlenmesini ve ilk modern kooperatifçilik uygulaması olan “İncir Tarım Satış Kooperatifi”nin kurulmasını; yerli üreticiyi yabancı sermayenin tekelleşmesinden korumak, egemenliğinden çıkarmak ve nihayetinde yavaş yavaş şekillenmeye başlanan milli burjuvaziyi yaratma idealini gerçekleştirmek kapsamında değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

Batılıların coğrafi keşifleri gerçekleştirmesi ile başlayan ve Sanayi Devriminden Birinci Dünya Savaşına kadar süre gelen sermayenin küreselleşmesi sürecinin içine, Osmanlı'nın kendi lehine katkılar sunacak şekilde giremediği görülmektedir. Coğrafi keşiflerin başladığı ilk dönemlerde olmasa da daha sonra devlet her alanda gerilemeye başladıkça kontrolü büyük oranda kaybetmiştir. Ardından ancak diğer ülkelerin istediği, yönlendirdiği veya tabiri caizse izin verdiği ölçüde sisteme dahil olabilmıştır. Coğrafi keşiflerin ardından başlayan kapitalizmin ilk dönemlerinde, diğer ülkelere sağlanan kapitülasyonlar ile hem siyasi olarak istediği zaman kullanabileceği bir koz elde etmek istemiş hem de kapitülasyonlar ile gerçekleşecek ticaretten gelir elde etmeyi hedeflemiştir. Ancak, siyasi bir koz elde etmek amacıyla verdiği ve sonraki süreçte de vermeye zorunlu bırakıldığı kapitülasyonlardan yeterince yararlanamayarak sonunda tek taraflı tavizlere dönüşen bu politikadan oldukça ciddi zararlar görmüştür. Getirdiği sonuçların yanında taşıdığı anlam dolayısıyla da kapitülasyonlar, -özellikle sistemdeki aktörlerin nasıl yönlendirildiği ile dâhil edildiğini ve kendi isteğine göre nasıl eklemlendirdiği/sömürgeleştirdiğini görmek bakımından- oldukça önemlidir. Nitekim Osmanlı'nın son dönemlerine doğru kapitülasyonların neden olduğu olumsuzluklardan kurtulmak isteyen III. Selim, daha sonra ise İttihat ve Terakki bu doğrultuda ciddi çabalar göstermişlerdir. Ancak kapitülasyonların kaldırılabilmesi ancak, Lozan Antlaşması ile gerçekleşebilmiştir. 1800'lere gelindiğinde Sanayi Devrimini gerçekleştirememiş olan Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan olumsuz sonuçların temelindeki nedenlerin başında kapitülasyonlar vardır. Örneğin; Avrupa Devletleri tarafından verilen imtiyazlardan faydalanmak isteyen gayrimüslim tüccarlar, zaman içinde topluma yabancılaşarak çoğunlukla Avrupalı devletlerin himayesinde bir ticaret oligarşisi haline gelmişlerdir. Yine, özellikle ithalat ve çok düşük tutarlara yapılan hammadde ihracatlarından dolayı yerli üreticiler önemli sıkıntılarla karşı karşıya kalmışlardır. (Kazgan, 2013: 13)

Sanayi Devrimiyle hem pazar hem de sanayileri için ham madde ihtiyacını karşılamak adına dünyaya yayılan Avrupa Devletleri, Osmanlı ile 1800'lerin ilk yarısından itibaren halihazırda mevcut bulunan kapitülasyonlara ek, kendilerine yeni imtiyazlar getiren ve Osmanlı ekonomisi ise iyice dar boğaza sürükleyen ticaret anlaşmaları imzalamaya başlamışlardır. İngiltere ile 1838'de imzalanan "Balta Limanı Ticaret Anlaşması"nı, diğer Avrupa Devletleriyle imzalanan ticaret anlaşmaları izlemiştir. Bu anlaşmalar, mal ve hizmet hareketlerinde Avrupa Devletleri lehine olacak imkânlar ortaya çıkarmış ve yerli üretici ve tüccarların korunması doğrultusunda da dış ticarete yabancılara getirilen kısıtlamaların Osmanlı Devleti'nin her yerinde kaldırılmasına neden olmuştur. Yabancılar için ciddi vergi indirimlerini öngören bu ticaret anlaşmaları, yerli üretici ve tüccarlar aleyhinde önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Balta Limanı Anlaşması Türkiye tarihindeki ekonomik ve siyasal birçok konuda olduğu gibi Türk Kooperatifçilik Hareketi açısından da bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır.

1839'da ilan edilen Tanzimat ve 1856'da ilan edilen Islahat Fermanlarından sonra başta İngiltere ve Fransa gibi devletler olmak üzere diğer devletlerin Osmanlı'da yaşayan yabancılar ve azınlıklara ilişkin olarak devletin iç işlerine müdahalelerinde artış meydana gelmiştir. Diğer taraftan bu dönemde hali hazırda ekonomik sorunlarla boğuşan Osmanlı, 1853-56 arasında gerçekleşen Kırım Savaşı sırasında ilk kez dış borç almak durumunda kalmıştır. 1875 yılına kadar da daha birçok kere şartları gittikçe ağırlaşan dış borçlar almaya devam eden Osmanlı Devleti, 1875'e geldiğinde borçlarını ödeyemeyeceğini açıklamak durumunda kalmıştır. Alınan bu dış borçların büyük bir kısmının silah alımı, saray yapımı gibi konulara harcandığı ve iyi değerlendirilemediği görülmektedir. Bu nedenle, ekonomik bunalımda olan Osmanlı Devleti'nin hemen hemen aynı dönemde Avrupa'da yaşanmakta olan ekonomik durgunluk ve krizden de ciddi olumsuz etkilendiğini ve nihayetinde siyasi olarak sıkıntıya düştüğünü söylemek yanlış olmayacaktır.

II. Abdülhamit döneminde 1876'da ilan edilen Meşrutiyet rejimi ile dış borçların ödenmemesinden kaynaklı olarak ortaya çıkan maddi manevi kayıpların telafi edilmesi amaçlanmış ayrıca, Avrupalı Devletlerin özellikle son dönemlerde dozunu arttırdığı müdahaleler engellenmek istenmiştir. Ancak, tam bu dönemde başlayan Osmanlı Rus

Savaşı dolayısıyla Meşrutiyetin ilanı oldukça önemli bir adım olmasına rağmen beklenen sonuçların elde edilememesine neden olmuştur.

Bu dönemde, Osmanlı'nın borçlarını ödemesi adına "*Rüsum-u Sitte İdaresi*" kurulmuştur. Sonrasında, 1881 yılında ilan edilen "*Muharrem Kararnamesi*" ile kurulan ve Avrupalı alacaklı devletlerin oluşturduğu Düyun-u Umumiye Osmanlı'yı ekonomik olarak biraz daha sıkıntıya sokmuştur. İdareyi oluşturan devletlerin aynı zamanda güçlü birer politik aktör (İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, İtalya,) olması nedeniyle de siyasi anlamdaki sorunlar devam etmiştir. Osmanlı'nın toplam gelirinin yüzde 30 kadarını alan idare, elde edilen vergi gelirlerinin artması için birçok yasal önlem yürürlüğe koymuştur. Alınan bu önlemlerin ardından 1880'lerin sonunda var olan bütçe açıkları kapatılmış olup Devlet, I. Dünya Savaşına kadar bütçe açığı vermemiştir. Özellikle ekonomik koşulların daha uygun duruma gelmesinin ardından yabancı yatırımcıların sayısında da artış gözlemlenmiştir. Bu yatırımların başta demiryolları olmak üzere (Demiryolları yapımının yerli üretimde artışa neden olacağı ve ürünlerin pazara daha kolay ulaşmasını sağlayacağı düşünülmüş dolayısıyla vergilerde de artış olacağı öngörülmüştür. Ayrıca, II. Abdülhamit ayaklanmaların bastırılmasında ve merkezi devletin güçlenmesinde demiryollarının etkili olacağını düşünmekteydi.) liman işletmeciliği, maden, banka, eğitim, sağlık, sigorta, tarım gibi alanlarda kullanıldığı görülmektedir. (Kazgan, 2013: 23) Ayrıca, yine bu dönemde, ekonomik alanlarda bazı yabancı yatırımcıların tekeller oluşturdukları görülmektedir. Bu tekeller Türkiye'deki kooperatifçilik hareketi için de önemli bir dönüm noktasıdır. Bu duruma alışmanın ilerleyen kısımlarında değinilecektir.

Yaşanan tüm bu gelişmelerin ardından gelinecek noktada, Osmanlı Devleti tabiri caizse yabancı sermayenin mutlak hükümdarlığı altına girmiş bulunmaktaydı. Yabancı sermayenin bu kadar etkili olması ekonomik sorunların yanında siyasi çıkmazları da beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu dönemini yarı sömürge olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır. II. Meşrutiyetin ardından İttihat ve Terakki ile başlayan ve Cumhuriyetin ilk yıllarında devam eden yabancı sermayenin egemenliğini kırmak gayesi bu dönemlerde ekonomi politikalarının belirleyicisi olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde düşünce alanındaki zenginleşme II. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle beraber artış göstermiş ve siyasi alanda da yer edinmiştir. II. Meşrutiyetin ilanının ardından iktidara gelen ve I. Dünya Savaşının sonuna dek devleti yöneten İttihat ve Terakki Partisi etkisini uzun yıllar devam ettirecek olan bir ekonomik anlayışı benimsemiştir. İttihat ve Terakki Partisi, yabancı sermayenin olumlu getirilerinden faydalanmak isterken, diğer yandan kapitülasyonların ülkeye getirdiği ağır yüklerin de sona ermesini arzulamıştır. Ancak, Trablusgarp ve Balkan Savaşları ile yaşanan toprak kayıplarının dışında, Balkanlardan gelen göçler ile karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti ekonomik sorunlarına yenilerini eklemiştir. Bütün bu sebeplerden dolayı, hali hazırda çökmekte olan devleti bir arada tutma gayesiyle ortaya çıkan ve ulusçu akımlar, ekonomik bağlamda da etkili olmaya başlamıştır.

Bu dönemde yerli sanayileşme, çiftçi ve esnafların örgütlenerek özellikle yabancıların ve azınlıkların sahip oldukları tekelleri ortadan kaldırma girişimleri, milli bankacılık ve yerli malı kampanyaları gibi ekonomik alanda ulusçu girişimler başlatılmıştır. Ancak bahsi geçen tüm bu girişimler kapsamında benimsenmiş olan ulusçuluk akımlarının ekonomik alandaki asıl bilinçli yansımaları kapsamlı olarak I. Dünya Savaşı sırasında görülmüştür. İttihat ve Terakki tarafından benimsenen ve Müslüman milli burjuvazi yaratma çabalarını içeren bu ulusçu akımlar (milli tüccar- milli ekonomi), Osmanlı'nın geçirdiği bu dönemlere tanıklık eden ve özellikle I. Dünya Savaşı sırasındaki bunalımları bilen Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı'nın mimarı olan kadro tarafından sürdürülmüştür. (Kazgan, 2013: 32)

Bu noktada belirtmek gerekir ki ulusal bir burjuva yaratma ya da milli kapitalizmi gerçekleştirme çabaları her ne kadar siyasi iradeyi 1913 yılından beri tam manasıyla elinde bulunduran İttihat ve Terakki tarafından benimsenmiş olsa da bu girişimler ülkenin o dönemde içinde bulunduğu çeşitli sorunlar -savaşlar, isyanlar, göç vs.- dolayısıyla gerçek manasıyla bir girişim olarak kalmıştır. Bu dönemde belki de karşılaşılan en önemli sorun, milli burjuvaziyi oluşturacak kesimin oldukça zayıf olmasıydı. Osmanlı'da buna yakın tanımlanabilecek bir sınıf elbette vardı ancak bu sınıf daha çok ticaret ile uğraşmakta ve büyük çoğunluğu gayrimüslim nüfustan oluşmaktaydı. Gerçekleştirilmesi öngörülen bir milli burjuva devriminin sanayi ile yapılacağı ve o dönemdeki gayrimüslim

sınıfla yapılamayacağı daha doğrusu bu özelliklerdeki bir kesimin bu devrimi sürükleyemeyeceği açıktı. (Boratav, 2003: 23-24) Ancak, bu dönem Cumhuriyetin ilk yıllarında da devam edecek olan bu çabaların temelini oluşturması ve bir önceki dönemden önemli bir kopuş olması nedeniyle ciddiyetle üzerinde durulması gereken ve devrim olarak nitelendirilebilecek bir zaman dilimidir.

İttihat ve Terakkinin benimsemiş olduğu milli ekonomi politikası doğrultusunda, dönemin fikir hayatını çok büyük oranda etkileyen Ziya Gökalp'in bu kapsamdaki düşünceleri oldukça dikkat çekicidir. Gökalp, Türkiye'nin sadece bir tarım ülkesi olarak kalmasının kesinlikle reddedilmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre en önemli ideal büyük bir sanayi kurmak olmalıdır ve bu kapsamda, Sanayi Devrimi gerçekleştirilmelidir. Ancak, bu yolla başarılı bir milli ekonomi yaratılabilir. (Parla, 1993: 192)

Daha önce 1838 Balta Limanı Anlaşmasının ardından Batılı Devletler ile imzalanan ticaret anlaşmalarının Osmanlı Devleti'nin ekonomik anlamda ciddi sıkıntılarla karşı karşıya bıraktığından söz edilmişti. Özellikle bu anlaşmaların sonrasında hali hazırda sorunlu olan lonca sistemi tamamen bozulmuş ve bu gelişmelerden dolayı problemler yaşayan yerli üreticiler için ithalattan ziyade yerli üretimin desteklenmesi noktasında düşünceler ortaya konmuştur. Bu kapsamda Osmanlı Devleti, bozulmalar yaşayan ekonomik sistemini düze çıkarmak için devlet eliyle gerçekleştirilecek birtakım arayışlara girişmiştir. (Kepenek, 2016: 10) Yaşanan tüm bu durumlar Türk Kooperatifçilik Hareketi için de oldukça önemli gelişmelerdir.

Tezin önceki kısımlarında ele alındığı üzere modern manasıyla ilk kooperatif uygulamalarının İngiltere'de ortaya çıktığı görülmüştür. Bunların bu bölgede vuku bulmalarının en önemli sebeplerinin başında İngiltere'de o yıllarda etkisini sert bir şekilde gösteren kapitalizm gelmektedir. Bu sistemin ortaya çıkardığı tekelleşmeler dolayısıyla ekonomik hayatta sermayenin dağılımında ciddi sıkıntılar vardı. Bu tekeller sermayenin büyük çoğunluğuna hâkim olduğundan, emeğin sermaye; işçilerin de büyük tekelleşmeler karşısında değerleri oldukça düşmüştü. En başta işçiler olmak üzere sermaye konusunda sıkıntı çeken halkın çok büyük bir kısmı hem ekonomik hem de sosyal taraflardan olumsuzluklar ile karşı karşıyaydılar. Robert Owen'ın düşünce olarak zamanına göre

oldukça önemli ancak pratiğe döküldüğünde başarısızlıkla sonuçlanan kooperatifçilik denemelerinin ardından Rochdale kasabasında kurulan ilk tüketim kooperatifi kendi kendini idame ettirebilen bir ortaklığı temsil etmektedir. (Mülayim, 2010: 33-38) Hemen hemen aynı dönemde Fransa’da tarımsal alanda üretim kooperatifleri girişimi, Almanya’da ise kredi kooperatifçiliği uygulamaları kendini göstermeye başlamıştır. Anlaşıldığı üzere, batılı devletlerde kooperatifçilik uygulamaları halkın içinden çıkan girişimler sonucu başlamıştır. Öte yandan, Türkiye’de ise kooperatifçilik uygulamalarının hayata geçirilmesi bir devlet adamının girişimleri gerçekleştirilmiş ve diğer ülkeler göre daha geç başlamıştır. Her ne kadar Türkiye’de kooperatifçilik uygulamalarının ilk girişimi olarak kabul edilen memleket sandıklarının ilki 1863 yılında kurulmuş olsa da bunun ardından uzun yıllar -1913’e kadar- kooperatifçiliğe ilişkin kayda değer uygulamalar yapılamamıştır. Ancak, bu zaman dilimindeki gelişmeler kooperatifçilik hareketinin devamı için hazırladığı ortam bakımından önem teşkil etmektedir.

Kooperatifçilik hareketinin başlangıcında yaşanan bu gecikmenin nedenlerinden birini bu yıllara kadar Osmanlı Devleti’nin sert kapitalizmin etkisine doğrudan açık olmaması olarak ifade etmek mümkündür. İmzalanan ticaret anlaşmalarına kadar kapitülasyonların getirdiği ciddi sıkıntılar mevcuttu ancak kapitalist ülkelerle imzalanan anlaşmaların ardından bu sıkıntıların daha da arttığını ve yerli üreticilerin oldukça olumsuz sonuçlar ile karşılaştıklarını söylemek mümkündür. Bununla birlikte, Osmanlı’da uzun bir geçmişe dayanan vakıf kültürünün olması diğer bir neden olarak sayılmaktadır. Bu dönemde vakıflar konusunda da bozulmalar meydana gelmişti ancak yine de uzun yıllar bizzat devlet tarafından desteklenen ve sahiplenilen bir kültür olarak vakıfların kooperatifçilik girişimleri üzerinde geciktirici bir neden yarattığını söylemek yanlış bir tespit olmayacaktır.

*Memleket Sandıkları; Osmanlı’da devletin çeşitli yerlerinde valilik yapan, Devlet Şurası Başkanlığı ve sadrazamlık gibi görevleri yerine getiren siyasetçi ve idareci olan Mithat Paşa Türkiye’deki kooperatifçilik hareketinin başlangıcı olarak kabul edilen “memleket sandıklarını” (menafi sandıkları halini alacak) kurmuştur. Devlet eliyle sorunlu olan mali

duruma çözüm üretmeye çalışıldığı düşünülürse bu dönemin anlayışına göre çok da farklı bir girişim değildir.

Memleket sandıkları, bugünün kooperatiflerinden ve dönemin Avrupa'daki emsallerinden birçok konuda farklı olup hayata geçen sistemde üretim ve kredi kooperatifçiliğinin bir araya getirildiğini söylemek mümkündür. İlk sandık Mithat Paşa'nın vali olarak bulunduğu Niş ilinin Pirot kasabasında hayata geçmiştir. Bu uygulamada başarılı sonuçlar elde edilmesi nedeniyle memleket sandıklarının devletin diğer illerinde de kurulması gayesi ile Mithat Paşa tarafından bir nizamname hazırlanmıştır. Memleket Sandıkları Nizamnamesi adı verilen düzenleme hükümete sunulmuştur. 1867 yılında yürürlüğe giren nizamnamenin ardından memleket sandıklarının devletin her bir yanında uygulamaya geçmesi hususunda valilere talimatlar bildirilmiştir. Nizamname iki bölümde toplanan toplam 29 maddeden oluşmaktadır. Bu bölümlerin içeriklerinin sandıkların sermayesinin nasıl oluşturulacağı, yönetiminin nasıl gerçekleştirileceği, kredi verme şartları ve sandıkların yönetimi ile izlenmesi öngörülen muhasebe usulü olduğu görülmektedir. Memleket sandıklarının uygulama şekli incelenecek olunursa yukarıda bahsedildiği gibi kendine özgü bir sistem ortaya koyduğu görülmektedir. Buna göre devletin sahibi olduğu kullanılmayan arazilerin köylülerce ortak bir şekilde ekilip biçilmesi öngörülmüştür. Burada dikkat çeken noktanın imece ve birlikte çalışmanın sistemin temel prensibi olarak karşımıza çıkmasıdır. Köylülerin birlikte çalışarak ortaya çıkardıkları ürünler hasat sonunda sandıkların bulunduğu merkezlere götürülmüş, devletin ve yerel ihtiyar heyetinin gözetimi altında satılarak elde edilen gelir sermaye olarak sandıklara devredilmiştir. Bu sistem en başta oldukça verimli sonuçlar ortaya çıkarsa da sonrasında bozulmalar meydana gelmiş özellikle köylüler arasındaki etkin kişilerin sistemde dejenerasyon meydana getirdikleri görülmüştür. Bunun ardından bu bozulmaları engellemek adına sandıklara sermaye sağlamak için birlikte çalışma zorunluğu ortadan kaldırılmış ve daha adaletli bir sistem ortaya çıkarmak doğrultusunda vergilendirme yoluna gidilmiştir. Bu kapsamda, iki öküzü olan köylülerden belli bir miktar buğday alınmaya başlanmıştır. Bu sandıkların yönetiminde yukarıda ihtiyar heyeti olarak bahsedilen “sandık eminleri” denilen ve sandığın bulunduğu yerdeki halk tarafından seçilen 4 kişi bulunmaktaydı. Bunlar dışında bir de sandıklarda kâtip görevlendirilmiş olup “sandık eminleri” ücretsiz olarak çalışırken

sadece bu kâtip ücretli olarak çalışmaktaydı. Kâtibin maaşı köylülerden sadece girişte alınan giriş ücreti ve verilen kredilerin faizleri ile karşılanmıştır. Sandıkların köylüye borç verebilir duruma gelmesi için en az 200 altın sermayesinin olması gerekmektedir. Borç verme usule bağlanmış yalnızca kişisel kefalet ve rehin esasları kabul edilmiştir. Borçlar kısa vadeli bir şekilde verilmekte olup en uzun vadeli işlemlerin 1 yılı aşmadığı faizin yüzde 1 olarak yürütüldüğü ayrıca, bir köylüye verilen borcun en fazla 20 altın olduğu görülmektedir. Yıl sonunda verilen borçların faizlerinden elde edilen kazancın içinden sandık masrafları kesildikten sonra, kazancın üçte ikisinin okul, yol, köprü gibi ihtiyaçlar için kullanıldığı kalan kısmının da kredi kullanan çiftçilere risturn olarak dağıtıldığı anlaşılmaktadır. Zaman içinde sandıklar asıl görevlerini gerçekleştirememiş ve nizamneden sapmalar meydana gelmiştir. Ayrıca, sermayenin ortaya konmasında yaşanan sorunlar, denetimin uygun bir şekilde yerine getirilememesi ve sandıklardan verilen borçların geri alınamaması gibi sıkıntılar dolayısıyla sandıkların sayısı azalma meydana gelmiştir. 1883 yılına gelindiğinde memleket sandıklarında sermaye olarak kullanmak adına aşar vergisinin artırılmasına karar verilmiş ve bu artırılan kısma menafi payı denilmiştir. Bu nedenle, memleket sandıklarının da “*menafi sandıkları*” denilmeye başlanmıştır. Sandıkların tekrar canlandırılması için bazı girişimlerde bulunulduysa da 1888 yılında tamamen kaldırılarak ve yerine bugünkü Ziraat Bankası kurulması sağlanmıştır. Memleket sandıklarından -o dönemde sayısının 250 kadar olduğu bilinmektedir- Ziraat Bankasının kurulmasının ardından buna geçen tutarının 2 milyon altın liradan fazla olduğu bilinmektedir. Mithat Paşa'nın bu sandıkların kurulmasından önce Avrupa'da seyahat ettiği ve kooperatifçiliğin ciddi uygulamalarının bulunduğu İngiltere, Almanya, Fransa gibi ülkelerde bulunduğu bilinmektedir. Ancak, ortaya koyduğu sistemin özellikle kredi kooperatifçiliğinin ortaya çıktığı Almanya'daki uygulamalar ile ya da diğer ülkelerdeki kooperatifçilik uygulamaları ile tam tamına örtüşmediği açıktır. Sandıkların sermayesinin köylüler tarafından imece usulü sağlanması yukarıda da bahsedildiği üzere kredi kooperatifçiliği ile üretim kooperatifçiliğini birleştiren bir sistem oluşturmuştur. Dünyanın hiçbir yerinde görülmeyen bu sistemi ortaya koyması birlikte çalışma ve köylülerin karşılıklı yardım usulüne göre bir araya gelmeleri dolayısıyla Mithat Paşa'nın sisteminin kendine özgü, dikkate değer ve ciddi bir kooperatifçilik ruhu taşıdığını söylemek oldukça isabetli bir tespittir. (Mülayim, 2010: 47-53)

*İlk Kooperatifçilik Girişimleri; 1913 yılına kadar Osmanlı Devleti'nde kooperatifçiliğe ilişkin olarak herhangi önemli bir gelişme yaşanmamıştır. Öte yandan, kooperatif girişimi olmasa da bu alandaki düşünsel çalışmalar olduğunu görmek mümkündür. Yine yerel manada küçük ölçekli girişimler yapıldığı görülmektedir. Bu dönemdeki ekonomik ve sosyal koşulların kooperatifçilik girişimlerinin sürdürülebilmesi için uygun ortam yarattığını söylemek yanlış bir tespit olmayacaktır. 1900'lerde İzmir ilinde köy bakkalları kurulması ufak çaplı girişimlere örnek olarak verilebilir. Köy tüketim kooperatifçiliği olarak değerlendirilen bu uygulama ile dönemin İzmir valisi Kamil Paşa, köylülerin kendi kaynakları ile ihtiyaçlarını gidermelerini istemiştir. Bu amaç doğrultusunda, gezici esnaf ve tüccarın köylüler üzerindeki hakimiyetinin kaybolması için girişimlerde bulunmuş olup halkın konudaki düşüncelerini öğrenmek için Ahenk gazetesinde ilan vermiştir. (Kocabaş, 2010: 41) 1909 yılına gelindiğinde Trabzon ilinde bir tüketim kooperatifi mağazası açılmıştır. 1913'te ise İstanbul'un Küçük Mustafapaşa, Fatih, Galata, Çırcır, Çarşamba, Kadıköy, Eyüp ve Sultanahmet gibi mahallelerinde (Hazar, 1981: 14) tüketim kooperatifçiliği girişimleri görülmüştür. Kooperatifçilik düşüncesi alanında ise Cemal Bey tarafından kaleme alınan Kooperatif Şirketler Kanunu ve Esbabı Mucibe Layihası ile Ahmet Cevat Bey'in İktisatta İnkılap: İstihlak Teavün Şirketleri (Ekonomide Reform: Tüketim Kooperatifleri) gibi eserleri karşımıza çıkmaktadır. (Rehber, 2011: 52)

Öte yandan, tezin önceki kısımlarında yabancı sermaye sahipleri ile azınlıkların gittikçe güçlenmelerinden ve tekelleştiklerinden söz edilmişti. Yaşanan bu gelişmelere tepki olarak ulusçu akımlar çerçevesinde teşvik edilen yerli üretim ve sanayileşme kooperatifçilik açısından da önemli sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Günümüzde hala varlığını sürdüren modern anlamda kooperatifçiliğin de ilk uygulaması kabul edilen bu girişimin ortaya çıkmasının temelinde de bu nedenler yatmaktadır.

1911 yılına gelindiğinde İzmir'de bulunan incir ihraç eden 45 tüccar bir araya gelerek "*Fig Packers*" adında bir tröst kurmuştur. İncir pazarına hâkim olan bu oluşum özellikle fiyat belirleme konusunda tekeli elde etmiştir. Bu durum karşısında sorunlarla boğuşan yerli üreticilerin sıkıntıları daha da artmış ve bu tröst karşısında incir ticaretinde söz sahibi olabilmek adına öncelikle Aydın İncir Himayei Zürre Anonim Şirketi kurulmuştur. Ancak, bu yapı sermaye bakımından oldukça kuvvetli olan *Fig Packers*'a karşı başarılı

olamamıştır. Bunun ardından, yerli incir üreticilerinin bir araya gelmesi ve bir tarım satış kooperatifi kurması kararlaştırılmıştır. Ancak kooperatifin kurulmasından önce mali sıkıntıları aşabilmek adına Milli Aydın Bankası adında kredi vermek üzere bir banka kuruluşu gerçekleşmiştir. Bu bankanın liderliğinde “*Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığı*” adında Türkiye’deki ilk tarım satış kooperatifinin kuruluşu gerçekleşmiştir. Başlayan savaş nedeniyle fazla faaliyet gösteremeyen bu kooperatif savaşın sonunda durdurduğu çalışmalarını 1923’ten itibaren tekrar başlatmıştır. (Mülayim, 2010: 53-54) 1914 yılında, yerli incir üreticilerinin kurduğu bu tarım satış kooperatifi günümüzde hala faaliyetlerini devam ettiren Tariş in de temelini oluşturmuştur.

Türkiye’de kooperatifçilik hareketinin başlangıcında bazı dönüm noktalarından söz etmek mümkündür. Osmanlı Devleti, kapitalist sistemin ham madde ile pazar arayışı için birçok taraftan zayıflamış olması dolayısıyla önemli bir nimet haline gelmiştir. Kapitülasyonlar ve ticaret anlaşmaları nedeniyle sıkıntıları olan yerli üreticilerin ise çok daha fazla sorun yaşamaya başladığı görülmektedir. Ekonomik ve sosyal yönden ihtiyaç sahibi olan insanlara çözüm olabilmek adına ortaya çıkan kooperatifçiliğin; hem 1800’lerin ikinci yarısında yaşanan olumsuz gelişmelerin etkisini azaltmak ve yerli üreticiye destek olmak adına hem de benimsenmeye başlanan milli ekonomi yaratma çabalarında bir araç olarak kullanılabilirdi. Ancak, modern manada kooperatifçiliğin Osmanlı’da uygulamaya geçmesi batılı emsallerine göre çok daha geç olmuştur. Her ne kadar kooperatifçilik uygulamalarının sahip olduğu sosyal özellikler ile Türk milletinde çok uzun süredir bulunan kültürel değerler arasında benzerlikler kurulsada modern anlamda kooperatif uygulamalarının çok daha geç ortaya çıkmasının başlıca nedenlerinden biri Osmanlı’nın kapitalizmle geç bir dönemde karşı karşıya kalması olarak gösterilmektedir. Yine, bu dönemlerde yine bazı sıkıntılarla karşı karşıya olmasına rağmen vakıf kültürünün varlığı geciktirici nedenlerden biri olarak ele alınabilir. 19. yüzyıl itibariyle ciddi sıkıntılar yaşanan lonca sisteminin terkedilmesinin ardından kişilerin kooperatifçilik uygulamalarına yönelmesinin önü açılmıştır. Buradaki kişilerden kastedilen halkın içinden gelen bir hareket değildir. Çünkü söz konusu dönemde Osmanlı tebaasının dünyadaki yeni gelişmeleri izlemek gibi bir derdi yoktu. Ayrıca, toplumun karakteristik özelliklerine bakıldığında devlet tarafından verilen teşvikler dışında sorunlara çözüm bulmak adına kendi kendine harekete geçme gibi bir mizaca sahip

olunmadığı açıktır. Mithat Paşa tarafından memleket Sandıklarının kurulması sonrasında 1900'lerde ortaya çıkan uygulamalarda ulusçuluk akımlarının etkileri olduğunu söylemek mümkündür. Yabancı tekelleşmenin ortadan kaldırılmasına ilişkin olarak yerli üreticinin harekete geçmesi sonucunda kurulan ilk tarım satış kooperatifi bu kapsamdaki adımların başında gelmektedir. Son olarak yine bu dönemde modern kooperatifçilik uygulamaları ile karşılaşan ve kooperatifçilik düşüncesi ile ilgilenen kişilerin çoğaldığını söylemek mümkündür.

2.1.2. Erken Cumhuriyet Döneminde Kooperatifçilik

Erken Cumhuriyet dönemindeki kooperatifçilik çalışmaları, Türk Kooperatifçilik Hareketi için oldukça büyük önem taşımaktadır. Çalışmanın daha önceki bölümlerinde bahsedildiği üzere, kooperatifçiliğin ülkemizde başlangıcı çok da geç değildir. Ancak, özellikle I. Dünya Savaşı ve sonrasında Kurtuluş Savaşı dolayısıyla durağan bir döneme girilmiştir. Kooperatifçilik Cumhuriyetin ilanının ardından asıl gelişimine başlamıştır. 1920'lerde başlayan ve 1930'larda süren kooperatifçiliğe ilişkin gelişmeler genellikle Mustafa Kemal Atatürk ile ilişkilendirilir.

Bu dönemde kooperatifçilik gelişimini, yeni devletin benimsediği politikalar çerçevesinde gerçekleştirmiştir. 1908 ile ciddi bir dönüşüme giren sistemin eskiye getirdiği eleştiriler bu dönemde de sürdürülmüştür. Genç Cumhuriyetin uygulayacağı politikalarda bu eleştiriler oldukça etkilidir. Bu dönemdeki siyasal, sosyal ve ekonomik dönüşümlerin her biri ayrılmaz bir bütündür. Bu nedenle, sistemin getirdiği değişikliklere bir bütün olarak bakmak gerekmektedir. Ancak, amaçlanan toplumsal bir dönüşüm olduğundan dolayı bunun nasıl gerçekleştirileceği konusunda çeşitli fikirler öne sürülmüştür. Bunların en önemlilerinden biri kökten bir dönüşüm için ekonomik bir dönüşümün sağlanması gerektiğidir. Bu kapsamda ve temelinde ekonomik bir amaç taşınmasından dolayı genel ekonomik durumu analiz etmek kooperatifçiliğin gelişimini anlayabilmek adına önemlidir.

Genel ekonomik durum analiz edilirken iktisatçılar (örneğin; Boratav) 1923-1929 arasını milli ekonomi felsefesinin hâkim olduğu ve yarı himayeci politikaların yürütüldüğü bir

dönem olarak tanımlar. 1929 sonrasını ise tam korumacı anlayışın hâkim olduğu devletçilik yolunda ilerlenen bir dönem olarak ele alırlar.

Bunun dışında 1929 sonrasını farklı bir anlayış ile ele alanlar da bulunmaktadır. Bu anlayış, 19. ve 20. yüzyılın başlarında liberalizm ve sosyalizme alternatif bir üçüncü yol olarak gösterilen bunların eleştirisinden yola çıkarak bir ideoloji halini alan korporatizmdir.

Çalışmanın bu bölümünde dönemin genel ekonomik durumu incelenirken ilk bahsedilen anlayıştan yararlanarak dönemin tasviri yapılacaktır. Ancak, kooperatifçilik ile ilgili gelişmeler ele alınırken bu yöndeki politikaların korporatizm anlayışı ile uyum içerisinde olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle, Türk Kooperatifçilik Hareketinin bu dönemdeki gelişimi, korporatist uygulamalar kapsamında değerlendirmeye alınacaktır.

*1923-1946 Yılları Arası Kooperatifçilik; 1923'te cumhuriyetin ilan edilmesi, Osmanlı Devleti'nin ortadan kalkması ve yeni devletin kuruluşunu simgelemesi dolayısıyla oldukça önemli siyasi bir devrimdir. Bu ilan çok geçmeden yapılmaya başlanan köklü değişimlerinde de bir göstergesidir. Tanzimat döneminde başlayan reformlar umulanı vermemiş ve ekonomik alanda negatif sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuşsa da siyasal alanda cumhuriyetin ilanına kadar sürecek olan olumlu bir sürecin başlamasına vesile olmuşlardır. Cumhuriyetin ilanının ardından bir ulus-devlet olma gayesi ile ulusal-ekonomi yaratma amacının olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, Fransa'dan gelen "ulus" tanımı ile Almanya kökenli ulusal ekonomi anlayışları benimsenerek bir araya getirilmiştir. (Kazgan, 2013: 34)

Tezin önceki kısımlarında da bahsedildiği üzere cumhuriyetin ilanı ile gerçekleştirilmeye başlanan devrimlerin devam eden olan bir sürecin sonucunda ortaya çıktığını söylemek doğru bir tespit olacaktır. Ekonomik bağlamda 1930'ların başına kadar bir önceki dönemden bir kopuş olduğunu söz konusu olmayıp Cumhuriyetin bu ilk dönemi, özellikle 1908-1922 dönemi ile bir devamlılık içindedir. Bu devamlılığın merkezine bakıldığında millî ekonomi anlayışının yer aldığı ve Cumhuriyetin ilanından sonra da zorunlu olarak uygulanan sınırlamalar dışında benimsendiği görülmektedir. Milli burjuva oluşma gayesi

kalkınma ve modernleşme anlayışının temelini oluşturarak ekonomi politikalarına yön veren unsur olmuştur. Lozan Antlaşması da bu dönemdeki önemli yönlendiricilerinin başında gelmiştir. Osmanlı'nın dağılma sebeplerinin başında ekonomik durumlar olduğu ve kapitülasyonlar aracılığıyla yabancılara verilen ayrıcalıkların devleti yarı sömürgeye dönüştürdüğü görülmüştür. Bu doğrultuda düşünen Mustafa Kemal ve Cumhuriyetin kurucu kadroları, ülkeyi yabancı sermayeye tamamen kapatacak politikalar benimsememiş ancak, gelecek olan yabancı yatırımcıların ülkenin kanunları çerçevesinde hareket etmesi gerektiğini belirtmiştir. Kapitülasyonların tersine kendileri için özel bir ayrıcalık beklemeyen yabancı sermayedarları ülkeye davet eden bu anlayış, dönemin ekonomi politikaları ve söylemlerinde de görülmektedir. (Boratav, 2016: 39-43)

Ulusçu akımların cumhuriyetin ilanından çok daha önce görülmeye başlandığından bahsedilmiştir. Aslına bakılırsa, kapitülasyonların kaldırılma konusu Lozan Antlaşmasının imzalanmasının öncesinde I. Dünya Savaşı sırasında mümkün olmuştu. İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914'te yabancılar için önemli ayrıcalıklar getiren kapitülasyonların kaldırıldığını ve yapılacak olan tüm işlemlerin devletler hukukunun ilkeleri doğrultusunda gerçekleştirileceğini diğer devletlerin temsilcilerine bildirmiştir. Osmanlı kanunlarında da kapitülasyonlara ilişkin olan maddelerin düzenlenmesi yapılmıştır. Ancak, I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkılması üzerine Sevr Antlaşması ile savaş döneminde kaldırılan kapitülasyonlar ağırlaşarak -ek ticaret imtiyazları getirilmesi, ticarete bağımsızlığın ortadan kaldırılması, yollardaki denetimin devletin elinden alınması, vergi toplanmasının engellenmesi gibi- geri gelmiştir. Sevr'i reddeden Cumhuriyetin kurucu kadroları, anlaşmanın dayattığı ve Osmanlı'nın egemenlik haklarından yoksun bırakan hükümlerle birlikte kapitülasyonları da kabul etmiştir. Kurtuluş Savaşı sonrasında yeni Türk Devleti Lozan Antlaşmasıyla kapitülasyonların kaldırılmasını sağlamışsa da ekonomik anlamda bazı tavizler vermek durumunda kalmıştır. Osmanlı dış borçları ile ek ticaret anlaşması bu tavizlerin başında gelmekte olup Cumhuriyetin ilk dönemindeki ekonomik sıkıntıların da başlıca nedenlerini oluşturmuştur. Osmanlı dış borçları, imparatorluğun toprakları üzerinde yer alan devletler arasında paylaştırılmış ancak büyük kısım olan ve toplam borcun üçte ikisine denk gelen 85 milyon altın lira Türkiye'nin sorumluluğuna bırakılmıştır. Öte yandan, imzalanan ek ticaret anlaşması, 5 yıl boyunca yeni Türk Devleti'nin ithalat ve ihracat konusunda

izleyeceği politikaları sınırlandırmıştır. Yine, 1929 yılında dünyadaki bütün kapitalist piyasaları olumsuz etkileyen Büyük Buhranın patlak vermesi yaşanan başka önemli bir olaydır. Bu sebeble 1929 yılı birçok yönden Türkiye için dönüm noktası sayılabilecek bir yıl olmuştur. (Boratav, 2016: 43-44)

Bu dönemde yaşanan önemli gelişmelerden bir diğeri İzmir İktisat Kongresi'dir. Sembolik olarak önemli bir anlam taşımasının yanında kabul ettiği esaslar dolayısıyla dönemin hâkim politikalarını yansıtmaya yeni devletin iktisadi söylemi ve görüşleri ortaya koyması bakımında önemli kabul edilmektedir. Kazım Karabekir'in başkan olarak bulunduğu ve Mustafa Kemal'in açılış konuşmasını gerçekleştirdiği İzmir İktisat Kongresi'nin düzenlemesini İktisat Vekili Mahmut Esat Çiftçi gerçekleştirmiştir. Tüccar, işçi grupları ile sanayicilerin katılımıyla yapılan kongrede başlıca ekonomi sorunları üzerine tartışılmıştır. Ayrıca, bu alandaki problemlere çözüm bulma gayesinin yanında Millî Mücadele yıllarında kopuşun söz konusu olduğu İstanbul ve İzmir gibi bölgelerdeki sermayedarların, Ankara'daki siyasi iktidarla kaynaşması sağlanmıştır. Milli ekonomi anlayışının oldukça hâkim olduğu ve kongre boyunca alınan kararların bu doğrultuda olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, özellikle yerli sermaye sahipleri ile belli kurallar çerçevesinde yabancı sermayeyi teşvik edici, yerli çiftçileri özendirici, milli aktörlerin piyasaya hâkimiyetini savunan ve ılımlı olarak nitelendirilebilecek bir korumacılık politikası öngörülmüştür. (Boratav,2016: 45-46) Bu kongrenin İzmir'de düzenlenmesinin diğer bir nedeni de İzmir'de yaşanan Yunan işgaline karşı bir tepki ortaya koymaktır. Böylece, işgale karşı bir protesto olarak görülebilecek bu durum ekonominin millileştirilmesi konusuna da yapılmış ince bir atıftır. Öte yandan girişimcilik tecrübesi ve sermaye bu konuda oldukça önemli olduğundan dönemin koşulları göz önüne alındığında devletin bu noktada destek vermesinin kaçınılmaz olduğu açıktır. İş Bankası ile Ziraat Bankasının konumlarının bu nedenler dolayısıyla belirleyici olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır. (Kazgan, 2013: 45)

Bu dönemde, tarım ve sanayi konularına özel önem atfedildiği görülmektedir. Tarımda aşar vergisinin kaldırılması ve de sanayi yatırımları için Sanayi ve Maadin Bankasının kurulması ve Teşvik-i Sanayi Kanununun yürürlüğe konması gibi uygulamalar milli sermayenin güçlenebilmesi ve yerli girişimciler tarafından gerçekleştirilecek yeni

girişimlerin önünün açılması için yapılmış düzenlemelerdendir. Daha ayrıntılı analiz etmek gerekirse tarım alanına özgü olarak vergi, kredilendirme ile mülkiyet konularında düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Kırsalda özel mülkiyetin yaygınlaşması için yapılan çalışmalar mülkiyet konusundaki girişimlerden biridir. Yine, kredilendirme alanında Ziraat Bankasının yeniden tasarlandığı görülmektedir. Ancak yapılan tüm bu düzenlemelere rağmen tarımsal alanda istenilen düzeyde bir ilerleme kaydedilememiştir. Bu durumun başlıca nedeninin üretilen ürünün miktar olarak artmasına rağmen 1929'daki ekonomik bunalımın da etkisiyle ürün fiyatlarında yaşanan düşüşlerdir. Diğer taraftan yerli sanayinin yabancı sermaye karşısında tam manasıyla korunabilmesi için yapılan düzenlemelerin uygulanmaya başlanması tezin önceki kısımlarında bahsedilen nedenlerden dolayı ancak 1929 yılı itibarıyla hayata geçebilmiştir. Bu dönemdeki sanayi faaliyetlerinin daha çok madencilik ve tarımsal ürünlerin işlenmesi gibi alanlarda gerçekleştirildiğini ve bunun dışında kalan ağır sanayi kollarında ilerlemek için ciddi bir isteğin mevcut olduğu da görülmektedir. Yeni devletin bu ilk döneminde sanayi yatırımlarında devletin ciddi teşviklerinin olduğu, ılımlı korumacılık olarak adlandırılabilir bir ekonomi anlayışının uygulandığı, devletin sanayi yatırımlarını artırmak ve teşvik etmek üzere kamu ortaklığı yöntemini kullandığını görmek mümkündür. Döneme hâkim olan anlayışın başka bir noktası da milli ekonomi ve kalkınmacı anlayış doğrultusunda siyasal bağımsızlığın ancak ekonomik bağımsızlık kazanılırsa tamamlanabileceği vurgusudur. (Kepenek, 2016: 43-46)

Görüldüğü üzere, cumhuriyetin ilanının ardından benimsenen ekonomi politikaları geçmiş dönemden bir kopukluk oluşturmamaktadır. Osmanlı'nın son döneminde hâkim olan anlayışta olduğu gibi milli ekonomi düşüncesinin hâkim olduğu bu dönemde kalkınmacı olarak tanımlanabilecek bir anlayış benimsenmiştir. Bağımsızlığın tam manasıyla sağlanabilmesi adına ekonomik bağımsızlığın gerçekleştirilmesi gerektiği konusuna özellikle vurgu yapılmıştır. Pek çok kesimden temsilcilerin katıldığı İzmir İktisat Kongresi yeni Türk Devleti'nin ekonomi politikalarının çerçevesinin belirlendiği önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Ancak, cumhuriyetin ilanından sonraki ilk yıllarda yeni Türk devleti, bazı kısıtlardan dolayı özellikle dış ticaret politikalarını belirleme konusunda tam yetkiye sahip olamamıştır. Lozan Antlaşması ise dönemin önemli bir belirleyicisi olup Osmanlı'yı tabiri caizse bir yarı sömürge haline

getiren kapitülasyonların kaldırılması antlaşma sürecinde tartışılan en zorlu konularından biri olmuştur. Yine, Osmanlı borçları konusu 1950'lere kadar Türkiye'nin ekonomik olarak sorunlar yaşamasına neden olan konuların başında gelmiştir. Bu dönemde tarım ve sanayi yatırımlarına önem verildiğini, Sanayi ve Maadin Bankasının kurulmasından, Sanayiye Teşvik Yasasının çıkarılmasından, aşar vergisinin kaldırılmasından anlaşılmaktadır.

Osmanlı dış borçları ile ilgili gelişmeler, gümrük tarifelerini düzenleme yetkisinin başlaması ve tüm dünyayı etkisi hissedilebilen ekonomik bunalımın başlaması 1929 yılını yeni Türk Devleti açısından oldukça önemli bir hale getirmiştir. Bu yılın ardından tarım, sanayi ve hizmet sektörlerini resmi söylemde devletçilik adı ile anılan ancak daha önceki bölümlerde kısa bir teorik açıklamasının yapıldığı korporatist sistem mantığı ile ciddi oranda uyuşan bir anlayış ile yürütmüştür. Bu dönemdeki gelişmeler genel manasıyla anlatıldıktan sonra korporatist anlayışın izleri tekrar ele alınacaktır. Ancak, bu dönemin tek bir anlayış çerçevesinde şekillendiğini söylemek çok doğru olmayacaktır. Türkiye bu dönemde daha çok kendine özgü denebilecek eklektik bir anlayışla politikalarını belirlemiştir. Kooperatifçilik uygulamaların ise korporatist politikalar çerçevesinde şekillendiği düşünülmektedir.

Erken cumhuriyetin dönemin bu bölümünü 1930-1939 ve 1940 sonrası olarak değerlendirmek mümkündür. Dönemin ekonomi politikalarını şekillendiren olguların başında 1929 yılında çıkan büyük buhran gelmektedir. Kapitalist dünya piyasalarına büyük zarar veren bu kriz nedeniyle içe kapanan Türkiye ekonomisinin söz konusu bu dönemi ilk sanayileşme devri olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde, devlet denetiminde ilerleyen milli bir sanayileşme faaliyeti başlatılmıştır. Daha önce Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ekonomi politikalarının 1908'den itibaren benimsenen politikalar ile bir süreklilik içinde olduğu belirtilmişti. Bunun ardında gelen dönemde ise ekonominin ana hatlarını ortaya koyan anlayış tamamen farklı bir yönde ilerlemiştir. Her ne kadar tam korumacılık anlayışının izlerine Osmanlı Devleti'nde ve cumhuriyetin ilanının ardından ilk zamanlarda (özellikle demiryolları ile ilgili olarak) rastlamak mümkün olsa da kapsayıcı ve sistematik olarak uygulanmaya başlanması 1930 yılında başlayan döneme tekabül etmektedir. Bu nedenle, 1930 yılı ile başlayan dönemi bir kopuş olarak

nitelendirmek mümkündür. Ancak, bu kopuşun tamamen devrimci bir anlayış doğrultusunda gerçekleştiği doğru değildir. Yaşanan esas kopuş 1908 yılında başlayan 1923'te tamamlanmış olandır. Bu dönemde vuku bulansa, Türkiye ekonomisinde daha önce tam anlamıyla bir arada yer almamış olan devletçilik ve korumacılık kavramlarının birlikte kullanılmaya başlanmasıdır. 1908 yılından 1929'a arasındaki sürecin ana lokomotifi "*Modern kapitalist bir ekonomin oluşabilmesi için devletin gerekli ortamı yaratması ve bu ortamda mili bir burjuvazinin ortaya çıkması.*" hedefidir. Ancak bu nihai hedeflerin uygulanan politikalar vasıtasıyla hayat geçirilemeyeceği düşünülmüştür. 1930'dan itibaren dış ticareti denetleme konusuna tamamen hâkim olan Türkiye, 1931'den itibaren de devletçilik adı verilen anlayış doğrultusunda düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Dönemin konjonktürünün elverişli bir ortamın oluşmasına katkı sağladığı açıktır. Bu yıllarda bir önceki dönemde yabancı yatırımcılar için geliştirilen tutumda değişiklikler olmuştur. Yabancı sermaye sahiplerine yönelik olumsuz bir tavır takınılmış ve Türkiye'de bulunan yabancı yatırımların büyük bir kısmı bu dönemde milli hale getirilmiştir. Sanayi üretimlerindeki öncelik yaygın olarak kullanılan tüketim mallarına verilerek bunların yanında demir çelik, kimya, metalürji gibi alanlardaki sanayi tesislerinin kuruluşu gerçekleştirilmiştir. Tarım sektöründe ise büyük buhrandan da kaynaklı olarak bir düşüş yaşanmıştır. (Boratav, 2016: 59-73) Bu düşüşe engel olabilmek ve yerli üreticinin olumsuz durumunu telafi edebilmek adına alınan tedbirlerin büyük bir kısmının kooperatifçiliğe ilişkin olduğu görülmektedir. 1931 yılında yapılan parti kurultayında laiklik ile inkılapçılık ilkelerinin yanına devletçiliğin getirilmesi dikkat çeken başka bir konudur. Dönemin hâkim politikalarının belirlenmesinde ve uygulamaya konmasında kadro dergisi etrafında toplanan kişilerin (kadro hareketi) büyük etkisinin olduğu belirtilmektedir. Planlı ekonomi bunların benimsediği konuların başında gelmektedir. (Kazgan, 2013: 48) Kadro Dergisinin ilk sayısında yayımlanan Vedat Nedim Tör'ün yazısı bunun bir örneğini teşkil etmektedir. Ekonomik kalkınmayı bireysel olmaktan ziyade ulusal bir konu olarak Tör, saydığı diğer yapıların yanında kooperatif girişimlerin dünyadaki planlı iktisat uygulamalarının bir sonucu olduğunu söylemiştir. (Eşiyok,111)

1929'a kadar özel teşebbüsler vasıtasıyla yapılmak istenen milli burjuva yaratma çabalarının sonuçsuz kalması devlet eliyle sanayileşme döneminin önünü açmıştır. Her

ne kadar bu dönemde devletçilik adı verilen himayeci politikaların kapitalist sistemden ayrı olarak düşünülmemesi gerektiği vurgulansa da özellikle o dönemde gelişmiş ülkeler olarak sayılabilecek ülkelerin başını çektiği kapitalist sistemin yörüngesinden ayrı bir hareket olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır. Çünkü bu dönemde hayata geçirilen Sanayi Planlarının, Sovyetlerin uyguladığı planlı sanayileşme modelinden esinlendiği bir gerçektir. Ayrıca, planlı sanayileşme ile ilgili hayata geçirilen politikalarda Türkiye’de ciddi izlerinin olduğu düşünülen ve çalışmanın bu bölümünün de odak noktasını oluşturan korporatizmin izlerinin olduğu da açıktır.

1929’daki büyük buhranla birlikte özellikle tarımsal ürünlerin fiyatlarında çok ciddi dalgalanmalar meydana gelmiştir. Bunun dışında, yine krizden kaynaklı olarak Türkiye’nin ihracatı sektöre uğramıştır. İthalata bağlı olan ürünlerden dolayı sıkıntıya düşülmemesi için çözümler bulunması hususu da diğer bir konu olmuştur. Bu koşullar altında, sanayileşmenin devletçi sanayileşme anlayışı ile ele alındığını ve politikaların bunun üzerine kurgulandığını görüyoruz. Devletin temel tüketim mallarının üretim süreçlerine dâhil olduğu ve yabancı şirketlerin millileştirildiği bu dönemde korumacı devletçilik uygulamalarının bir savunma aracı olarak kullanıldığı devletin ileri gelenleri tarafından ifade edilmiştir. Bu stratejileri tam anlamıyla görebildiğimiz bu döneme ait en önemli belgelerden biri Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’dır. 1934 yılında uygulamaya konan bu planın tam anlamıyla kapsayıcı adımlardan ziyade birçok alanda yapılması öngörülen projelerden oluştuğu görülmektedir. Yapılacak bu yatırımların finansmanı konusunda Sümerbank ile İş Bankası görevlendirilmiştir. Sanayi Planında, izlenecek olan sanayileşme stratejilerinin nedenleri ortaya konmuş mevcut dönemin az gelişmiş ülkelerin sanayileşmesi açısından ciddi bir fırsat yarattığı belirtilmiştir. (Eşiyok,93-95)

1940-1945 dönemini II. Dünya Savaşı nedeniyle savaş ekonomisinin ülkeye hâkim olduğu yıllar olarak tasvir etmek yanlış olmayacaktır. Türkiye Her ne kadar fiili olarak savaşa katılmamış olsa da savaşı neden olduğu bütün olumsuzlukları hissetmiştir. Bu dönemde tarımsal üretimde çok büyük oranda düşüş yaşanmış ve 1930’larda başlayan özellikle sanayi yatırımları savunma harcamalarının artması sebebiyle kesintiye uğramıştır. Bu dönemde yürürlüğe konan varlık vergisi, sadece bir seferlik toplanan bir vergi türüdür. Bunları ödemeyen vatandaşlar kamplara gönderilmişlerdir. Çok büyük bir

çoğunluğu gayrimüslim halktan alınan bu vergi nedeniyle 1400 gayrimüslim vatandaş kamplara gönderilmiştir. Söz konusu vergi 1944'te kaldırıldığında toplam 315 milyon lira toplanmış bulunmaktaydı. Varlık Vergisine dahil olmayan tarımsal gelirler için ise Toprak Mahsulleri Vergisi getirilmiştir. Bu vergi aşarın kaldırılmasından beri uygulanan tarımsal ilk dolaysız vergi olarak tanımlanabilir. Bu vergi aracılığıyla da toplam 167 milyon lira elde edilmiştir. Bahsi geçen vergiler o dönemde halkta çok büyük sıkıntılar yaratmıştır. (Boratav, 2016: 83-88)

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, 1939 yılında uygulamaya konulmuştur. İlkine göre çok daha kapsamlı olan bu plana göre 100'ü aşkın tesis kurulması öngörülmüş olup sanayileşme yine temel hedef olarak tanımlanmıştır. İlk Planda daha çok temel tüketim malları üzerine yoğunlaşmışken İkinci Planın ara mallara öncelik verdiği görülmektedir.

Kooperatifçiliğe ilişkin gelişmeler incelendiğinde benimsenen ekonomi politikaları ile uyum içinde olduğu görülmektedir. Bu dönemdeki gelişmeler kooperatifçilik literatüründe "*Atatürk ve Kooperatifçilik*" adı altında incelenir. Bunun başlıca sebebi, kooperatifçiliğe ilişkin olarak gerçekleştirilmiş birçok düzenlemede Mustafa Kemal'in doğrudan etkisinin mevcut olmasıdır. Kooperatifçilik uygulamaları açısından ele alınması gereken gelişmelerin başında, kooperatifçiliğe ilişkin olarak çıkarılan kanuni düzenlemeler kapsamında kanuni zemin kazanan kooperatiflerin ve özellikle tarımsal alanlarda yayılma imkânı elde etmesi gelmektedir. Ayrıca, kooperatifçilik düşüncesi açısından yaşanan gelişmeler de söz konusudur.

İlk Meclisin açılmasının ardından 27 Eylül 1920'de Kooperatif Şirketler Kanun Lahiyesi meclise gelmiş ve 28 Aralık 1920 tarihinde de gündeme alınmıştır. I. İcra Vekilleri Heyeti tarafından hazırlanarak Meclise sunulan bu tasarıda Mustafa Kemal'in başkan olarak imzası yer almaktadır. Kurtuluş Savaşı nedeniyle tasarının sadece ilk 5 maddesi görüşülebilmiş ve ardından kabul edilebilmiştir. Tasarıda bulunan "*Ziraat müdür ve memurları ile ziraat ve ticaret ve sanayi odaları ve tüm öğretmenler kooperatiflerin kurulması hususunda yardım etmek ve bu konuda gerekli bilgilerle donanmakla yükümlüdürler. Bunu yerine getirmeyen memurlar ve öğretmenler görevlerini yapmamış sayılırlar.*" şeklindeki beşinci maddesi Türkiye'deki kooperatifçilik uygulamalarının

dönüm noktalarından biridir. Dönemin koşulları sebebiyle tasarının tamamı meclisten görüşülememiş ve kabul edilememiş olsa da kooperatifçiliğe ilk Meclis'in gündeminde yer verilmiş olması oldukça önemli bir gelişmedir. Yukarıda söz edilen beşinci madde ayrıca kooperatifçiliğin öğretilmesi konusunu belirtmesi -kooperatifçilik eğitimi açısından- bakımından da manalıdır. (Mülayim, 2010: 28-29)

Öte yandan, 1923'te düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde kooperatifçiliğe ilişkin olarak iktidarın resmi olarak görüşlerinden biri ile karşılaşılmaktadır. Dönemin İktisat Vekili Mahmut Esat, Mustafa Kemal'in açılış konuşması sonrasında kürsüye çıkarak kooperatifçiliğe ilişkin olarak şunları dile getirmiştir: *“Asrımızın iktisat cidaline girerken münferit değil fakat toplu bulunmak mecburiyetindeyiz. ... Ferdi teşebbüsler, toplu yabancı iktisat dünyası karşısında ezilmeye mahkumdurlar. ... Bilhassa memleketimizin ihtiyacını tamamen ifade eden kooperatif şirketlere fazla ehemmiyet verilmelidir.”* Tam manasıyla yerine getirilememiş olsa da yeni Türk Devleti'nin benimsemiş olduğu ekonomi politikalarının çerçevesinin ortaya konduğu ve sembolik de olsa önemli anlamlar taşıyan kongrede kooperatifçilik ile ilgili fikirlerin beyan edilmesi ve bu doğrultuda kararların alınması Türkiye'deki kooperatifçilik hareketi için anlamlıdır. Ayrıca, kongreye kooperatifçilik ile doğrudan ilgilenen kaç temsilcinin katıldığını tespit etmek mümkün olmasa da Ege'de tarım satış kooperatifçiliğinin önde gelen isimlerinden olan Kazım Nuri'nin (Çöriş) Aydın temsilcisi olarak yer aldığı kongre kayıtlarında yer almaktadır. (Hazar, 1981: 18-19)

İzmir İktisat Kongresi sonrasında Türkiye'deki kooperatifçiliğe ilişkin olarak başka önemli bir adım daha gerçekleştirilmiştir. Basın yayın genel müdürlüğü tarafından basılmış olan Kooperatif Şirketler adlı 24 numaralı yayın cumhuriyetin ilanı edilmesinin yedi ay kadar öncesinde yayımlanmıştır. Kooperatifin mahiyetinin ne olduğunu, kooperatiflerin farklılıkları, diğer ülkelerdeki kooperatifler hakkındaki bilgileri ve kooperatifçilik öğretimine ilişkin olarak özellikle köy öğretmenlerini teşvik edici konuları barındıran kitapçığa ilişkin olarak kaynaklarda bunu kaleme alanın bizzat Mustafa Kemal olabileceğinden söz edilmektedir. Kitapçıkta batılı ülkeler dışında Bulgaristan'ın yabancı örnek olarak verilmesi (Mustafa Kemal 1913-1915 yılları arasında ateşe olarak Bulgaristan'da yer almıştır.) ve genel manada kullanılan üslubun Mustafa Kemal'inkine

benzer olması bu sonucun çıkarılmasına neden olmuştur. Kitapçığın dikkat çeken kısımlardan bir başkası da kooperatifçiliğin Türk kültürüne yabancı bir olgu olmadığına ilişkin bölümdür. Bu kısımda, birlikten kuvvet doğar anlayışının atalarımız tarafından çok önce benimsendiği ve bunun loncalar aracılığı ile gerçekleştirildiği anlatılmıştır. İstihsal Alım ve Satım Ortaklık Kooperatifleri Nizamnamesi, kooperatifçiliğe ilişkin yapılan düzenlemelerden biridir. Bu nizamname kapsamında büyük bölümü tütün ile ilgili Ege, Marmara ve Trakya’da toplam 40 kadar kooperatifin kuruluşu gerçekleştirilmiştir. (Hazar, 1981: 20-23)

1924 yılında 396 sayılı kanunla dönemin Kara Ticareti Kanununa “... *kooperatif yani ortaklık şirketleri de ticari şirketlerdendir.*” şeklinde bir fıkra eklenmiştir. 856 sayılı kanunla ise 1926’da Türk Ticaret Kanunu’nda kooperatiflere ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerde kooperatifler, bir ticaret ortaklığı olarak tasvir edilmişlerdir. Ayrıca, kanunda yapılan tanımın diğer bir önemi de dayanışma ve karşılıklı yardımlaşma konularına kooperatifçiliğin tasvirinin içinde yer vermesidir. 1163 sayılı kanunda yapılmış olan kooperatiflerin tanımı dönemin ticaret kanunundaki bu ilk şekliyle benzerlikler taşımaktadır. Yine 1926 yılında, İtibari Zirai Birlikleri Kanunu çıkarılarak İzmir ve Trabzon ‘un bazı bölgelerinde uygulama alanları yaratılsa da kapsamının oldukça geniş olmasından dolayı başarılı sonuçlar sağlanamamıştır.

1925 yılına gelindiğinde tüketim kooperatifçiliğine ilişkin olarak önemli gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Çıkarılan 586 sayılı yasa kapsamında, Ankara’daki bulunan memurlara maaşlarının yarısı kadar avans verilmesi ve verilen bu avansların kurulacak olan Ankara Memurlar Tüketim Kooperatifine sermaye olarak kullanılması öngörülmüştür. 1925 yılında kuruluşu gerçekleştirilen memurlar tüketim kooperatifinin bir numaralı ortağı Mustafa Kemal olmuştur. Kooperatifin iki numaralı ortağı ise dönemin başvekili olan İsmet Paşa’dır. Bu durum Mustafa Kemal’in kooperatiflere verdiği önemin bir göstergesi olarak görülmektedir. (Mülayim, 2010: 58)

Ali İktisat Meclisi yine dönemin kooperatifçiliğe ilişkin hususlarda ele alınması gereken önemli bir kurumdur. Meclisin 1928 yılında düzenlenen ikinci toplantısında tarımsal kredi ve tarımsal kooperatiflerden bahsedilmiş olup bu konular 1929 yılında çıkarılan

Zirai Kredi Kooperatifleri Kanununa bir zemin hazırlamıştır. Toplantı sonunda yazılan raporda kooperatifçiliğe gereken ihtimamın gösterilmediği ve kooperatifçilik düşüncesinin yeterince içselleştirilemediği gibi konulara yer verilmiştir. Raporda ayrıca, kooperatifçiliğin ülke çapında yaygınlaştırılması gerektiği ve pahalılıkla mücadele için alınacak önlemlerden birinin tüketim kooperatiflerinin kurulması olduğu belirtilmiştir. (Kocabaş, 2010: 113)

Mustafa Kemal'in çıktığı yurt gezisi -1930'da- sırasında yaşananlar kooperatifçilik için önemli gelişmelerden sayılmaktadır. Bu yurt gezisinde İzmir'e giden Mustafa Kemal'in denetlemek için ilk ziyaretini gerçekleştirdiği yer tarım kredi kooperatifleri olmuştur. İzmir Halk Fırkası ve ticaret odasında 1931 yılında gerçekleştirdiği konuşmasında da kooperatifçiliğe yer vermiştir. Bunun dışında, Cumhuriyet Halk Fırkasının üçüncü büyük kongresinde yer alan ilk resmi programın ekonomiye ilişkin bölümünde kooperatifçilikten bahsedilmiştir. *“Çiftçilerimizi kredi ve üretim kooperatifleri gibi ekonomik kuruluşlara kavuşturmak ve bu kuruluşları geliştirmek ve çoğaltmak amaçtır.”* Ayrıca, yine 1931 yılında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya kooperatifçiliğe ilişkin incelemeler yapmak üzere görevlendirilmiştir. Bu kapsamda, İstanbul Üniversitesinde Türk Kooperatifçilik Cemiyeti kuruluşu gerçekleştirilmiştir. Sonrasında, Türk Kooperatifçilik Kurumu adını alan cemiyet tarafından çıkarılmaya başlanan Karınca dergisi Türkiye'nin en aralıksız yayımlanan dergisi unvanını taşımaktadır. Tarımsal kooperatifler hakkında çıkarılmış olan kanunlar ise günümüzde hala çalışmalarını sürdürmekte olan iki önemli kooperatif ve birliğe ilişkin olarak ilk yasal düzenlemeler hayat geçirilmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkasının 1935 yılında düzenlenen dördüncü büyük kongresinde kooperatifçiliğe iki madde olarak yer verilmiştir. *“Küçük çiftçilerin mevsimlik kredisi tarım kredi kooperatiflerinden ve çiftlik sahiplerinin yıllık kredi ihtiyaçları ipotek karşılığı sağlanmalıdır.”* *“Partimiz kooperatifçiliği ana prensiplerinden sayar. Kredi kooperatifleri ile toprak ürünlerinin hakiki değerinden üretenleri faydalandırarak olan tarım satış kooperatiflerinin kurulması ve çoğaltılması önem vermekteyiz...”* 1935 yılına gelindiğinde ise İstanbul iktisat mektebinde okutulan kooperatifler dersinde oldukça dikkat çekici olan şöyle bir ibare yer almıştır: *“Ne liberal ne de komünist olan Kemalizm'in en tabii ve makul ekonomik rejimi yalnız ve yalnız kooperatifçiliktir. İşte yarınki Kemalizm'in yarınki ideali.”* 1936 yılında, İçel'in Tekir Bölgesinde bulunan ve

Mustafa Kemal sahibi olduğu Tekir iftliğinin etrafındaki üreticiler için tarım kredi kooperatifi kurmak üzere harekete geçilmiştir. Bu kooperatif ile Mustafa Kemal biri tarımsal diğeri tüketim olmak üzere iki kooperatifte kurucu ortak olarak yer almıştır. 1937 yılının meclis açılış konuşmasında Mustafa Kemal tarım satış kooperatiflerinden söz ederek özellikle ihracata konu olan malların satışları konusunda teşkilatlanma konusunun üzerinde durmuştur. Konuşmasının devamında, kurulmuş olan tarım satış kooperatiflerinden bahsetmiş ve fındık ürünü ile ilgili de bir birlik kurulmasının gerekliliğine değinmiştir. Bu doğrultuda yapılan çalışmaların ardından, Celal Bayar Mustafa Kemal'in ölümünden kısa bir süre önce yaptığı konuşmada fındık için kooperatifler ve birlik kurulduğunu belirtmiştir. (Mülayim, 2010: 59-65) 1934 yılında ise, Ülkemizde konut yapı kooperatifçiliği ile ilgili girişimler başlamıştır. Önemli kooperatifçilerden biri olan Nusret Uzgören tarafından Ankara'da başlatılan Bahçelievler Yapı Kooperatifi bunlardan ilki olup yarı devlet müdahalesinde bir girişimdir.

Mustafa Kemal'in ölümünün ardından II. Dünya Savaşı'nın başlaması kooperatifçiliğe ilişkin gelişmelerde bir duraklama yaşanmasına neden olmuştur. Bu dönemdeki en kayda gelişmelerden biri 1946'da Bakanlar Kurulunda Türk Kooperatifçilik Kurumuna ilişkin olarak karar alınmasıdır. Buna göre kurum, menfaatlere yarar dernekler arasında sayılmaya başlanmıştır. (Hazar, 1981: 45) Yine, su ürünlerine ilişkin olarak ilk kooperatifçilik uygulamalarının 1942 yılında Halk Bankası öncülüğünde başlatıldığı görülmektedir. İlk su ürünleri kooperatifi olan İstanbul Balık Avcıları İstihsal Kredi ve Satış Kooperatifi'nin kuruluşu 1943 yılında gerçekleşmiş ve kurucu orta İsmet İnönü olmuştur. (Doğan, 2017: 25) 1942 yılında II. Dünya Savaşı sırasında devlet gıda ve eşya tedarikini kooperatifler aracılığıyla sağlamıştır. Savaştan sonra tüketim kooperatiflerinde yaşanan bu artışta durulma meydana gelmiştir. (Oksay, 1979: 48) Yine bu dönemde, Türk Kooperatifçilik Kurumunun kurulması pek çok yararının yanında kooperatifçilik düşüncesinin gelişimi için gerçekleştirilmiş önemli adımlardan biridir.

*Korporatizm; Tezin önceki bölümlerinde de belirtildiği üzere, Osmanlı'nın son döneminde politika belirleyiciler ile Cumhuriyetin kurucuları arasında bir süreklilik bulunmaktadır. Özellikle İttihat ve Terakkinin çeşitli kadrolarında bulunmuş insanlar Cumhuriyetin kurucu kadroları içinde yer almış dolayısıyla güdülen politikalarda bir devamlılık ortaya çıkmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarda karşı karşıya kaldığı daha önce de bahsedilen sorunlar dolayısıyla siyasi bağımsızlığın vazgeçilmez tamamlayıcısı olarak görülen ekonomik başarının sağlanması daha spesifik bir ifade ile milli ekonominin yaratılması noktasında ciddi sınırlamalar ortaya çıkmıştır. Osmanlı dış borçları, imzalanan ek ticaret anlaşması dolayısıyla ekonomik politikalar belirlenirken karşılaşılan zorluklar ya da küresel bir ekonomik dar boğaza neden olan Büyük Buhran gibi sorunların yanında bir de aslında çok daha önceye dayanan sistemsel problemler olduğu açıktır. Coğrafi Keşiflerle başlayan ve Sanayi Devrimiyle devam eden sürece entegre olamayan Osmanlı Devleti, sermayenin küreselleşmesi sürecinden de ciddi olumsuz etkilenmiştir. Her ne kadar siyasi anlamda yeni düzene II. Meşrutiyetin ilanı ile geçilmiş olsa da kapitalist ekonomik düzene uyum sağlamak için yapılan girişimler çok daha öncesine dayanmaktadır. Ancak, siyasi ve toplumsal tüm alanlarda olduğu gibi köklü bir ekonomik değişimin başlangıcı ancak 1908 sonrasında yapılabildiği görülmüştür. Bu kapsamda, getirilen yeni düzenden rahatsız olanlar başta olmak üzere Avrupa'daki emsallerine benzer olarak farklı açılardan eleştirenlerin var olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Cumhuriyetin ilanı özellikle de 1929 sonrasında, bahsedilen eleştirilerden yola çıkarak 19. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkmış olan korporatist sistemin benimsenmesi yolunda ciddi adımların atıldığını söylemek mümkündür.

Korporatizm, kelime kökeni olarak vücut anlamına gelen "*corpus*"tan gelmektedir. Burada vurgulanan ayrı ayrı ancak bütün için ayrılmaz parçalardır. Korporatizmin düşünsel kökenlerini Antik Yunan'a kadar götürmek mümkündür. Aristo'nun insan doğası ve toplum anlayışı korporatizmin toplumun organik bir yapı olduğunu ve organik birimlerden meydana geldiğini savunan ilkesinin temelini oluşturmaktadır. (Wiarda, 1997)

Organik toplum görüşü Katolik düşüncesinde de kendine yer bulmuştur. Burada korporatizm, dünyevi toplumun fonksiyonlarına göre hiyerarşik olarak düzenlenmesi ile

ortaya çıkan dengenin bir ifadesi olarak kullanılmıştır. Orta Çağda toplumun yapısı, feodalizmin öngördüğü ve kilise tarafından sürdürülen hiyerarşik ve harmoni içindeki korporatist bir toplum ilişkisiydi. Feodalizmin yıkıma uğramasının ardından korporatist düşünce 19. yüzyılda tekrar canlanmıştır. Ancak bu kez dönemin getirdiklerinin de etkisi ile seküler bir kimlik kazanmıştır. (Carrasco, 1991:18-19)

Korporatizmin Katolik düşünce ile var olan bağı, liberalizm ve sosyalizmin sahip olduğu dinsel görüşlere de bir temel oluşturmuştur. Bu kapsamda, korporatizm liberalizm özümlediği Protestan düşünceye, sosyalizmin de din ile arasına koyduğu ciddi mesafeye Katolik düşüncesi ile cevap vermiştir. (Newman, 1981)

Korporatizm 19. yüzyılda dönemin önemli ideolojileri olan liberalizm ve sosyalizmin dışında üçüncü bir yol vaat etmiştir. Liberalizm ve sosyalizmin getirdiği yenilikleri çeşitli şekillerde eleştiren bu üçüncü yolun savunucuları, geleneksel yapıların çağın ihtiyaçlarına göre yeniden işlevselleştirilmesini öngörmüşlerdir. Zamanla bir ideoloji halini alan korporatist düşünce hem kapitalizme hem de sosyalist düşünce ile sınıf bilincinin güçlenmesine karşı alternatif bir yol olma iddiası taşımıştır. Temellerinde otorite, mutlakiyet ve organik toplum anlayışları bulunan korporatizm, ideoloji olarak kendine siyasal, ekonomik ve toplumsal hedefler tanımlanmıştır. (Öztañ, 2007: 517)

Korporatizm, her ne kadar ayrıntıda tamamen birbirlerinden farklı olsalar da Marksist ideoloji ile yüzeysel benzerliklerinden dolayı kimilerince “devlet sosyalizmi” olarak adlandırılmıştır. (Kansu, 2001:254)

Parla (1993:92) korporatizmin üç ayrı düzeyde incelenebileceğini belirtmiştir. Bu doğrultuda korporatizm, belli bir toplumsal ve ekonomik model ortaya koyan bir ideolojidir. Ekonomi, sınıf çıkarları ile sınıf politikalarının temsili şekillendiren süreçlerdir. Nihai olarak ise siyasal kurumsallaşma ile otoriter karar alma süreçlerine dayalı bir sistemdir. Bunların birbirleriyle ilişkili olsa da pratikte hepsinin ortaya çıkmasının şart olmadığını vurgulamıştır. Bu düzeylerin ortaya çıkışlarının farklı olması, seviyeleri ve homojenize bir şekilde yürümeleri tanımlamada zorluklar çıkmasına neden olabilir.

19. yüzyılda kapitalizme karşı en ciddi eleştirileri getiren ideoloji Marksizm olmuştur. Kapitalizme alternatif olarak eski dünya düzeninden gelen yapılara yeni tanımlamalar yapan korporatizmin, o dönemde ciddi bir kapitalizm eleştirisi yapmasından dolayı Marksizm ile tamamen zıt önermelere sahip olsalar da belli noktalarda benzeştirilmeye çalışılmaları olağandır. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, her ne kadar korporatizm kapitalizm ve onun beraberinde getirdiği siyasal, ekonomik ve toplumsal düzene karşı geliştirilmiş bir düşünce sistemi olsa da öngördüğü yapıların yine kapitalist düzen üzerinde şekillendiğidir.

Temelde insanları kontrol altına almayı hedefleyen bir ideoloji olan korporatizm dolayısıyla insanların öznesi olduğu her türlü alanı kontrol etmeyi amaçlamaktaydı. İçerisinde siyaset ve ekonominin başrollerde olduğu bu alanlarda yenedünya düzenin temelindeki değerlerden olan bireyselleşmenin önüne geçilmeliydi. Korporatist düşünce sisteminde bireyselleşme, herkesin kendi çıkarlarını ön plana getirmesine neden olmasından dolayı toplumun bir olma düşüncesinin aleyhinde bir durum yaratıyordu. Diğer taraftan, Sanayi Devrimi sonrası fabrikalar ile birlikte bir işçi sınıfı ortaya çıkmış bu sınıf, eski sistemin aktörlerini sıkıntıya sokmuştu. Çünkü bu sınıf ile eskinin baş aktörleri olan iktidar sahipleri ya da aristokratların arasındaki ilişkinin çizgileri net değildi. İşçi sınıfının yanında kapitalist sistemin gereklerine üst düzey uyum gösteren her topluluk da toplumun bütünlüğünü bozduğu gerekçesiyle bir tehdit olarak algılanmıştır. Ayrıca, yaşanan her değişiklik mevcut yapıların da iktidarını yerinden etmekle tehdit ediyordu. Korporatizm işte bu nokta da yeni sistemi reddetmeden eski dünya düzeni değerlerini bir araya getirme vaadinde bulunmuştur. Yani bu durum, organik toplum yapısını mutlakıyetçiliğin ve otoriteye sarsılmadan yeni sisteme ayak uydurmak olarak tanımlanabilir.

Bütün bu şartlar altında korporatizm 19. yüzyıl Avrupa'sında ciddi bir etki yaratmıştır. Almanya ve Fransa korporatist uygulamaların hayata geçtiği iki ülke olarak örnek verilebilir. Bismarck dönemi Almanya'sında korporatizm bir devlet politikası haline gelmiş olup 20. yüzyılın başlarında Fransa'da ise korporatizmin daha yumuşak bir versiyonu olarak tanımlanabilecek solidarist korporatizm uygulanmıştır. (Kansu, 2001: 254)

Korporatizm teorik olarak incelenmek üzere pek çok farklı açıdan ele alınmıştır. İtalya örneğindeki faşist korporatizm ile Fransa örneğindeki solidarist korporatizm ayrımı bunlardan biridir. Bu açıdan yapılan incelemeler ya da uygulamalarda odak noktaları birey, toplum ve devlet ilişkileri olmuştur ancak bunları ele alış şekilleri farklılık göstermektedir. Her iki biçim de bireyin konumlandırılmasını eleştirmiş ancak faşist korporatizm *“her şey devletin içinde anlayışı”* doğrultusunda bireyi devlet içinde görünmez kılmıştır. Korporasyonları da bir denetim mekanizması olarak kullanarak bireyin devlete karşı sorumluluklarını yerine getirmede aracı olarak kullanır. Bunun karşısında solidarist korporatizm de ise korporasyonlar devlet ve birey arasında tampon görevi görmektedir. Böylece hem devletin yararına olan kamu çıkarı düşüncesini aşılırken hem de bireylerin hakları devlete karşı korunmuş olur. Faşist korporatizm ile solidarist korporatizm arasındaki temel fark mevcut düzenin nasıl değiştirileceği ile ilgilidir. Buna göre, faşist korporatizm liberal toplum yapısını kökten bir şekilde dönüştürmeyi amaçlarken, solidarist korporatizm ise liberalizmin öngördüğü bazı değerleri koruyarak değiştirmeyi amaçlamıştır. (Parla, 1993: 98-99)

Korporatist devletin en belirgin özelliği devleti organik bir bütün olarak görmesidir. Devlet ayrıca, siyasal, ekonomik ve toplumsal tüm yapıların denetçisi görevi de üstlenmektedir. Korporatist devlet sisteminde korporasyonlara ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Her ne kadar korporasyonlar öncelikli olarak ekonomik yapıları teşkile etse bazı korporatist sistemlerde bu yapıların siyasal ve toplumsal olana da temel olacağı öngörülmüştür.

Korporatist devletin en temel özelliklerinden biri ideolojik olarak liberalizm ve sosyalizm karşıtı olmasıdır. Ancak, özel mülkiyet ve ekonomik anlamda girişimcilik ile ilgili teşvik edici bir yapısı vardır. Bu noktada çalışmanın daha önceki bölümlerinde de belirtildiği üzere liberalizmin bazı değerlerini alarak onun üzerinde bir sistem kurduğunu söylemek mümkündür. Liberalizmden farklı olarak temel kaygısı denetlemek ile ilgilidir.

Burada dikkat çeken bir başka özelliği de devletin kaynağını nereden aldığı ile ilgilidir. Yüce bir amaç üzerine kurulu olduğu iddia edilen devlet bu kapsamda gücünü ya Tanrıdan ya da milletin şanlı zafer dolu geçmişinden alır. (Öztan, 2007: 528)

Korporatizm, siyasal örgütlenmede partilere de karşı olmamakla birlikte tek partili sistemler ile daha uyumlu bir çerçeveye sahip olduğunu söylemek mümkündür.

2.1.3. Erken Cumhuriyet Dönemindeki Kooperatifçilik Hareketinin Değerlendirilmesi

Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'deki kooperatifçilik uygulamalarının tarihi açısından önemli bir zaman dilimidir. Kooperatifçiliğe ilişkin olarak gerçekleştirilen ilk yasal düzenlemeler bu dönemde hayata geçirilmiştir. Millî mücadele sırasında meclise sunulan tasarı dönemin şartları dolayısıyla her ne kadar tam olarak geçirilememiş olsa da kooperatifçiliğe ilişkin olarak bir beyanın ortaya konmasını bakımından önem teşkil etmektedir. Bu dönemde, kooperatif işletmelerin özellikleri anlatılmaya çalışılmış ve kooperatifçilik düşüncesine katkı verebilecek çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Dönemin koşulları doğrultusunda tarımsal ilerlemenin sağlanabilmesi hususunda özellikle kredilendirme faaliyetlerinin kooperatifler tarafından yapılması yasal olarak 1929'da çıkan kanunla tanınmıştır.

Özellikle 1930'lara kadar kooperatifçilik ile ilgili gelişmelerin büyük çoğunluğu Osmanlı'nın son dönemindeki ilerlemelere benzer şekilde tarım ve tüketim alanlarında gerçekleştirilmiştir. Tarım üzerine yoğunlaşılmasının sebebi hem tarımda ilerleme kaydedilmek istenmesi hem de sanayileşme faaliyetleri için ihtiyaç duyulan ham maddelerin büyük bir kısmının buradan karşılanacak olmasıdır. Kooperatiflerin önemli unsurlar olarak sistem içinde bulunmaya başlamalarının başlıca nedenin milli ekonomi anlayışı doğrultusunda, yerli sermayeyi güçlü hale getirme politikasının olduğunu söylemek yanlış bir tespit olmayacaktır. Hem yerli hem de yeterli miktarda sermaye bulma konusunda sorunlar yaşayan yeni Türk devleti bu sorunu aşmak adına küçük sermaye sahiplerinin bir araya gelmesi çözümüne odaklanmıştır.

1930 sonrasında gerçekleştirilen yasal düzenlemelerin ve kooperatifçiliğe ilişkin faaliyetlerin önemli bölümü yine tarımsal alanda yoğunlaşmıştır. Bu odaklanmanın sebebi olarak büyük buhran sonrasında tarımsal ürün fiyatlarının ciddi oranda düşmesi ve 1930-1946 arasındaki dönemde sektörde yaşanan olumsuzluklar olarak gösterilebilir. Tarım kredi kooperatifleri kanunu ile tarım satış kooperatifleri kanunu sonucunda bir çok

tarımsal kooperatif kuruluşu gerçekleştirilmiştir. Özellikle 1929 krizinden sonra tarım ürünleri ihracatında yaşanan düşüşün de ardından başta kırsal kesimler olmak üzere pek çok kesimde sıkıntılar baş göstermiştir. Tarımsal ürünlerin üretiminden satışına kadar olan süreçler analiz edildiğinde kredi ve pazarlama konusundaki boşlukların ve sorunların bu kooperatifler aracılığı doldurulmaya çalışıldığı görülmektedir. Devletin kooperatifler üzerinde kuruluş, denetim ve işleyiş yönünden çok ciddi kontrolü olduğunu açıklar. Bu konu üzerine görüş beyan edenler devletin, ortaklar arasından öncülük yapabilecek kişileri belirlenmesi ve eğitilmesinin ardından kooperatifler üzerindeki kontrolünü sonlandırması gerektiği noktasında birleşmişlerdir. Ancak yapılması gereken olarak görülen bu görüş uzun yıllar gerçekleşmemiştir.

Dönemin kooperatifçilik uygulamalarının korporatizm çerçevesine oturtulmasının uygun olacağı düşünülmektedir. Korporatizm daha önce de bahsedildiği üzere yeni bir siyasal, toplumsal ve ekonomik model yaratan bir ideolojidir. Öngördüğü sistemi hayata geçirecek olan aygıtlarından birinin de kooperatifçilik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kooperatifçilik teorisi ile korporatizmin temelindeki örtüşen yanlar kooperatiflerin birer araç olarak kullanılmasına da felsefi temel hazırlamaktadır.

Özellikle, Sanayi Devrimi sonrasında fabrikalar ve büyük işletmelerin önem kazanması ile küçük işletmelerin rekabet içinde tek başlarına var olamamaları ve yok olmaya yüz tutmaları sebebiyle kooperatifçilik hareketi önem kazanmıştır. Kapitalizmin gelişmesi ve genişlemesinden önceki işletmelerin korunması noktasında bir çözüm yolu olarak görülen kooperatifçilik, korporatizm ile bu noktada kesişmiş bir anlamda korporatist düzende bir oldukça önemli bir araç haline gelmiştir.

Korporatizm düşüncesi, ekonomik yapıların değiştirilmesi sürecinde hem toplumun organik yapısının gereği olarak üretime dayalı iş paylaşımının yapılmasında hem de gelişimin devamı için gerekli olan üretimin sürekliliğinin sağlanmasında kooperatifler aracılığı ile canlandırarak lonca sisteminin kullanılabilirliğini öngörmüştür. (Newman, 1981)

İş birliği ve dayanışma içinde harekete edilen lonca sistemini, yeni ekonomik modelin temeline yerleştiren 19. yüzyıl korporatist düşünürleri bu yolla lonca üyelerinin üretimden pazar aşamasına kadar her alanda korporatist bir iş birliği içinde hareket etmelerini sağlamayı amaçlamışlardır. Bu anlayışın modern kooperatifçilik uygulamalarında da etkili olduğunu söylemek mümkündür. (Fındıkoğlu, 1967: 8)

Türkiye'deki korporatist düşüncenin entelektüeller arasında ortaya çıkmaya başlamasında; II. Meşrutiyet sonrasındaki yeni sistemin işlerliğine ilişkin eleştiriler ile Osmanlı'nın son döneminde yaşanan gelişmeler ve Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ile doruk noktasına ulaşmış batı düşmanlığının etkisi büyüktür. Farklı açılardan yapılan bu eleştirilerin merkezinde kapitalist sisteminin devletteki olumsuz tezahürleri yer almaktadır. Odak noktası siyasi, toplumsal eleştirilerin yanında henüz raylarına oturmamış bir ekonomik dönüşümün de olduğu eleştiriler, yeni cumhuriyetin kurucu kadrolarında da mevcut bulunmaktaydı. Ekonomik bağlamda, bu dönemdeki eleştirilerin çoğunluğunun ekonominin denetim altında tutulması üzerine olduğu söylenebilir. Örneğin, yeni Cumhuriyetin İktisat Vekilliği de yapmış olan Mahmut Esat, lonca sisteminin bırakılmasını ekonomideki aksaklarının temeline yerleştirmiş ve kapitalist serbest piyasa uygulamaları ile ekonomi üzerindeki denetimden vazgeçilmesinin yerli üreticinin aleyhine işleyerek ekonominin kötüye gitmesine yol açtığını belirtmiştir.

Korporatist düşüncenin Türkiye'deki tezahürlerini incelerken Ziya Gökalp'in ele alınması gerekmektedir. Türk milliyetçiliğinin en önemli ideologlarından biri olarak kabul edilen Ziya Gökalp, Osmanlı'nın son dönemindeki yenilikçi hareketlerin de içerisinde bulunmuştur. Fikirleri ile Yeni Cumhuriyetin kurucu kadrosunu çok büyük ölçüde etkileyen Gökalp'in dolayısıyla Türkiye'deki korporatist uygulamaların da temel felsefesinin oluşumuna büyük oranda etki ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Gökalp'in felsefesi incelendiğinde Emile Durkheim'in çok ciddi bir etkisi olduğunu görmek mümkündür. Durkheim'in yanında etkilendiği diğer iki düşünür de Immanuel Kant ve Jean Jacques Rousseau'dur. Durkheim'in felsefi düşüncesinden ve ortaya koyduğu kavramlardan önemli ölçüde yararlanan Gökalp, sentezci bir bakış açısıyla fikirlerini oluşturmuştur. Gökalp'in felsefesini Durkheim'dan ayıran farkların başında

milliyetçiliğin toplumsal yapının önemli dayanaklarından biri olarak tanımlanması ve ahlakçı tasavvuf olup Gökalp'in sentezi solidarizm, kültürel milliyetçilik ve ahlakçı tasavvuf üzerine kuruludur. Ortaya koyduğu düşünce sistemi İttihat ve Terakkinin ve dolayısıyla cumhuriyetin kurucu kadroları tarafından çok önemli ölçüde benimsenmiştir.

Gökalp bir sentez olarak ortaya koyduğu kuramını Türkçülük-İslamcılık-Çağdaşlaşmacılık olarak tanımlamıştır. Milliyetçiliği kültürel bir zeminde ele alan Gökalp toplumsal dayanışma noktasında bunun oldukça önemli olduğunu düşünüyordu. İslamiyet'ten kast ettiği de daha çok tasavvuf ile alakalı yine toplumsal dayanışmaya olumlu katkı sunacak bir olgudur. Çağdaşlaşmayı ise batının bilimsel tarafından yararlanarak özellikle sosyoloji, ekonomi ve siyaseti içeren bu bilimi milli canlanmanın aracı olarak kullanmak olarak tanımlar. Ortaya koyduğu modeldeki kuramı, kapitalist korporatizmin bir alt dalı olarak tanımlanabilecek solidarist korporatizmdir. Gökalp, Avrupa'daki korporatist eğilimli pek çok yazar gibi batının teknolojik ve bilimsel ilerlemesini sadece liberalizme bağlamanın yanlış olduğunu ve liberalizmin birey, piyasalar ve siyasal sistemle ilgili öngördüğü kavramların artık işlevsel olmadığını düşünüyordu. Bu doğrultuda, kapitalist uygulamaların daha insancıl formu olarak gördüğü korporatizmi benimsemiştir. Modern Türkiye'de çok uzun yıllar egemen olan siyasal sistem çok önemli ölçüde Gökalp'in ortaya koyduğu bu korporatist sistem tarafından şekillendirilmiştir. (Parla, 1993: 55-57)

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Osmanlı'nın son döneminde de benimsenen milli ekonomi ya da diğer ifadesiyle milli burjuva yaratma çabaları çalışmanın önceki bölümlerinde de bahsedildiği üzere çeşitli sıkıntılardan dolayı istenilen seviyede gerçekleştirilememiştir. Bu Anadolu'nun içinde bulunduğu durumla da doğrudan alakalıdır. 1923 yılında savaşımlardan dolayı Anadolu nüfusu yüzde 20 civarında düşmüştür. Bunun yanında, göçler de demografik olarak düşüşe neden olan başka bir olgudur. Göç hareketleri ile Anadolu nüfusunun yaklaşık yüzde 10 kadarı daha kaybedilmiş olup bu durum kültürel yapının da değişikliğe uğramasına neden olmuştur. Kent nüfusu yüzde 25'lerden yüzde 18'lere gerilemiştir. 1900'lerin başı ile kıyaslayınca Anadolu'nun hem demografik hem de kültürel olarak oldukça değiştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. (Zürcher, 2000: 239-240) Nüfusun ciddi oranda düşmesi, savaşlar dolayısıyla yaşanan kıtlık, salgın hastalıklar

gibi olaylar beraberinde pek çok sıkıntıyı getirmiştir. Ekonomik alandaki kısıtlar ile zaten istenen seviyede gelişmemiş olan burjuvazinin faaliyetlerini de gittikçe daraltmıştır. Siyasi ve toplumsal koşulların bir araya gelmesi ile fikri temelleri daha öncesine dayanan korporatizm kendine oldukça uygun bir uygulama sahası bulmuştur.

Bu kapsamda, merkezinde bürokrasinin ve devlet kontrolünün olduğu bir eğilim olarak korporatizm Cumhuriyetin bu döneminde pek çok politikanın da şekillenmesindeki temel anlayış olmuştur. Kemalist rejimin toplumsal bir dönüşümü gerçekleştirmek adına benimsediği siyasal alanda kendini halkçılık, ekonomik alanda ise devletçilik olarak gösteren bu yönelimlerin korporatizm üzerinde inşa edildiği ve kooperatifçilik uygulamalarının da bu alanda bir araç olarak kullanıldığını söylemek yanlış bir tespit olmayacaktır.

Bu konuda verilebilecek en önemli örnek 1930'lu yıllar ile değişen bankacılık sistemi ile ilgilidir. Özel sektörün çok büyük oranda sistem dışında bırakıldığı bu alan dolayısıyla çok büyük oranda devlet kontrolüne girmiştir. Böylece yatırımcıların ihtiyaç duydukları kredilerin planlaması da merkezi bir kontrol ile sağlanmıştır. Özel sektörün çekildiği alanlarda kooperatifler devlet vesayeti altına faaliyet göstermiş ve tarımsal üretim yapan üreticiler ile esnaf üzerinde bir denetim mekanizması kurulmasına aracı olmuşlardır. Bu kooperatifler korporatist uygulamaların bir parçasını oluşturmuştur. Yine özellikle kırsal kesimde devlet eliyle ve devlet denetiminde gerçekleştirilen kooperatifleşme korporatist bir toplum ortaya çıkarmanın önemli adımlarından biri olarak görülmüştür. Kooperatifler bu dönemde, devletin tarımsal üretim konusunda ciddi bir denetim sahibi olabilmesi adına küçük tarım işletmelerinin zorunlu olarak katılması gereken örgütlenmeler haline gelmiştir. Kooperatifçilik konusunun, özellikle devlet yönetiminde etkili korporatist projeye inananlar olarak adlandırılacak aydınlar arasında olumlu olarak tartışıldığı ve desteklendiği de bir gerçektir. Korporatist anlayışın temelindeki olgulardan olan mesleki temsil konusunun Türkiye'deki önemli savunucularından Muhiddin Birgen, 1930'larda kooperatiflerin kurulması ve işletilmesinde aktif görevler üstlenmiştir. (Kansu,2001:265-266)

2.2. 1950'LERDEN 1980'Lİ YILLARA: KALKINMANIN BİR ARACI OLARAK KOOPERATİFÇİLİK

1940'ların ikinci yarısından itibaren başlayan ve 1980'li yıllara kadar süren dönem Türkiye'deki kooperatifçilik hareketi açısından oldukça çeşitlidir. Çalışmanın önceki bölümlerinde modern anlamda kooperatifçilik hareketinin Türkiye'de nasıl başladığı ve yapılan ilk düzenlemeler incelenmişti. Bu dönemde ise daha önce özellikle tarımsal alanda toplanan -diğer alanlarda da girişimler elbette ki mevcuttu ancak özellikle yapılan yasal düzenlemeler incelendiğinde kooperatif örgütlenmenin tarımsal sektörde yoğunlaştığını görmek mümkündür- kooperatif örgütlenmelerin çeşitlendiğini ve yayıldığını söylemek mümkündür.

Çalışmanın bu bölümünde dönemin genel ekonomik durumunun incelenmesinin ardından kooperatifçilik ile ilgili gelişmeler izlenen bu politikalar çerçevesinde analiz edilecektir. Bu dönemdeki ekonomik politikalar iktisat tarihi çalışmalarındaki zamansal ayrımlara uygun şekilde yapılacaktır. Türk Kooperatifçilik Hareketinin bu dönemdeki gelişiminin odak noktaları ise özellikle yasal düzenlemeler olacaktır. Asıl ana tema ise bu dönemin büyük bölümünde kooperatifçilik politikalarının ağırlıklı olarak kalkınma planları çerçevesinde şekillenmesinden kaynaklı olarak kalkınmacı anlayış olacaktır.

2.2.1. 1950-1980 Yılları Arası Kooperatifçilik

1946 yılını Türkiye tarihi açısından önemli dönüm noktalarından biri olarak nitelendirmek yanlış bir tespit olmayacaktır. Çok partili hayata geçiş açısından siyasal bir dönüm noktası olarak görülürken iktisadi anlamda da hemen ardında bıraktığını dönemin politikalarının bir dönüşüm içine girdiği yıldır. Özellikle, 1930'lu yıllar ile izlenmeye başlanan korumacı ve içe dönük sanayileşme olarak adlandırılan ekonomi politikalarının 1946'dan 1953'e kadar esnetildiği görülmektedir. Aynı zamanda ithalata izin verilmeye başlanan bu dönemde dış ticaret odaklı uygulamaların daha çok benimsendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bir önceki dönemde korumacı, içe dönük ancak sanayileşme amacının temel olduğu politikalar yerini, daha çok dışa dönük ve ekonomik kalkınmanın madencilik, inşaat ve tarım aracılığı ile gerçekleştirilmeye çalışıldığı politikalara bırakmıştır. Liberal olarak adlandırılabilir bu politikalar bir anlamda Cumhuriyetin ilk

yıllarından 1930'lara kadar izlenen ekonomi politikaları ile de benzerlik göstermektedir. Bu noktada belirtilmesi gereken başka bir konu da aslında 1946 yılının başında bir önceki dönemin korumacı ve içe dönük politikaları çerçevesinde yine sanayi başta olmak üzere tüm sektörlerde dengeli bir büyüme öngören bir sanayi planı hazırlanmıştır. Ancak, 1946'nın sonlarına doğru Türkiye ekonomisinin kapitalist sisteme entegrasyonu sağlamak amacıyla dışa açılması durumuna uygun olmayan bu plan yerine daha liberal bakış açısıyla Türkiye Kalkınma Planı hazırlanmıştır. Bu plan da hiç uygulamaya konmamış ancak en azından birkaç yıl için Türkiye'deki devletçi politikaların değiştiğinin habercisi olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasına denk gelen bu dönemin başında Türkiye'de toplumsal olarak önemli dönüşümler yaşanmaktaydı. Varlık Vergisi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi gibi düzenlemeler toplumu etkileyen önemli gelişmelerdir. Diğer taraftan, savaş sonrası dünyadaki değişimlerin de yaşandığı bu dönemde Türkiye'nin iki kutuptan hangisinin tarafından olacağı yaşanan olaylar nedeniyle de belli olmuştur. Kapitalist sistemin önemli merkezleri son birkaç yıldır uyguladıkları içe dönük politikalarından sıyrılmaya başlamıştır. Özellikle ABD'nin sağladığı kaynaklar dönemin genel yapısını belirleyen parçalardan biri olmuştur. Nihayetinde, bu dönem tasvir edilirken dış açık vermenin sürekli hale geldiği, dış yardım ve kredilerin kalkınma politikalarında vazgeçilmez olduğu mutlaka dile getirilmektedir. Belirtilmesi gereken diğer bir konu da aslında siyasal olarak bir dönüm noktası olmasının sebebi olan Demokrat Partinin, bir süre sonra iktidara gelmesinin yarattığı etkilerdir. Bu iktidar değişikliği siyasi olarak çok ciddi etkilere neden olsa da genel ekonominin izlediği yol analiz edildiğinde çok ciddi bir farklılık yaratmamıştır. Ekonomi politikalarının zaten hemen savaş sonrası dönemde değiştiğini görmek mümkündür. Bu dönemin göze çarpan özelliklerinden bir başkası da tarım sektöründe yaşanan olumlu gelişmelerdir. (Boratav, 2016: 95-98) Genel olarak analiz edildiğinde bu dönemin dış yardımlar ve savaş sonrası dışarıda yaşanan gelişmeler nedeniyle yaşam koşullarında ve ekonomik istatistiklerde olumlu durumlar ortaya çıkardığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu noktada, liberal politikaların benimsenmesinin altındaki nedenleri de incelemek yararlı olacaktır. Özellikle, ülke dışındaki gelişmeler buradaki önemli belirleyicilerdir. Savaş sonrasında yıkılan sömürge imparatorluklarından geriye pek çok ülke kalmıştır. Uluslararası sistemde etkin olmak isteyen ABD'nin başının çektiği batılı devletler, bu

ülkelerin kontrolünü özellikle uluslararası örgütler ile sağlamayı hedeflemişlerdir. Bu sistem yenedünya düzeni açısından önemli bir etmendir. Diğer yandan, Sovyetler Birliği'nin etkinliğini artırmasını ve genişlemesini önlemek özellikle ABD'nin izlediği politikayı belirleyen en önemli konulardandır. Bu doğrultuda, kurulmasına öncülük ettiği ekonomik kurumlar ve dış yardımlar bu iki duruma yönelik olarak geliştirdiği politikaların aracıdır. Türkiye'nin siyasi politikaları ile ekonomi politikalarını etkileyen iç etmelerin yanında bu dış etmenler de yer almaktadır. Savaş sonrası Sovyetler Birliğinden gelen toprak talebi karşısında batı bloğuna tamamen entegre olan Türkiye, ilk askeri yardımını 1947 yılında Truman Doktrini çerçevesinde almış sonrasında 1952 yılında North Atlantic Treaty Organization (NATO)'a katılmıştır. Yine 1947 yılında International Monetary Fund (IMF)'a üye olmuştur. 1948 yılında düzenlenen ve ana teması uluslararası sistemin yeni aldığı şeklin uygulamaları ile çok bağdaşmayan devletçilik ve korumacılık uygulamalarının terkedilmesi ve yabancı sermayenin serbest bırakılması olan İktisat Kongresi önemli bir örnektir. Yine 1950'de Dünya Bankası'ndan gelen heyet tarafından düzenlenen "*Barker Raporu*"na göre, yabancı sermayenin faaliyetleri desteklenmeli, korumacı devletçi politikalar terk edilmeli, sanayileşme öncelikli hedef olmalı ancak bununla birlikte tarıma da gereken önem verilmelidir. (Kazgan,2013:63-67)

1954 yılından itibaren politikaların yine zorunlu olarak değiştiğini görmekteyiz. Savaş sonrası benimsenen politikalarda ön plana çıkan dışa dönük liberal anlayış birtakım nedenlerden dolayı daralmaya başlamıştır. Bu nedenlerin başında 1954 yılından itibaren dış ticaret konusunda korumacılık ilkelerinin uygulanması ve bu konudaki kontrollerin artırılmasıdır. Yaşanan bu politika değişikliğinin ana sebebi ise özellikle dış ticarete uygulanan serbest politikaların önemli oranda dış açıklara sebep olmasıdır. Diğer taraftan özellikle savaş sonrası dönemde özellikle tarımsal ürünlerde ciddi bir ihracat potansiyeli ortaya çıkmıştı. Bu durumun yavaş yavaş değişmeye başlaması nedeniyle ihracat rakamlarında da düşüşler başlamıştır. Özetle, ihracat rakamlarında yaşanan düşüş ve izlenen politikaların da etkisiyle dış açığın kapatılamamasından dolayı ithalatta sınırlamalara gidilmiştir. Bütün bunların sonucu olarak özellikle özel sektörü ön plana çıkararak ve işletmesi devlet tarafından yapılan kurum kuruluşlara başından beri karşı olan dönemin iktidarı Demokrat Parti ciddi bir politika değişikliğine gitmek durumunda

kalmıştır. Daha önce de bahsedildiği üzere liberal politikalara geçiş aslında Demokrat Partinin iktidara gelmesinde önce gerçekleşmeye başlamıştı. Özel sektörün ön plana çıkarılması dışında ciddi bir ekonomi politikasına sahip olmayan Demokrat Parti'nin, iktidarda kaldığı süre boyunca duruma göre politikalar uygulamadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle, zorunlu nedenlerden dolayı kısıtlamalara gidilmesinin ardından Demokrat Parti duruma uygun politikalar uygulamak durumunda kalmış ve bir önceki dönemdeki gibi kamu yatırımlarını gerçekleştirmiştir. Özellikle enerji, şeker, kömür gibi alanlarda kamu yatırımlarının payı ciddi oranda artmış ve bu durum milli hasıla içinde de kendini belli etmiştir. Gerçekleştirilen bu kamu yatırımları dolayısıyla milli hasılda bir düşüş yaşanmamış ve ekonomi dışa kapalı olarak büyümüştür. Ancak ithalatta kısıtlamalara gidilmesinden dolayı, ithal edilen malların tedarikinde sıkıntılar baş göstermiş, kuyruklar, karaborsa gibi durumlar ortaya çıkmıştır. Bu dönemdeki sanayileşmenin odak noktası özellikle ithal edilen tüketim malların ikamesi olmuştur. (Boratav, 2016: 109-111)

Bu dönemde dikkat çeken bir başka tartışma konusu da ekonomik kalkınmada tarımın mı ön plana alınması gerektiği yoksa bunun yerine sanayileşmeye mi ağırlık verilmesi gerektiğidir. Yabancı danışmaların tarıma ağırlık verilmesi doğrultusundaki tavsiyeleri ile tarıma göre daha yüksek karlılık getirmesinden dolayı özellikle içerde sanayi lehine değişen görüşler birbiri ile çatışmış 1960'lı yılların başına kadar sürecek olan bu tartışmayı yaratmıştır. Sonuçta bu değişken ekonomi politikaları 1960'lı yıllar ile yerini planlı ekonomi politikalarına bırakmıştır. (Kazgan, 2013:71-72)

Dönemin başından itibaren toplumsal bazı dönüşümlerin olduğu belirtilmişti. Özellikle tarımsal alanda yaşanan gelişmelerle kırsal kesimde ciddi değişiklikler ortaya çıkmıştır. İzlenen politikadaki değişiklikler ve dış yardımların destekleri ile makineleşmenin artması, traktör kullanımı, yeni alanların tarımsal üretime tahsis edilmesi ve ürün fiyatlarına verilen destekler bu dönüşümün temelinde olan sebeplerdir. Daha önceki politikalar ile de alakalı olarak kırsal kesimin içeride tutulmasına yönelik anlayış yerini bu kesimin pazara açılmasına bırakmıştır. Diğer taraftan hızlı kentleşme yaşanan değişikliklerin diğer bir sonucu olmuştur. Verilen destekler, kırsal kesimin pazara açılmasıyla pazarın genişlemesi gibi konulardan kaynaklı olarak ülke içindeki bazı

alışkanlıklar değişim sürecine girmiştir. Yine, savaş sonrası dönemde ortaya çıkan tüketim alışkanlıkları dışa dönük politikalar ile ülkemize de sirayet etmiş, yerli tüketim alışkanlıklarının dönüşmesine neden olmuştur. Tüketim alışkanlıklarının değişmesi ve kentleşmeyle birlikte özellikle altyapı, eğitim, sağlık gibi alanlarda ihtiyaçlar artmış ve bu ortaya çıkan arz yeterli oranda karşılanamamıştır. (Kepenek,2016:85) Bu dönemde yaşam koşullarında bir artış söz konusu olsa da özellikle izlenen politikaların başarısız olması -dış yardımların iyi değerlendirilememesi, plansız kentleşme, karaborsa, kuyruklar vs.- ciddi ekonomik sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

1960 sonrası benimsenen ekonomi politikalarının en önemli özelliği bunların planlamacı bir anlayış üzerinde şekillenmesidir. Bu dönem 1954 sonrası uygulanan ve korumacı dış ticaret ile zorunlu kamu yatırımları çerçevesinde işletilen politikaların bir devamı niteliğindedir. Yine, 1930 sonrasında uygulanan politikalar ile genel anlayış bakımından benzer olduklarını söylemek mümkündür. Ancak benzerliklerine rağmen bu dönemden kendini ayıran tesadüfi olmayan bir politika benimsenmesi durumu ve öncekilere kıyasla daha etkili olan planlamaların varlığı söz konusudur. 1946 ile 1954 arasında uygulanan liberal serbest dış ticaret dayalı politikalarla ise tamamen farklı kulvarlarda olduğunu açıktır. Kalkınma planları ve ithal ikamesi, dönemi tasvir eden iki önemli olgudur. Beşer yıllık olarak uygulamaya konan kalkınma planları, amaçladığı bazı çerçeveleri oturtmasa da 1930'larda tanımlanan sanayi planlarına nazaran daha etkili planlardır. Bütün kamu yatırımları bu planlar çerçevesinde belirlenirken, özel sektör yatırımlarının da bu planlara uygun olma ve belli kamu kurum/kuruluşlarından onay alma zorunluluğu bulunmaktaydı. Ancak, makro iktisadi yönetim ile planlar arasında uyumun tam anlamıyla sağlanamadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Sonraki uzun yıllar boyunca hâkim olacak ithal ikameci sanayi politikası ise birinci beş yıllık planda stratejik bir konumda tanımlanmıştır. Bu politika ve dönemin Türkiye'sindeki toplumsal yapılar -ekonomik ve sosyal açılardan- etkileşim içerisinde olmuştur. Özellikle toplumun egemen kesimlerinin ihtiyaçları göz önünde bulundurularak daha öncesinde dış kaynaklı olarak karşılanan tüketim ihtiyaçları, dış ticarete benimsenen politikalardan dolayı ithal ikameci sanayileşme çerçevesinde temin edilmeye çalışılmıştır. Dayanıklı tüketim malları zaman zaman yabancı yatırımcılarında katılmasıyla ülke içinde üretilmeye başlanmıştır. Daha sonra yerli yatırımcıların daha fazla katkı sunmaya başladığı görülmüştür. Demir-çelik,

inşaat malzemeleri, petro-kimya gibi yan sanayilerde de ithal ikameci sanayileşmenin devamı niteliğinde olan politikalar izlenmiştir. Kamu, özellikle tarım sektörünün girdi ihtiyaçlarının karşılanmasında etkin rol oynamış ve bu girdilerin daha ucuza karşılanması konusunda girişimlerde bulunmuştur. Ekonominin dışa olan bağımlılığını azaltması beklenen bu politikalar tam tersi bir şekilde dışa bağımlılığını artırmıştır. Bunun en önemli nedenleri, dayanıklı tüketim mallarının arzındaki artışın yanında, yatırım mallarındaki artışın ara mallara göre istenen seviyede olmaması nedeniyle ithalata zorunlu olarak bağlanılmasından kaynaklanmaktadır. (Boratav, 2016:119-124)

1961 Anayasası, yine dönemin tasvir edilmesinde oldukça önemli olan bir gelişmedir. Dönemin hem ekonomik hem de siyasi politikalarını uzun yıllar etkileyen diğer bir olay da 1963 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Gümrük Birliği yani Ankara Anlaşması'nın imzalanmasıdır.

Planlı dönem olarak adlandırabileceğimiz bu zaman dilimi, Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı siyasal ve ekonomik sıkıntıların sonucunda uygulanmaya başlanmıştır. Planlardan asıl beklenti ortaya çıkan bu bunalımların tekerrür etmesini engellemek, istikrarlı bir ekonomik kalkınma ve toplumsal ilerleme sağlamak üzerineydi. Ancak, bu amaç karşılığını bulamamış ve planlar ekonomiye şekil vermesi gerekirken, ekonomik gelişmeler planlar üzerinde etkili olmuştur. Nihayetinde 1970'li yılların sonunda Türkiye ekonomisi tekrar sıkıntılı bir sürece girmiştir. (Kepenek, 2016:192)

İkinci Dünya Savaşı sırasında tüketim kooperatiflerinde yaşanan artışın ardından Türkiye'deki kooperatifçilik bir durgunluk dönemine girmiştir. Bu dönemde kooperatifleri ilgilendiren ilk yasal düzenleme 1956 yılındaki Ticaret Kanunudur. Bu düzenleme kooperatifler açısından çalışmanın önceki bölümlerinde bahsedilen 1926 yılındaki Ticaret Kanunundakinden çok farklı şeyler getirmemiştir.

Bu dönemde, Türk Kooperatifçilik Hareketine ilişkin olarak yaşanan en önemli gelişmelerin yasal düzenlemeler ile ilgili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kooperatifçilik hem anayasada yer almış hem de ardından çıkan 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu tarımsal alanların dışında faaliyet gösteren kooperatiflerin yasal

dayanağını oluşturmuştur. Bu Kanunun çıkarılmasının ardından Türkiye genelinde pek çok kooperatifin kuruluşu gerçekleştirilmiştir. Yine kalkınma planları kooperatifçilik açısından önemli düzenlemelerdir.

Bu dönemde kooperatifçilik uygulamaları açısından oldukça önemli olan bir konu da 1951 yılında esnaf ve sanatkârlar kefalet kooperatifinin Ankara'da kurulmasıdır. Halk Bankası tarafından desteklenen bu kooperatif türünün sayısının artmasındaki en büyük etmenlerden biri yine Halk Bankası teşviki olmuştur. 1954 yılına gelindiğinde bu alanda Birlik kurulmuş ancak asıl etkinliklerini 1163 sayılı Kanunun çıkarılmasının ardından 1970'lerde yapmışlardır.

Türkiye'deki ilk kooperatifçilik uygulamalarından olan tüketim kooperatiflerinin 1950-60 yılları arasında çok ciddi bir durgunluk dönemine girdiği görülmektedir. 1960 yılından itibaren bazı hareketlenmeler yaşandıysa da tüketim kooperatiflerinin de asıl gelişimini Kooperatifler Kanununun çıkarılmasının ardından yaptığı söylemek mümkündür. Bu yıllardaki sanayileşme faaliyetleri ile de bağlantılı olarak kent nüfusun çoğalması dolayısıyla özellikle dar gelirlili vatandaşların çalıştıkları kamu ya da özel sektördeki kuruluşlardaki tüketim kooperatifçiliği uygulamalarında artış meydana gelmiştir. Bunlara genellikle işyeri kooperatifleri veya kapalı kapı sistemi ile çalışan tüketim kooperatifleri adı verilmiştir. (Çıkın & Karacan, 1994:300)

Özellikle 1960'lardan itibaren konut kooperatifçiliğinde hareketlenme olduğunu gözlemek mümkündür. Ancak kalkınma planlarında da anlaşıldığı kadarıyla bu gelişmelerin istenen seviyede olmadığı açıktır. Kentlerdeki nüfus artışı nedeniyle konut problemlerinin de arttığı görülmektedir. Bu sorunlara konut kooperatifçiliği ile çözüm bulunmaya çalışılmış olup bu kooperatifçilik uygulamalarına vatandaşların teşvik edildiği görülmektedir.

Tarımsal alandaki kooperatifleşme her dönem olduğu gibi bu dönemde de kooperatifleşme hareketi için önemli bir yer tutmuştur. Köy kalkınma kooperatiflerinin 1960'ların ikinci yarısı itibariyle devlet teşvikiyle kurulmaya başlandığı görülmektedir. Köy kalkınma kooperatifleri Türkiye'ye özgü bir tarımsal kooperatifleşme modeli olarak

ön plana çıkmaktadır. 1971 yılına gelindiğinde ise Köy-Koop Merkez Birliği kurulmuştur. Köy-Koop'un özellikle Romanya, Bulgaristan, Sovyetler Birliği ile işbirlikleri yaptığı ICA'ya üye olduğu görülmektedir. 1975 yılında, o dönemde karaborsaya düşen traktörlerin Köy-Koop tarafından Romanya'dan çok daha uygun fiyata getirmesi ardından kendi binasını satın alması ve bir bankanın %98 hissesini alarak finansman konusunda da kooperatifleri güvence altına alması oldukça önemli adımlar olmuştur. (Rehber, 2011:326) Köy kalkınma kooperatiflerinin dönemindeki diğer tarımsal kooperatiflere kıyasla daha demokratik yapıda olduğunu görmek mümkündür. Kuruluşların büyük kısmının kooperatifçilikte ön görülen tabandan gelen birleşme isteğinin bulunduğunu söylemek yanlış bir tespit olmayacaktır. 1965'te 58 olan köy kalkınma kooperatiflerinin sayısının 1971'e gelindiğinde 2270'e ulaştığı ve 1971'de Ankara'da Köy-Koop Merkez Birliği'nin kurulduğu görülmektedir. Köy-Koop'un faaliyetleri adım adım geliştirdiğini görmek mümkün olup Romanya'dan getirilen traktörlerin aracısız olarak çiftçiye dağıtılması hala dikkat çekilen konuların başındadır. (Ülgen, 2008)

1935 yılında yürürlüğe konan 2836 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu 1972 yılına gelindiğinde değiştirilmiştir. Yapılan bu değişiklik ile tarım kredi kooperatiflerinde üst örgütlenmenin önü açılmıştır. Bir önceki Kanun kapsamında tarım kredi kooperatifinin kurulmasına için Ziraat Bankasının onayı gerekmektedir. 1581 ile tarım kredi kooperatifleri üzerindeki Ziraat Bankası kontrolünün azaltıldığını söylemek mümkündür. (Rehber, 2011: 303) Ancak, sonraki dönemlerde tarım krediler ile ilgili yine farklı gelişmeler yaşanmıştır.

1935 yılında çıkarılmış olan 2834 sayılı kanun bu dönemde de tarım satış kooperatiflerinin faaliyetlerini düzenlemeye devam etmiştir. Bu kanun kapsamında birliklerin üst örgütlenme gerçekleştirmeleri mümkün değildi. Ancak 1163 Sayılı kanun kapsamında 23 tarım satış kooperatifi birliği bir araya gelmiş ve merkez birliğini (TARKO) kurmuşlardır. Devlet vesayetinde diyebileceğimiz birliklerin kurmuş olduğu bu merkez birliği demokratik denebilecek bir yapıydı. (Rehber,2011:267)

Tarımsal kooperatifçilikte Türkiye'ye özgü olan diğer bir kooperatif de pancar ekicilerinin bir araya geldiği örgütlenmelerdir. Şeker Sanayinin genişletilmesi amacıyla alınan kararlar kapsamında 1951 yılında başlatılan uygulama ile fabrikaların kurulması için gerekli olan sermayenin temin edilmesi ve üretimin devamlılığın sağlanması amaçlarıyla bir araya gelmiş üreticiler kurdukları kooperatifler aracılığı ile şeker fabrikalarının ortağı olmuşlardır. 1972 yılına kadar bu uygulama ile pek çok kooperatif kuruluşu gerçekleşmiştir. 1972 yılında da 1163 sayılı Kanun çerçevesinde Pankobirlik kurulmuştur.

Bu dönem kooperatifçilik için önemli olan bir diğer gelişme de Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığının kurulmuş olmasıdır.

*1961 Anayasasında ve Bu Dönemdeki Üç Kalkınma Planında Kooperatifçilik; 1961 Anayasasının Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler adındaki üçüncü bölümünde yer alan "Kooperatifçiliği Geliştirme" başlıklı 51. maddesinde "Devlet, kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır" hükmü bulunmaktadır. Kooperatifçiliğin anayasada yer alması oldukça önemli bir gelişme olmakla beraber 53. Maddede "Devlet, bu Bölümde belirtilen iktisadî ve sosyal amaçlara ulaşma ödevlerini, ancak iktisadî gelişme ile mali kaynaklarının yeterli ölçüsünde yerine getirir." hükmü ile bunların yerine getirilmesini bir anlamda sınırlamıştır.

1960 sonrasındaki politikaların belirlenmesinde kalkınma planlarının yerinden bahsedilmişti. 1963 yılında yürürlüğe konan birinci beş yıllık kalkınma planında kooperatifçiliğe ciddi bir önem verildiği görülmektedir. 1963-1967 yılları arasını kapsayan bu planda; kalkınma için toplum yapısını ve diğer sistemlerini geliştirmek için uygun ortamın oluşturulması ve bunun için de toplum kalkınması metodunun uygulanması gerektiği vurgulanmıştır. Toplum kalkınması kooperatif gibi örgütlerin kurulması ve idare ile kurulan diğer toplulukların iş birliğinin sağlanması şeklinde tarif edilmiştir. Bunun yanında, tarımda gelişmenin sağlanabilmesi ve üretimin artırılması için kooperatifleşme hareketinin önemine dikkat çekilmiş olup gelir dağılımındaki sorunların adil vergilendirme ve toprak reformunun yanında kooperatifleşme ile çözülebileceği belirtilmiştir. Yine, ormancılık, balıkçılık, tarımsal ürünlerin pazarlanması konularında

kooperatiflerin destekleneceğinden bahsedilmiştir. Çiftçinin teşkilatlandırılması başlıklı bölümün altında tarımda kooperatiflerin yararlı olduğunun kabul edildiğinden bahisle kooperatifleşmenin önünde herhangi bir engel olup olmadığı konusunda araştırmalar yapılacağı ve özellikle küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin büyükler kadar avantajlardan yararlanabilmesi için kooperatifleşmenin destekleneceği belirtilmiştir. Devlet kurumlarından biri olan Et ve Balık Kurumunun faaliyetlerinin üreticileri kooperatifleşmeye teşvik edecek şekilde yenileneceği bildirilmiştir. Buraya kadar genellikle tarımsal kooperatiflere ilişkin politikalara yer verilmiştir. Ancak bu planda küçük sanayi ve el sanatlarının kredi kullanmasında kooperatif ortağı olmanın göz önünde bulundurulması, konut yapı kooperatiflerinin geliştirilmesi, kredi kefalet kooperatiflerinin kredi imkânlarının artırılması gibi konulara da yer verilmiştir.¹⁷

1968 yılında uygulanmaya başlanan ikinci beş yıllık kalkınma planında yine tarımsal alanda üreticilerin kooperatifleşmeyi sağlayamamalarının ve pazarlama ile kredi konusundaki kooperatifleşmenin gelişmemesinin ortaya çıkaracağı sorunlardan bahsedilmiştir. Bunun dışında esnaf ve sanatkârlar, serbest meslek erbabı kişilerin ve küçük çiftçilerin sosyal güvenlik imkanlarından yararlanmaları için teşvik edileceği oluşumlardan biri olarak kooperatiflere de yer verilmiştir. Burada yer verilen başka bir konuda da kooperatifleşmeden sorumlu kamu kurumlarının faaliyetlerinin birlik içinde yürütülmesine ilişkindir. Ayrıca, özellikle köylerde kooperatifleşme bilincinin yaratılmasına ilişkin eğitim programlarının uygulanacağından bahsedilmektedir. Dikkat çeken başka bir konu da toplum kalkınması metodunun uygulandığı konularda toplumun kamu idaresine karşı güven duymasının önemine ilişkin olarak uygulanacak programların halka mal edilebilmesi ve sürdürülebilir olması için kooperatif gibi teşkilatlardan yararlanılması ile ilgili kısımdır.¹⁸

1973 yılında yürürlüğe giren üçüncü kalkınma planında da yine tarım, konut ve küçük sanayi alanlarındaki kooperatifleşme konusu ele alınmıştır. Bunun yanında, ticaret meslek liselerinde kooperatifçilik bölümü olacağından bahisle özellikle kooperatifçilik işletmeciliği alanında yoğunlaşacağı belirtilmiştir. Bu planda kooperatifleşme konusuna

¹⁷ Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)

¹⁸ İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)

ayrı bir başlık açılmıştır. Bu başlığın altında, önceki dönemlerde özellikle tarımsal kooperatifleşmenin ilgi görmesi ve kamu kurumları tarafından da teşvik edilmesi nedeniyle kooperatiflerin ve ortaklarının sayılarında artış olduğu ancak bu sayıların tek başına kooperatifçilik hareketi için bir ölçü olmadığı ortakların kooperatifin kurulmasının ardından kaynaklardan tam olarak yararlanamadıkları ve bunun sınırlı olan kamu kaynaklarını etkin bir şekilde kullanılamamasına neden olduğu belirtilmiştir. Kooperatifleşmenin sadece örgütlenme aşamasında teşvik edilmesinin kooperatifçilik hareketi için yeterli olmadığından bahsedilmiştir. Yine Kooperatifler Kanunundan bahsedilerek bunun önemine vurgu yapılmıştır. Kooperatifçilik uzun dönemli gelişmenin araçlarından biri olarak kabul edilmiş ve bu dönemde kooperatifçilik politikalarının temel amacının dağınmış durumda olan bireysel emek, güç, tasarruf ve beceri potansiyellerinin kooperatiflerin aracılığıyla sosyal ve ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi olduğu belirtilmiştir. Suni kooperatifleşmenin önüne geçilmesi konusuna vurgu yapılmıştır. Tüketim kooperatiflerinin teşvik edilmesi ve konut kooperatiflerine ilişkin konulara da yer verilmiştir.¹⁹

2.2.2. 1950-1980 Yılları Arasındaki Kooperatifçilik Hareketinin Değerlendirilmesi

1940'lı yılların ikinci yarısından itibaren kooperatifçilik ile gelişmelerde bir durgunluk olduğu görülmektedir. Cumhuriyetin ilk yılları ile 1930'lardaki politikalar dolayısıyla kooperatifçilik konusundaki devletin rolü oldukça fazlaydı. Ancak bunun özellikle 1950'liler ile azalmaya başladığını görmekteyiz. Bu durumun temelindeki neden devletin ekonomideki rolünün azaltılması ile ilgilidir. Özel sektörün ekonomide hâkim kılınmak istenmesi, o zamana kadar nerdeyse bütün gelişimini devlet desteğinde yapmış olan ve üzerinde devletin ciddi kontrolü bulunan kooperatiflerin bir durgunluk içine girmesine neden olmuştur. Ancak bu durgunluğun kooperatiflerin kurulması konusunda olduğunu söylemek tam manasıyla doğru sonuçlar ortaya çıkarmayacaktır. Bu dönemde kooperatiflerin kurulduğu görülmektedir. Ancak, erken cumhuriyet dönemi ile bu dönemin doğrudan karşılaştırılamayacağı açıktır. Çünkü ekonomi politikaları başta olmak üzere pek çok konuda farklılıkların ortaya çıktığı bir zaman dilimi söz konusudur.

¹⁹ Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)

Ancak, kooperatiflerin yaşılan değişikliklerin kooperatiflerin önceki durumlarından bir kopuş ortaya çıkarmadığı da görülmektedir.

Devletin izlediği bu politika, devlet güdümü dışında bir kooperatifçilik hareketinin başlamasına vesile olabilirdi. Ancak, bu durum çok uzun sürmeden izlenen politikalarda kooperatifler yine birer araç olarak görülmeye devam edilmiştir. Bu da kooperatiflerin tam manasıyla özerk olmasını engelleyen bir etmen olarak karşımıza çıkmıştır.

1960'lara gelindiğinde daha önce bahsedildiği üzere kooperatiflerin yasal düzenlemelerde kendine yer bulması ve kooperatiflerin devletten teşvikler alması 1930'lardaki kooperatifçilik politikalarına benzemektedir. Devlet bu dönemde özellikle tarımsal kooperatifler aracılığı ile destekleme alımları yapmış, konut kooperatifleri ile ilgili teşvikler vermiş, çiftçi ile esnaf ve sanatkârın kredilendirilmesi konusunu kooperatifler aracılığı ile yürütmüştür. Bu durum kooperatif devlet ilişkilerinde devletin güdümünü ciddi oranda artırmıştır.

Bu dönemde incelenmesi gereken konulardan biri de kalkınma planlarında bahsedilen toplum kalkınmasıdır. Toplum kalkınması olgusu kooperatif gibi örgütlerin kurulması ve idare ile kurulan bu toplulukların iş birliğinin sağlanması şeklinde tarif edilmiştir. Toplum kalkınması metodunun uygulandığı konularda toplumun kamu idaresine karşı güven duymasının önemine yer verilmiştir. Bu konuda uygulanacak programların halka tarafından benimsenmesinin sağlanması ve sürdürülebilir olması için kooperatif gibi örgütlerden yararlanılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Yani kooperatifler bir anlamda devletin aracı olarak görülmeye devam edilmiştir. Bu da yukarıda bahsedilen devlet ile toplulukların iş birliği konusunun aslında çok daha ileri boyutlara taşındığının bir göstergesidir.

Yine dikkat çeken konulardan biri yurt dışına çalışmaya giden vatandaşlarımıza ilişkindir. Yurt dışına giden işçilerin tasarruflarını değerlendirmek üzere bazı yollar aranmış kooperatifler ya da şirketler aracılığı ile bunları değerlendirmek çözüm yolları olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda, yurt dışına işçi olarak giden vatandaşların kooperatif ortağı olması istenmiştir. Ancak, ikinci beş yıllık kalkınma planında da bahsedildiği üzere

kooperatif kuran ya da ortağı olan köylülere yurt dışına gitmede öncelik tanınması projesi başarılı sonuçlar ortaya çıkarmamıştır. Bu noktada da tasarrufların yurt içinde değerlendirmeye çalışılmasının 1960'lardaki içe yönelik politikaların bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür.

Çalışmanın daha önceki bölümünde Türkiye'deki korporatist anlayışın kooperatifçilik hareketini belirleyen önemli bir anlayış olduğundan bahsedilmişti. Her ne kadar çok partili hayata geçişin sağlanması ile korporatizmin ortadan kalktığı düşünülse de Parla (1993) korporatizmin -solidarist korporatizm olarak- etkilerini bu dönemde de sürdürdüğünü belirtmiş ve her ne kadar bazı değişikliklere uğrasa da iktidarların politikalarını erken cumhuriyet döneminde şekillenen yapılar aracılığı ile yürüttüğünden bahsetmiştir. Bu doğrultuda, kooperatiflerin hala devletin birer aracı olarak görülmesinden yola çıkarak kooperatifçilik hareketinde korporatizmin izlerinin devam ettiğini söylemek yanlış bir tespit olmayacaktır.

Özellikle 1970 sonrasında, dikkat çeken bir başka konuda ortaya çıkan popülist politikalar. Boratav (2016), popülist politikaları dönemin belirleyici özelliklerinden biri olarak tanımlamıştır. Büyük toprak sahipleri ile ticaret ve sanayi sermayesine sahip olanlar rejimin çizdiği çerçeveler içerisinde hem siyasi hem de ekonomi politikaların üzerinde hatırı sayılır bir hakimiyete sahiptir. Bunun yanında, siyasi partiler özellikle seçim dönemlerinde işçi ve kırsal kesimlerde yaşayan köylülerin çıkarlarına uygun olarak davranmak durumunda kalıyordu. Özetle, hâkim olan sınıflar ile belli dönemlerde ihtiyaç duyulan sınıfların çıkarlarının bir noktada uzlaşması sağlanıyordu. Bu durum popülist politikaların da temelini oluşturmuştur. Örneğin; tarımsal üretimin önemli bir kısmı başta tarım satış kooperatifleri olmak üzere TMO, Çaykur gibi kuruluşlar aracılığı ile pazarlanmıştır. Özellikle tarım satış kooperatifleri üzerindeki devlet kontrolü göz önünde bulundurulursa popülist politikaların bir uygulama aracı olarak kooperatifleri görmek çok şaşırtıcı değildir. Bununla birlikte yine kooperatifler, devletin tarımsal fiyatların oluşumunda ve destekleme politikalarının geliştirilmesinde etkin olmasını sağlayan araçlar olmuşlardır. (Boratav, 2016:127)

1946-1980 yılları arasında kooperatifçilik değişik aşamalardan geçmiştir. Önceleri serbestleşme politikaları kapsamında özerk yapılar olarak gelişimlerini sürdürebileceklerken planlı döneme girilmesi ile yine devletin birer aracı haline gelmişlerdir. Dönemin kooperatifler açısından ciddi gelişmeler barındırdığı bir gerçektir. Özellikle yapılan yasal düzenlemelerin Türk Kooperatifçilik Hareketi açısından önemi büyüktür. Ayrıca, ekonomi politikalarının bu dönemde de kooperatifler üzerinde etkili olduğunu görmek mümkündür. Bu doğrultuda, ithal ikameci sistem dolayısı ile -örneğin tarımsal konularda- kalkınma planlarında atılan adımlar, izlenen ticaret politikalarının birer tamamlayıcısı olarak kooperatifler açısından belirleyici olmuştur.

2.3. 1980'LERDEN 2000'Lİ YILLARA: NEO-LİBERAL DÖNÜŞÜM KISKACINDA KOOPERATİFÇİLİK

Türkiye'de birçok konuda olduğu gibi kooperatifçilik uygulamaları konusunda da 1980 yılı oldukça önemlidir. Ekonomi politikalarındaki ciddi dönüşüm her alanı olduğu gibi kooperatifleri de etkilemiştir. Bununla birlikte, 12 Eylül'ün ardından kooperatifler, Türk Kooperatifçilik Hareketi açısından olumsuz sayılacak müdahaleler ile karşılaşmıştır.

Bu dönemde, kooperatifler gibi geniş halk kitlelerinin bir araya geldiği örgütlenmeler devletin otoritesi için bir tehdit olarak algılanmıştır. Devletin kitlesel hareketlerden kaçınmak istenmesi dolayısıyla bunları önleme çabaları kooperatifçiliğin bir dizi kapatma ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştur.

Çalışmanın bu bölümünde yine dönemin genel ekonomik durumunun incelenmesinin ardından kooperatifçilik ile ilgili gelişmeler izlenen bu politikalar çerçevesinde analiz edilecektir. Türk Kooperatifçilik Hareketinin bu dönemdeki gelişiminin odak noktaları karşı karşıya kaldığı kapatmalar ile 1980'den itibaren izlenen politikalar çerçevesinde geçirdiği süreçtir. Bu süreç ana tema da olan neo-liberal dönüşüm çerçevesindeki şekillenmiştir.

2.3.1. 1980-2000 Yılları Arasında Kooperatifçilik

1970’li yılların özellikle ikinci yarısı itibariyle Türkiye’nin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar 1979’un sonlarına doğru çok ciddi boyutlara ulaşmıştır. Bu ekonomik bunalım, toplumun hemen hemen bütün kesimini çok zor durumda bırakan bir hale bürünmüştür. İşçiler sendikalar aracılığı ile gelirlerinin belli bir düzeyde kalması için uğraş verirken, çiftçiler ise destekleme politikaları kapsamında hükümetin müdahaleleri ile oluşan fiyatların reelde korunamaması sonucunda ekonomik olarak sarsılmışlardır. Yine, önceki yıllarda da yaşanmış olan özellikle temel tüketim mallarındaki kuyruklar, karaborsa ve yüksek enflasyon toplumun her kesimini oldukça olumsuz etkilemiştir. Öte yandan, büyük sermaye çevreleri de kendileri açısından dönemin içinde bulunduğu koşullardan şikayetçi olmuşlardır. Özellikle sendikal faaliyetlerin üretimi olumsuz etkilediğinden bahisle, bu büyük sermaye sahiplerinin istekleri üretim için güvenli ortamın yaratılması yönünde olmuştur. Siyasi gerilimin de gittikçe arttığı bu dönemde Demirel Hükümetinin yeni bir istikrar programı hazırlamakla görevlendirdiği Turgut Özal pek çok açıdan dönüm noktası olarak adlandırılabilir politikaların da mimarı olmuştur. Özal tarafından sunulan ve “24 Ocak Kararları” olarak adlandırılan istikrar programı sonraki yıllara damga vuracaktır. Çok ciddi bir dönüşüm yaşanmasına neden olan neo-liberal politikaların bir belgesi niteliğinde olan bu kararlar, sonrasındaki ANAP iktidarı döneminde 1988 yılına kadar uygulanacak ekonomi politikaların ana çerçevesini oluşturmuş olup zamanla bazı eklemeler ile genişletilmiştir. Boratav (2016), “alternatifi yoktur” sloganı ve ciddi bir ideolojik kampanya ile topluma benimsetilmeye çalışılan bu neo-liberal modelin IMF ile Dünya Bankasının uyguladığı programların temel özelliklerini taşıdığını bu nedenle ne yerelde ne de globalde özgün bir program olmadığını söylemiştir. Liberal bir ithalat anlayışı ile çeşitli teşviklerle desteklenen bir ihracat anlayışı, temel tüketim mallarındaki kesintilerin ve fiyat denetimlerinin kaldırılması, iç talebin sınırlandırılması gibi hususlar ekonomi politikasının temelini oluşturan kararların önemli bileşenleridir. Türkiye’deki politikaların belirgin özelliklerinden biri de iç talebin sınırlandırılmasında sermaye sahipleri ile emekçi sınıfı arasında sermaye burjuvazisi lehindeki yönelimdir. Dolayısıyla bu durum emekçileri olumsuz etkileyecek denetleme ve düzenleme girişimlerine neden olmuştur. Ayrıca, yine bu politikadan alt burjuva kesimleri de etkilenmiş ve bu doğrultuda sermayenin yeniden yapılanması söz konusu olmuştur. Türkiye düzeyinde bir analiz yapmak gerekirse de

1980 sonrasında benimsenen bu modelin Cumhuriyetin ilanından 1929 yılına kadar uygulanan ile 1946-1953 yılları arasında uygulanan politikalar ile benzer unsurlar taşıdığını söylemek mümkündür. (Boratav,2016:147-151)

24 Ocak Kararlarına ilişkin dikkat çekici bir başka nokta da içerisinde bulunan ekonomik bunalımdan çıkılmasının ardından bırakılacağı varsayılan politikalar olmasıdır. Ancak, istikrar önlemleri olarak da adlandırılan program 12 Eylül'ün ardından süreklilik kazanmıştır. Kamu sanayi yatırımlarının sona erdiği ve kamunun ekonomideki yerinin sınırlandırılmaya başlandığı bu politikalar 1988 sonrasında benimsenen tam serbestleşme anlayışı ile daha da etkin hale gelmiştir. (Kepenek, 2016:191)

1989 yılında tüm dünyayı hem siyasal hem ekonomik olarak etkileyen olaylar zincirinin başlangıcı yaşanmıştır. Berlin Duvarının yıkılması ile Doğu Bloğu dağılmaya başlanmış ve sonrasında Sovyetlerin dağılması ile siyasal ve ekonomik tüm politikalar etkilenmiştir. İki kutuplu dünyanın ortadan kalmaya başladığı bu dönemde batı bloğu için düşünülürse artık ABD'nin komünizmin yayılmasını engellemek için çevre ülkelere taviz vermesine gerek kalmamıştır. Bu durum rekabeti körüklemiş ve sermayenin de küreselleşmesi süreci hızlanmıştır. Tüm bu değişiklikler sosyal devlet anlayışının da zayıflamasının temelini oluşturmuştur. (Kazgan,2013:129)

1980'de başlayan köklü değişiklikler ülke dışındaki yönelimlere uygun olarak 1989 yılından itibaren benimsenen tam serbestleşme anlayışı ile devam etmiştir. Boratav (2016), neo-liberal ekonomi politikalarının hâkim olduğu 1978-79 yılında itibaren dünya ekonomilerinin onar yıllık periyodları kapsayan üç dönemden geçtiğini belirtmiştir. Buna göre, Türkiye için ilk dönem 1980-88, ikinci dönem 1989-97 ve sonuncusu da 1998-2007 yılları arasını kapsamaktadır.

1989-1997 yılları arasındaki politikaların özelliklerini belirleyen ilk özellik, siyasetin aldığı şekildedir. 12 Eylül sonrasında devre dışı bırakılan partilerin geri dönmesiyle, ANAP'ın tek parti olarak sürdürdüğü iktidarın da sonuna gelinmiştir. Bundan sonra 1997 yılına kadar sürecek olacak çok partili bir siyasi hayat ve koalisyonlar dönemi başlamıştır. Bu çok parçalı yapı, 1960-1980 yılları arasında da kendini göstermiş olan popülist

politikaların ciddi bir şekilde geri dönmesini de sağlamıştır. Bu politikalar kamu açıklarının ciddi oranda artmasına neden olmuştur. Bu konuda 1995'te Avrupa Birliği ile imzalanan Gümrük Birliği dış ticaret politikalarının belirleyicisi olan önemli bir siyasi gelişme olmuştur. Bu dönemin belirleyicisi olan diğer bir konu da 1980'den itibaren benimsenen liberal bir ithalat anlayışı ile çeşitli teşviklerle desteklenen bir ihracat anlayışı, temel tüketim mallarındaki kesintilerin ve fiyat denetimlerinin kaldırılması şeklinde işleyen ekonomi politikalarına ek olarak sermaye hareketleri ile ilgili sınırlamaların da tamamen kaldırılmasıdır. Bunun sonucunda ülkeye çok ciddi oranda dış kaynak girişi başlamıştır. Bu durum beraberinde iç ve dış rantların da artmasını getirmiştir. Dönemin özelliklerinden bir diğeri yine yüksek enflasyondur. (Boratav,2016:175-176)

1980'li yıllar ile devletin ekonomi içindeki yerinin sınırlandırmaya başlanması, 1990'lı yıllar gelindiğinde iyiden iyiye artmıştır. Özelleştirmeler bu durumun en önemli göstergesidir.

Köy-Koop'un faaliyetlerinden çalışmanın önceki bölümlerinde kısaca bahsedilmişti. Bu faaliyetler 1980 askeri darbesinin ardından dava konusu yapılmış ve Köy-Koop kapatılmıştır. 1989 yılından sonra ise bu alanda yeniden bir hareketlenme yaşanmış ve köy kalkınma kooperatifi kavramı resmi olarak kaldırılmıştır. 1999 yılına gelindiğinde birkaç ildeki birliklerin bir araya gelmesi ile Köy-Koop bir anlamda tekrar açılmıştır. (Rehber, 2011:327) Askeri darbenin ardından Köy-Koop yöneticileri tutuklanmış uzun süreç alan davaların ardından aklansalar da sıkıntılı süreçlere maruz kalmışlardır. Kapatılmanın ardından özellikle tarımsal kooperatifçilikte bir çözülme döneminin yaşandığını söylemek mümkündür. Özellikle 1970-80 yılları arasında köy kalkınma kooperatifleri bünyesinde iş ve işleyişin ilerlemesinde tecrübe noksanlığı dolayısıyla bazı hataların ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Yine, bu dönemde bürokratik olarak da sıkıntılı süreçler ve uygulamalar yaşanmıştır. Ancak, bu eksikliklerin kooperatifin kendi doğal süreçleri içinde eritilmesine ve telafi edilmesine fırsat verilmediği görülmektedir. Askeri darbenin ardından da birlik kapatmayla karşı karşıya kalmıştır. (Ülgen, 2008)

1985 yılına gelindiğinde tarım kredi kooperatifleri ile ilgili olarak bazı gelişmeler yaşanmıştır. 1972 yılında 1581 sayılı kanunun çıkarılmasıyla Ziraat Bankasının etkisinin sona erdirilmesi ve yapının daha demokratik bir hale gelmesi amaçlanmıştı. Ancak 1984 yılındaki değişiklikler ile tarım kredi kooperatiflerinin bağımlılıklarının daha da artırıldığı görülmektedir. Özellikle devletin yönetime ciddi müdahaleleri 1995'teki değişiklikler ile azaltılmış olup ve yönetim kurulu üyelerinin genel kurul temsilcilerinden seçilmesi sağlanmıştır. (Rehber, 2011: 303-304)

Tarım satış kooperatifleri birliklerinin merkez birliği olan TARKO'nun kuruluşundan bahsedilmişti. Devlet kontrolündeki Birliklerin 1163 Sayılı Kanun kapsamında kurdukları bu merkez birlik, oldukça demokratik bir yapıdaydı. Ancak bu birliğin 1980 yılında kapatıldığı görülmektedir. Bu girişime son verilmesinin ardından çıkarılan Kanunda merkez birliği kurulması konusuna yer verilmemiştir. (Rehber, 2011: 267)1984 yılında 2834 Sayılı Kanunun çıkarılan bir KHK ile sona erdirilmiş 1985 yılında da 3186 Sayılı Kanunun çıkarılmıştır. Bu Kanunun yürürlükten kalktığı ve 4572 Sayılı Kanun ile tarım satış kooperatiflerinin özerkleştirildiği 2000 yılına kadar devletin tarım satış kooperatiflerine doğrudan müdahalesi söz konusudur. Destekleme alımlarının tarım satış kooperatifleri birlikleri üzerinden yürütüldüğü ve kooperatiflerin doğrudan devlet adına alım yaptığı görülmektedir.

1980 sonrasında yaşanan gelişmeler Türkiye'deki konut kooperatifçiliği uygulamaları için bir dönüm noktası niteliğindedir. 1984 yılında çıkarılan 2487 Sayılı Toplu Konut Kanununun çıkarılması ve Kanun kapsamında toplu konut fonunun oluşturulması bu alandaki kooperatifçilik uygulamalarının ciddi oranda artmasına neden olmuştur. Konut kooperatifleri için finansal kaynağın sağlanması ile bu dönemdeki kooperatiflerin artışının doğrudan ilişkili olduğunu gösteren başka bir durum da 1935-2000 yılları arasında oturma izni alan kooperatiflerin %81'inin 1984 yılı sonrasında faaliyet gösteren kooperatifler olmasıdır. (Rehber, 2011:230) 1989 yılında yine toplu konut ile ilgili 2895 Sayılı Kanununun yönetmeliğinde yapılan değişiklikler ile devletin konut yapımı içine girmesi kooperatiflerin sayısında düşüşler meydana getirmiştir.

Pankobirliğin 1972 yılında kurulmasının ardından kooperatifler için yeni bir dönem başlamıştır. 1980 sonrasında kooperatiflerin sayılarında artışlar meydana gelmiştir. 1994 yılına kadar pancar üreticilerinin bu kooperatiflere ortak olması zorunluydu. 1994 yılı itibariyle bu uygulamanın sona erdiği görülmektedir.

*1982 Anayasasında ve Bu Dönemdeki Üç Kalkınma Planında Kooperatifçilik; 1982 Anayasasının Ekonomik Hükümler Başlıklı ikinci bölümünde kooperatifçiliğin geliştirilmesi adındaki 171. maddesinde; “Devlet, millî ekonominin yararlarını dikkate alarak, öncelikle üretimin artırılmasını ve tüketicinin korunmasını amaçlayan kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır.” hükmü bulunmaktadır. Burada dikkat çeken nokta kooperatifçiliğin milli ekonominin yararları doğrultusunda geliştirilmesine yönelik yapılan vurgudur. Yine 1982 Anayasasının ilk hali incelendiğinde 171. maddenin devamında “Kooperatifler, Devletin her türlü kontrol ve denetimine tabi olup siyasetle uğraşamaz ve siyasi partilerle iş birliği yapamazlar.” hükmü bulunmaktadır. 171. maddenin daha sonra 1995 yılında kaldırılan bu fıkrası 1980 sonrasında devletin kooperatiflere bakış açısını da özetler niteliktedir. Toplumsal örgütlenmenin bir biçimi olan kooperatiflerde devlet kontrolü ve denetimi öngörülerek kooperatifçilik ilkelerinden sapma meydana getirilmiştir.

1979-1983 arasındaki dönemi kapsayan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında, ilk dikkat çeken konu kooperatifçilik konusunda hemen planının girişinde bahsedilmesi olmuştur. Buna göre, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve toplumsal problemlerin ancak dengeli, sağlıklı ve adaletli bir gelişme yönetimi ile çözülebileceği bu gelişmenin gerçekleştirilmesi ile ekonomik, sosyal ve siyasal bunalımların da kökenlerinde çözüleceği belirtilmiştir. Bu gelişme modeli için halk girişimciliği ile kooperatifçiliğin desteklenmesi ve toplumsal güvenliğin kooperatifleşme ile bağlantılı şekilde köylüyü de kapsayacak şekilde yayınlştırılması öngörülmüştür. Planda dikkat çeken başka bir konu da kooperatifler aracılığı ile yapılması öngörülen yatırımlar konusudur. Sektörlere göre belirlenen bu yatırımlara yönelik olarak kooperatiflere de kamu tarafından sermaye transferi yapılacağı belirtilmiştir. Ticaret politikası başlığı altında bulunan toplum yararı

doğrultusunda kamu kuruluşlarının yanında kooperatiflerin sağladığı hizmetlerden dolaylı ya da doğrudan yararlanılacağı konusundaki madde de oldukça ilgi çekicidir.²⁰

1985-1989 yılları arasındaki Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planında²¹ ve 1990-1994 yıllarını arasındaki Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planında²² ise önceki döneme kıyasla kooperatifçiliğin oldukça kısıtlı bir şekilde ele alındığını görmek mümkündür. Bu planda sadece tarımsal kooperatifçilik konusunda oldukça genel değerlendirmeler yapılmıştır.

2.3.2. 1980-2000 Yılları Arasındaki Kooperatifçilik Hareketinin Değerlendirilmesi

Neo-liberal politikaların izlenmeye başlanmasının kooperatifçilik hareketine hemen etki etmediğini görmek mümkündür. Ekonomide yaşanmaya başlanan serbestleşme ve dışa açılmanın önceki yıllarda ekonominin önemli bir parçası olarak kalkınmanın bir aracı olan kooperatifleri de doğrudan etkilemesini beklemek çok yanlış olmayacaktır. Ancak, özellikle kooperatifçiliğin yapısal özellikleri siyasi iradenin bu yapılara temkinli hatta belli noktalarda olumsuz bakış açısıyla yaklaşmasına neden olmuştur.

Bu dönemde her ne kadar 1980 sonrasında uygulanan ekonomi politikaları doğrultusunda kamunun ekonomi içindeki yerine ilişkin olarak ciddi değişiklikler meydana gelse de kooperatiflerin devlet kontrolündeki işleyişleri bir süre daha devam etmiştir. Bunun temelindeki nedenlerin başında devletin kitlesel hareketlere karşı geliştirdiği tutumdur. Bu kapsamda, pek çok kooperatif yapılanması kapatılmayla karşı karşıya kalmış kalanlarda ise devlet kontrolünün sağlamaştırılması amaçlanmıştır. 1982 Anayasasında kooperatifler üzerindeki devlet kontrolüne ilişkin olarak konan hüküm bunun bir göstergesi niteliğindedir.

1979 yılında yayımlanan kalkınma planında kooperatifler kamu girişimciliği kapsamında olmayan ancak kamu fonları ile faaliyetlerini sürdüren yapılar olarak tanımlanmıştır. Bunlara yapılan sermaye transferleri de bunun bir göstergesidir. Önceki dönemdeki

²⁰ Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)

²¹ Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)

²² Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)

kooperatif- devlet ilişkileri için yapılan bu tanımın bir süre için daha geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

Özellikle 1980’li yıllardaki kooperatifçilik açısından en önemli durumların kapatılmalar dışında yapı kooperatifçiliğine ilişkin olduğu açıktır. Planlı dönemde halkın konut ihtiyacını karşılamak üzere öngörülmüş olan konut kooperatifçiliği 1980’lerin ikinci yarısından itibaren toplu konut fonundan sağlanan destekler ile yükselişe geçmiştir.

Benimsenen neo-liberal ekonomi politikalarının kamu kesimini daraltması kamunun ciddi desteği altında olan kooperatifleri bir süre sonra etkilemeye başlamıştır. Kooperatiflerdeki kamu kontrolünün azalmasının 1995’te anayasanın 171. maddesinde yapılan değişiklikler ile -devlet kontrolüne ilişkin hükmün kaldırılması- bağlantılı olduğunu ve desteklendiğini söylemek yanlış bir tespit olmayacaktır. Bu değişikliklerin gerçekleşmesi ile kooperatiflerde de serbestleşme döneminin önünün açıldığı görülmektedir.

3. BÖLÜM 2000’Lİ YILLARDAN GÜNÜMÜZE DÖNÜŞÜMÜN: YENİ DÖNEM KOOPERATİFÇİLİK

1998’den itibaren kooperatifçilikte önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde yaşanan IMF ile ilişkiler ve krizler kooperatifçilik uygulamalarında da kendisini göstermiştir. Ekonomi politikalarının yanında sosyal gelişmeler de bu dönemdeki kooperatiflerin faaliyetlerinde önemli bir yer kaplamaktadır. Son dönemdeki yeni motivasyonlar tüm dünyayı olduğu gibi Türkiye’yi de etkisini göstermiştir. Bu doğrultuda kooperatifçilikte yeni türler faaliyet göstermeye başlamış ve mevcut kooperatifler yeni yönelimlerden etkilenecek bir uyumlaşma sürecine girmiştir. Sürdürülebilir kalkınma tüm alanlarda olduğu gibi kooperatifçilik sektörünü de doğrudan etkileyen olguların başında gelmektedir. Bu dönemin en önemli özelliği kooperatifçilik stratejilerinde önceki dönemlerden bir kopuşun meydana gelmesidir.

3.1. KOOPERATİFÇİLİK İLE İLGİLİ GELİŞMELER

1998-2002 yıllarında arasında Türkiye krizler dönemi olarak adlandırılabilir bir periyoda girmiştir. Daha önce, 1994 yılında içinden geçtiği krizin ardından tüm çevre ekonomilerinin benzer durumlar yaşadığını söylemek mümkündür. Serbest dış ticaret politikaları ve sermaye hareketleri dolayısıyla dünya ekonomilerinde yaşanan sıkıntılı süreçler Türkiye’ye de sirayet etmiştir. Bu krizlerin ortaya çıkmasında ülke içindeki durumların da ciddi etkisinin olduğu açıktır. 90’lı yılların sonunda Türkiye’de on yıl sürecek IMF standby anlaşmaları dönemi başlamıştır. Bir önceki dönemde ortaya çıkan sıkıntılar 1998 yılından itibaren IMF’nin müdahil olduğu bir sistemle ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Krizler dönemin siyasi çerçevesini de belirleyen dönüm noktaları olmuştur. IMF programları ile krizlerden sorumlu görülen siyasi çevrelere halkın tepkisi kendini 2002 seçimlerinde göstermiştir. Bu dönemin siyasi konjonktürü incelendiğinde istikrarlı bir yapısı olduğu açıktır. 2002-2008 arası dönemde ekonomik göstergeler olumlu bir seyir izlemiştir. 2008 yılında merkez ekonomilerde patlayan kriz hemen olmasa da sonraki dönemde Türkiye’yi etkilemiştir. Küreselleşen ekonomide merkez ülkelerde patlayan bu krizin diğer devletleri etkilememesini beklemek çok gerçekçi olmazdı. Nitekim ki bu kriz pek çok ülke gibi Türkiye’yi de etkilenmiştir.

Özellikle ABD ve AB ile olan ticaretin gerilemesi bunun nedenlerinden birini oluşturmuştur. 2008 krizinin etkilerinin 2009 yılında belli bir oranda atlatılmasının ardından ekonomide yine bir canlanma dönemine girilmiştir. (Boratav,2016;Kazgan,2013) Ekonomik gelişmenin 2011 yılı itibariyle yavaşladığı ve dünyada yaşanan gelişmeler dolayısı ile de daha kırılgan bir hal aldığı tespiti yanlış olmayacaktır. Burada yine nedenler biri olarak Türkiye- AB ilişkilerinin olumsuzla dönen seyri gösterilmektedir. 2019 yılına gelindiğinde yavaşlayan büyüme, TL’de yaşanan değer kaybı ve yüksek enflasyon ekonominin karşı karşıya kaldığı ciddi sorunlar olarak görülmektedir. Genel manasıyla dönemin ekonomi politikalarını belirleyen nokta yine neo-liberal anlayış olup piyasanın yönlendiricileri ise yapısal reformlar adı verilen düzenlemelerdir.

Dönemin kooperatifler açısında ilginç olabilecek önemli gelişmelerinden biri özelleştirmeler konusudur. Kazgan (2013) üreticilerin örgütlenip Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)’nin onlara satışının sağlanmasının kamu yararının korunması konusunda önemli bir adım olabileceğini ancak bunun yerine pazarın yabancı sermayeye teslim edildiğini belirtmiştir. Ayrıca, aslında pek çok tarım üründe etkili olan kuruluşlar tarım satış kooperatifleri birlikleri olduğunu, ürünlerdeki etkinliklerinin onları bir anlamda tarım ürünlerinin KİT’leri haline getirdiğini belirtmiştir. Bu doğrultuda, kamu yararının korunması noktasında ilgili ürünlerin KİT’lerinin kooperatiflere devri söz konusu olabileceğini belirtmiştir. Bu durum gerçekleşmiş olsaydı tarımsal kooperatiflerin özerk bir şekilde aktif olmasının önü açılabilirdi. Ancak, birkaç yıl geçmeden farklı nedenler ile bunun hayata geçirildiğini görüyoruz. IMF güdümünde 2001-2007 yılları izlenen “Tarım Reformu Uygulama Projesi” bunların çıkış noktasını oluşturmuştur.

2000 yılında yürürlüğe konan 4572 Sayılı Kanun ile tarım satış kooperatiflerinin özerk ve mali açıdan da bağımsız hale getirilmiştir. Bu kooperatif ve birliklerin daha profesyonel bir yapı içinde idari edilmesinin sağlanması amacıyla da 2013 yılında bu Kanunda değişiklikler yapılmıştır. Yapılan değişiklikler ile uzun yıllar devlet güdümünde olan birliklerin bocalama içine girdiği açıktır. Ancak, ayakta kalabilenler sektörlerinde önemli kuruluşlar olarak faaliyetlerine devam etmektedir. Trakyabirlik, Marmarabirlik, Tariş Üzüm gibi birlikler büyük sanayi kuruluşları arasında yer alma

başarısını göstermektedir. Bu birliklerin ortaklarına ve çalışanlarına kooperatifçilik bilgisinden çevreye pek çok konuda eğitim verdiği bilinmektedir.

Tarım Kredi Kooperatiflerinin ise devletle bağları kısıtlı ölçüde de olsa devam etmektedir. Yine de sahip olduğu iştirakler ve faaliyetleri ile sektördeki önemli kuruluşlardan birisidir.

Pankobirlik yine alanındaki faaliyetler ile sektöre yol gösterici niteliği bulunan birliklerdendir. Pankobirliğin bir iştiraki olan Konya Şeker'in markası Torku oldukça başarılı bir model olarak karşımıza çıkmaktadır. Üretim anlayışının temelinde bulunan sıfır atık politikası ve doğaya/çevreye saygılı uygulamalar ile tarım sektöründe kirliliğin oluşmadan önlenmesi/azaltılması bulunan işletme, doğal hayatın zarar görmesi ya da yok olmasını engellemeye ve canlı çeşitliliğinin artmasını sağlamaya çalışmaktadır. Ayrıca, bölgede faaliyet gösteren diğer kurum ve kuruluşları da çevreci politikalar izlemeye yönlendirmektedir.

1996-2000 dönemini kapsayan Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planında, kooperatifçiliğe ilişkin olarak en önemli değişiklik tarım satış kooperatiflerinin özerkleştirilmesi konusudur. Bunun dışındaki dikkat çekici diğer bir konu da kooperatifçiliğin yaygınlaştırılması için verilecek rehberlik ve danışmanlık hizmetlerinin sağlanması ile ilgilidir.²³ Bundan sonraki kalkınma planlarında kooperatifçiliğe çok çok kısıtlı yer verilmiştir. Tarımsal kooperatifçilik, kredi kefalet kooperatifçiliği ve kooperatifçilik bilincinin yerleştirilmesi konusu bu planlarda bahsedilen alanlardır.

3.2. SON YILLARDA ORTAYA ÇIKAN DEĞİŞİMLERİN KOOPERATİFÇİLİKTEKİ YANSIMALARI

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) yayımladığı Çalışma Dünyasının Notları Geleceği Notları dizisinin bir bölümünde kooperatiflerin çalışma dünyasında meydana gelen çeşitli değişiklikler karşısında nasıl hareket ettiğinden bahsedilmiştir. Bu doğrultuda, çalışma dünyasındaki demografik, teknolojik, çevresel ve ekonomik gelişmeler karşısında

²³ Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)

kooperatiflerin nasıl tavrı aldığı ele alınmıştır. Çalışma dünyasındaki süratli değişiklikler ve oldukça fazla çeşitlenen ihtiyaçları karşılamak noktasında kooperatiflerin alacağı tavrı oldukça önemlidir. Çünkü, pek çok sektörde faaliyetler yürüten kooperatifler aynı zamanda devamlılıklarını korumak adına bu değişiklikler karşısında uyumlu davranmak durumundadır. Bu doğrultuda, karşılaşılan durumlara uygun adımların organize ve koordineli bir şekilde yürütülmesi önem kazanmaktadır.

Yaşanan ekonomik değişiklikler irdelendiğinde özellikle krizlerin ön plana çıktığını görmekteyiz. Krizlerde devletlerin vatandaşları özelinde temel olarak istihdamın devamlılığını sağlamak ve sosyal güvenlik yapılarını sağlamlaştırmak için uğraştıklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu dönemlerde kooperatiflerin ilginç bir şekilde iş hacimleri büyümüş ve ortaklık yapıları genişleyerek çeşitlenmiştir. Bunun nedenleri analiz edildiğinde kooperatiflerin demokratik yapılarının finansa erişim konusunda ön plana çıktığını ve değerleri ile ilkelerinin iş ilişkilerinde kendini gösterdiği görülmektedir. Bununla birlikte, özellikle yereldeki faaliyetleri ile buradaki kalkınmayı tetiklemeleri de bir başka nedendir. Yine özellikle kriz dönemlerinde işletmelerin gördüğü zararlardan dolayı pek çok sektörde kapanmalar yaşanmıştır. İşsiz kalan işçiler ile hizmet sektöründeki emekçilerin kooperatifleşmeyi tabiri caizse tekrar keşfettiklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durum, kooperatiflerin istihdama ciddi katkılar sunmasının önünü açmıştır. (ILO,2017:3)

Teknoloji konusu iş yaşamındaki değişikliklerin belki de en önemlilerindedir. Bu değişiklikler yeni iş türlerinin ortaya çıkmasını sağlarken bazılarının da yok olmasına katkı sağlayacaktır. Bu doğrultuda, kooperatiflerin teknolojik gelişimleri takip etmesinin dönemin gerekliliklerine uyum gösterme konusunda kilit bir nokta olduğunu söylemek mümkündür. Mevcut kooperatiflerin teknoloji konusunda çalışma yapmalarının yanında yeni kooperatif türleri de ortaya çıkmaktadır. Platform kooperatifleri son yıllardaki teknolojik gelişmeleri uygulama konusunda dikkat çekici bir örnektir. Yeni bir alan olmasında dolayı hukuksal ve idari çeşitli sorunlar ile karşılaşmalar bile pek çok kesimin de ilgisini çekmektedir. (ILO,2017:4)

Kooperatifler için önemli olan bir başka konu da nüfus değişiklikleri karşısında takındığı tavidir. Nüfusun içinde yaşanan hem niceliksel hem de niteliksel değişiklikler dolayısıyla kooperatiflerin bunlara uyum gösterme süreçleri olagelmıştır. Genç nüfusun artması işgücüne her yıl daha fazla katılımın olması anlamına gelmektedir. Diğer taraftan bazı ülkelerdeki nüfusun yaşlanması ise bu konuda onlara hizmet verecek yeni sektörlere ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Çocuk ve engelli bakımı gibi konuların da son yıllarda artış gösterdiği görülmektedir. Kooperatifler gençlere istihdam sağlayacak birer işletme olurken yaşlı, engelli, çocuk bakım gibi konularda da aktif hale gelmişlerdir. Kadınların ve göçmenlerin de iş dünyasına katılımı konusunda kooperatiflerin önemli birer araç olduğu görülmektedir. (ILO,2017:5)

Ekolojik dengenin ve çevrenin korunması konusundaki kendi kendine yardım faaliyetlerinin uzun bir tarihi vardır. Kooperatifler, bu uzun tarihin başından itibaren faaliyet göstermiş girişimlerden biridir. (Münkner, 2002: 12) Küresel ısınma, sel, kasırgalar, kuraklık, sel felaketi gibi doğal felaketlerin artması, orman yangınları, orman rezervlerinin yok edilmesi, çölleşme, biyolojik türlerin yok olması, tarımda kullanılan kimyasal gübreler, ilaçlar vb. in çevreye verdiği zararların bertaraf edilmesi gibi konularda pek çok ulusal ve uluslararası girişim başlatılmıştır. Sahip oldukları değerler ve ilkeler çerçevesinde hareket ettikleri sürece kooperatiflerin çevresel konulara ciddi katkılarda bulunabilecekleri bir gerçektir. 1980 yılı ICA Moskova Kongresi raporunda, *“2000 Yılında Kooperatifler”* başlığı ile Alex Laidlaw *“Sona ermek üzere olan yüzyıl hakkında ne söylenirse söylensin, bu yüzyıl muhtemelen insanlığın her zamankinden daha fazla doğayı zehirlediği ve mahvettiği bir dönem olarak hatırlanacaktır.”* şeklinde bir tespit yapmıştır. (ICA, 2015) Birleşmiş Milletlerin, dünya nüfusunun yarısının kooperatifler ile bir şekilde ilişkili olduğunu ortaya koyduğu düşünüldüğünde günümüz ve gelecek için, çevreye ilişkin konuların ciddiyetle ele alınması ile ekonomik ve çevresel konuların uyumlaştırılması aşamasında kooperatifçilik hareketine önemli görevler düştüğü açıktır. Dünyadaki pek çok ülkede kooperatifçilik hareketi bünyesinde sürdürülebilir kalkınma ve çevre ile ilgili faaliyetleri de barındırmaktadır. (Crognan; Fici; Henry, 2013)

Kooperatifler, rekabetten çok iş birliğine yatkın doğaları gereği, ekolojik dengenin korunması konusunda etkin olabilecek yapıdadır. Kooperatifler, aşağıda sayılan bazı karakteristik özelliklerinden dolayı, sürdürülebilir bir çevre ve doğal yaşam oluşturma konusuna ciddi katkılar sunabilirler. Bu doğrultuda kooperatif işletmelerin faaliyetleri ile ilgili kararlar sermaye odaklı şirketlere göre daha kapsamlıdır. Kooperatifler "ekonomi ya da ekoloji" odaklı değil "ekonomi ve ekoloji" odaklı çözümler bulur. Yine, kooperatifler ortaklarının ihtiyaçlarını sürekli olarak yeniden belirler ve bu ihtiyaçlar büyük oranda sağlıklı bir çevre ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı konularını da içerir. Bu doğrultuda gerçekleştirilen kooperatif faaliyetleri ekolojik endişeleri de kapsar. Son olarak kooperatifler, faaliyetlerinin çoğunu ortak gerçekleştirdikleri için çevreye verilen zarar da azalmış olur. Örneğin; malların ortak transferi, çevre kirliliğini azaltacaktır. (Henry, 2009: 25)

Yaşanan değişiklikler doğrultusunda kooperatiflerin nasıl tavır alındığından kısaca bahsedilmiştir. Bunun Türkiye'deki yansımalarının bir başka şekli de yeni kooperatifçilik türlerinin faaliyet göstermeye başlamaları olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Aşağıda, dikkat çekici olan üç kooperatifçilik uygulaması ile ilgili bilgiler verilmiştir.

3.2.1. Kadın Kooperatifleri

Ülkelerin ekonomik ve sosyal kalkınmayı gerçekleştirebilmek adına yürüttüğü faaliyetlerin toplumun her kesiminin refahını sağlamak adına dengeli bir sistem içinde organize edilmesi gerekmektedir. Bilindiği üzere, gelişmişlik seviyesini arttırmak sadece ekonomik koşulların iyileştirilmesi ile mümkün olmamakta demokratik katılım, çevre politikaları, teknolojik gelişmelerin takibi, sivil toplumun güçlendirilmesi gibi pek çok etmende belli bir seviyeyi yakalamak gerekmektedir. İnsanların yaşam koşullarını en iyi seviyeye taşımak gayesi ile faaliyetler hayata geçirilirken bazı unsurlar önemli aktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kadınların ekonomik yaşam içinde en az erkekler kadar yer almasının sağlanması ülkelerin ekonomik gelişmişliklerine de olumlu yansımaktadır. Sadece bu kapsamda değil kadının toplum içinde doğal olarak hak ettiği konuma sahip olabilmesi adına konunun

oldukça önemli olduğu açıktır. Ancak, sosyal, kültürel ve bazı ekonomik sebepler kadınların sosyal ve ekonomik yaşama istenilen oranda katılmasını engellemektedir. Dünya Ekonomik Forumu'nun (WEF) her yıl yayımlandığı “*Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Raporu*” yer alan ekonomi, eğitim ve siyaset gibi alanlarda kadınlara ilişkin olarak 149 ülkede yapılan araştırmalara göre cinsiyet eşitsizliği konusunda bir önceki yılın verilerine göre olumlu gelişmeler olmakla birlikte hala olumsuz durumun korunduğu görülmüştür. Buna göre küresel olarak cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılmasının en az 100 yıl olacağı tahmin edilmekle birlikte bu tahminin bazı değişkenler göz önüne alındığında iyimser bir çizgide olduğu aslında cinsiyet eşitliğinin sağlanmasının çok daha uzun seneler alacağı vurgulanmaktadır.²⁴ Ayrıca raporda yer alan verilerine göre cinsiyet eşitsizliği konusunda Türkiye 149 ülke arasında 130'uncu sırada yer almaktadır.²⁵ Kadınların cinsiyet eşitsizliği nedeniyle dezavantajlı olduğu alanların başında da ekonomik yaşam gelmektedir.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2018 verilerine göre 15 yaş üstü erkeklerde işgücüne katılma oranı % 72,7 iken, kadınlarda ise %34,2'de kalmaktadır.²⁶ Bu durum neredeyse her on kadından yedisinin işsiz olduğunu göstermektedir. Yine, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nün (OECD) 2017 yılında yayınladığı “*Tek Bakışta Devlet 2017*”²⁷ raporuna göre Türkiye %33,8 oranıyla kadınların iş gücüne katılımı en az olan OECD ülkesi olmuştur. İş gücüne katılım konusunda yaş olarak uygun olan yaklaşık 30 milyon kadının yalnızca üçte birinin istihdam edildiği düşünüldüğünde OECD ortalaması olan % 63'ü yakalayabilmek için 8 milyonu aşkın kadının iş gücüne katılması gerekmektedir. (GE Türkiye Blog, 2018)

Kadınların iş gücüne katılmasının önündeki engeller iyi analiz edilmelidir. Herhangi maddi bir karşılığı bulunmayan ev ve çocuk bakımı sorumluluklar ile yaşlı ve hasta bakımı konularının kadınların çalışmaya ayrılan zamanlarının çok büyük bir kısmını aldığı görülmektedir. Yine, iş yaşamında ücret eşitsizliği, belli görevlere getirilmeme ya da belli iş kollarında tercih edilmeme gibi durumların kadınların çokça karşısına çıktığı

²⁴ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46619022>

²⁵ <https://tr.euronews.com/2018/12/21/cinsiyet-esitligi-raporu-turkiye-149-ulke-arasinda-130-uncu-sirada>

²⁶ TÜİK verileri. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=72&locale=tr>

²⁷ Government at a Glance 2017

görülmektedir. Bu bağlamda, yaşanan kültürel engellerin yanında, iş yaşamına katılan kadınların karşı karşıya kaldığı cinsiyetçi sorunların da bertaraf edilmesi gerekmektedir. Kadınların ekonomik hayat içinde daha fazla var olabilmesi adına küresel bağlamda etkin olan aktörler bütüncül bir politika ortaya koyma iradesi göstermelidir. Bunun yanında, siyasi, işveren, medya, sivil toplum gibi unsurların da bu konuda ciddi adımlar atması gerekmektedir. Karşılaşılan bu tür sorunlar ile mücadele etmek adına ekonomik ve sosyal yaşamdaki uygulamaların cinsiyet eşitliğine dayalı olarak yapılandırılması hem kadınların toplum içindeki konumlarına olumlu yansıtacak hem de toplumsal bütünleşmenin gerçekleştirilmesi bağlamında önemli sonuçlar elde edilmesine vesile olacaktır. Bu doğrultuda, kooperatifler söz konusu gelişmelerin kaydedilebilmesi adına uzun vadeli yararları olacak modellerden biridir. (Aksoy & Günay, 2018:78)

ILO'nun 2002 yılında yayımlanmış olan 193 Numaralı Tavsiye Kararında; kadınların özellikle yönetici ve lider olarak kooperatifçilik hareketine katılımının önemine dikkat çekilmiştir. Yine, dünya uygulamaları incelendiğinde kadın istihdamının artırılması, yoksulluğun azaltılması açısından kooperatiflerin birer araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Hindistan, Tayland, Nijerya gibi ülkelerde özellikle ILO ve FAO gibi uluslararası kuruluşların hayata geçirdiği çeşitli projeler ile kadın kooperatiflerinin²⁸ kuruluşunun ve etkinliğinin artırılması amaçlanmaktadır. (Ticaret Bakanlığı, 2012: 2)

Kadın kooperatifleri, kadınlara yönelik mesleki eğitim, gelir elde edilmesi, istihdam ve genel manada kadın girişimciliği konusunda önemli modellerdir. Kadınların yerelde bir araya gelerek buradaki ihtiyaçlar doğrultusunda üretim yapmaları, ürettikleri ürünleri satarak gelir elde etmelerinin yanında bilinçlenmek ve farkındalık oluşması açısından da

²⁸ Kadın Kooperatifleri ile ilgili olarak;

- Esen Özdemir'in "Bir Sivil Toplum Kuruluşu (STK) Örgütlenme Modeli: Amargi Kadın Kooperatif"
- Aybala Demirci Aksoy ve Gülay Günay'ın "Türkiye'de Kadın Kooperatifçiliği"
- Ebru Özer Topaloğlu ve Murat Topaloğlu'nun "Türkiye'de Kadın Girişimci Kooperatifleri: Bacıyan-ı Meram Örneği"
- Fatma Cansu Varol'un "An Analysis Of Women's Cooperatives in Urban Turkey in Terms of Women's Empowerment"
- Fatma Aldırmaz Akkaya'nın "Türkiye'de Kadın Kooperatiflerinin Sürdürülebilir Kırsal Turizmdeki Önemi Ve Finansal Performanslarının Analizi"
- Gizem Avşar'ın "Kırsal Kalkınmada Kadın Kooperatiflerinin Önemi: Eskişehir İlçe ve Mahallelerinde Kadın Kooperatifi Potansiyeli"

gibi akademik kaynaklardan yararlanılabilir.

ön plana çıkmaktadır. (Çaha & Çaha, 2012:87) Türkiye’de kadın kooperatifçiliği hareketi, 2000’li yılların başında depremin ardından ilk olarak Düzce ve Kocaeli illerinde bizzat kadın girişimciler tarafından tabandan gelen bir hareketle başlamıştır. Kadın işgücünün ekonomiye kazandırılması, sosyal ve kültürel faaliyetlerden yararlanmaları, kadın istihdamının artırılması ve gelişmiş ve sağlıklı olarak kabul edilen bir çevrede hayatlarının idame ettirmelerinin sağlanması alanlarında çalışan bu kooperatifler pek çok iş alanında da faaliyet sürdürebilmektedir. Günümüzde, kadınların içerisinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşullar değerlendirildiğinde bu kooperatiflerin önemi daha çok ortaya çıkmaktadır. Kadın kooperatiflerinin amaçları temel olarak oldukça benzer olsa da bunları üç kategoride toplamak mümkündür. Birincisi belli kurumlar tarafından kurulmasına öncülük edilmiş ve yönetimlerinin bunlar tarafından sağladığı kooperatiflerdir. KEDV, belediyeler ve bazı projeler yürüten kuruluşlar bu kuruluşlar arasında sayılabilir. Bu kooperatiflerin, genellikle ekonomik olarak zor durumlardaki kadınların faaliyetlerine ve okul öncesi eğitim gibi konulara önem verdiği görülmektedir. İkinci kategorideki kadın kooperatifleri sosyal konulara önem verenlerdir. Bunların odakları daha çok kar amacı gütmeyen faaliyetler olarak tanımlanabilir. Son kategoridekiler ise yerelde faaliyetler yürütmek üzerine kurulan kooperatiflerdir. (Özdemir, 2013: 302)

Özellikle düzenli bir geliri ve sosyal güvencesi olmayan kadınların oluşturduğu kadın kooperatifleri, istihdam yaratma ve yoksullukla mücadele konularında büyük önem arz etmektedir. Bu kooperatifler, kadın girişimcilerin üretmiş oldukları mal ve hizmetlerin pazarlanması ve üretimine ilişkin alanlarda öncülük etmektedir. Yine, yürütülen sosyal faaliyetler ile kadına yönelik şiddetin engellenmesi, mesleki ve teknik eğitimlerin sağlanması ve bu konulara dikkat çekilerek farkındalık yaratılması gibi çalışmalar yapılmaktadır. Ayrıca bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesine de önemli katkılar sunmaktadır. Kadın kooperatiflerinin desteklemesi konusunda kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum temsilcileri ve yerel yönetimler gibi etkin olabilecek pek çok aktör bulunmaktadır.

Dünya Bankasının 2015 yılında hazırladığı “Türkiye’de Kadın Kooperatiflerinin Mevcut Durumu” başlıklı araştırmada dikkat çeken bulguların başında kadın kooperatiflerinin

Türkiye’de ekonomik amaçlı olan yapılar ile sosyal amaçlı olanlar arasında yer almasıdır. Kooperatiflere ortak olan kadınların profilleri incelendiğinde yaş aralığının 40-60 olduğu, kadınların farklı eğitime sahip ve pek çoğunun evli olduğu görülmektedir. Bunun yanında, kadınların birçoğunun kooperatiften kazandıklarının, bağımsız olarak kazandıkları ilk gelir olduğu ortaya çıkmıştır. (Duguid, Durutaş & Wodzicki, 20015:16)

Yine, Samsun’un Bafra ve Çarşamba ilçesinde bulunan ve tarımla uğraşan kadınların kooperatifçilik faaliyetlerine daha çok katılmasını sağlamak amacıyla kooperatifleşmeye bakış açılarının belirlenmesi için “*Samsun İlinde Kadın Çiftçilerin Kooperatifleşmeye Karşı Tutumları*” adında bir çalışma yapılmıştır. Kadın çiftçilere yapılan anketlerde çıkan veriler ise dikkate değerdir. Buna göre, anket uygulanan kadınların yalnızca yüzde 6’sı bir kooperatife ortaktır. Kadınların kooperatifi tanımlamaları istendiğinde yüzde 39’u tarımsal faaliyetlerde kullanılan gübre, saman, naylon gibi ihtiyaçların satın alındığı yer yüzde 30’u da para çekilen yer şeklinde cevaplamıştır. Ankette yer alan kadınların kooperatif kurma fikrine nasıl baktıkları konusunda da önemli veriler karşımıza çıkmaktadır. Buna göre kadınların yüzde 66’sı tarımsal faaliyetlerde kadınların daha etkin olabilmesi ve erkeklerin kadınlar üzerindeki baskılarından kurtulmak üzere kooperatif kurma düşüncesine olumlu bakmaktadır. Yüzde 26’sı ise erkeklerin bu konularda daha bilgi sahibi olduğu ve olumsuz tepkileriyle karşılaşacaklarını düşündükleri için kooperatif kurma fikrine mesafeli yaklaşmakta olup geri kalan yüzde 8’in kararsız olduğu görülmektedir. Araştırma sonunda elde edilen bulgular ışığında kooperatifçiliğe ilişkin olarak eğitim ve yayım faaliyetlerinin etkin hale getirilmesi kadınların kooperatif kurma düşüncesine daha olumlu bakmalarını sağlayacağı ayrıca, hedef kitle olarak erkeklere yönelik olarak yapılacak özel eğitim faaliyetleri ile kadın çiftçilerin kooperatif kurmalarının önünde herhangi bir engel teşkil etmelerinin önüne geçileceği belirtilmiştir. (Hazneci, Kılıç, Ceyhan & Hazneci, 2012:1003)

Gülen Özdemir tarafından yapılan “*Women’s Cooperatives in Turkey*” adlı araştırmaya göre Türkiye’deki kadın kooperatiflerinin ortak sayılarının 7 ila 100 arasında değiştiği ve önemli bir kısmının İstanbul, İzmit ve Kocaeli civarında kurulduğu görülmüştür. Kadınların yaşlarına bakıldığında yüzde 61’i 36-55; yüzde 35’i ise 20-35 yaşları aralığındadır. Eğitim seviyeleri incelendiğinde yüzde 32’den fazlasının üniversite, yüzde

24,5'nin lise, yüzde 37'sinden biraz fazlasının ise ilkokul mezunu olduğu görülmüştür. (Özdemir, 2013)

Türkiye'deki kadın kooperatiflerinin büyüklükleri incelendiğinde çok önemli bir kısmının küçük ölçekli/ az ortaklı olduğu görülmektedir. Yine, özellikle ilk faaliyete geçtikleri dönemler başta olmak üzere büyük oranda finansman yetersizliği sorunu ile karşılaşmaktadır. Bunun yanında, faaliyetleri sürdürürken idari mali yönetime ilişkin konularda da ciddi sorunlar yaşandığı dikkati çekmektedir. Tüm yaşanan sorunlara rağmen Türkiye'deki kadın kooperatifleri gün geçtikçe artış göstermektedir. Ticaret Bakanlığı verilerine göre mevcut durumda 160'ı faal olmak üzere 189 kadın kooperatifi bulunmaktadır. Bunlar dışında, Tarım ve Orman Bakanlığı faaliyet alanında bulunan tarımsal kalkınma kooperatiflerinin içinde de ortakları kadın olan kadın kooperatifi olarak faaliyet sürdürenler bulunmaktadır.

Kadın kooperatiflerinin kadınların güçlendirilmesi için önemli bir potansiyeli olduğu açıktır. Kadınların sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarının karşılanması, minimum gelir elde edilmesi, çocuk bakımı gibi pratik ihtiyaçlarının sağlanması ve sadece evden çıkmak bile kadınların güçlenmiş hissetmesini sağlayan faktörlerdir. Örneğin kooperatiftan kazandıkları gelir ile sosyal güvenlik harcamalarını karşılamaları kadınların güvende hissetmelerini sağlayacaktır. Bir araya gelerek diğer insanlar ile deneyimlerini ve sorunlarını paylaşmak kadınların sosyal ve psikolojik refahları için oldukça önemlidir. Kadın kooperatifleri bu yönlerden de oldukça önemli yapılanmalar olarak öne çıkmaktadır. (Varol, 2013: 13)

Kadın kooperatiflerinin başarılı olabilmesi adına sağlanması gereken bazı etmenler bulunmaktadır. Başarılı olan kooperatiflerin; liderlik özellikleri olan çekirdek bir kadın kadronun bulunması, kadınların girişimini ve faaliyetlerini destekleyen, teşvik eden bir otoritenin var olması ve kuruluşlarının tabandan yukarı doğru olan bir yaklaşıma dayanması özelliklerini karşılayabildikleri görülmektedir. (Iakovidou,2002:13) Türkiye'de de kadın kooperatiflerinin başarılı olabilmesi adına sahip olmaları gereken özellikler sıralanmıştır. Bunların başında kooperatiflerde cinsiyet dengeli bir yaklaşımın benimsenmesi gelmektedir. Bunun dışında kadınların örgütlenmesi teşvik edilmeli ve

kadın kimliği ön plana çıkarılmalıdır. Eşitlik, adalet gibi değerler vurgulanmalı, kooperatife aidiyet duygusu geliştirilmeli, dezavantajlı kesimleri kapsayıcı stratejiler oluşturmalı ve toplumsal sorumluluk ilkesi doğrultusunda hareket edilmelidir. İşleyiş bakımında ise demokratik ve şeffaf yönetim anlayışının benimsenmesi, eğitim, faaliyetlerine önem verilmesi, sosyal ve ekonomik koşullara uygun gerçekçi hedeflerin belirlenmesi, başta diğer kooperatifler ile olmak üzere iş birliği ve ortaklık olanaklarının araştırılıp bu tür konularda açık olunması kadın kooperatiflerinin başarısını olumlu yönde etkileyen unsurlardır. Ayrıca, kuruldukları bölgelerin yerel özellikleri ön plana çıkaran faaliyetler geliştirilmesi de hem kooperatiflerin gelişmesi hem de yerel kalkınmanın sağlanması açısından önem arz etmektedir. (Ticaret Bakanlığı, 2012: 28)

Kadın kooperatiflerine ilişkin olarak kamu kurum ve kuruluşlarının dahil olduğu projeler de yürütülmektedir. Bunlardan ilki İsveç Uluslararası Kalkınma ve İşbirliği Ajansının (SIDA) mali desteğinde, Dünya Bankası tarafından ortaklaşa olarak Ticaret Bakanlığı (mülga Gümrük ve Ticaret Bakanlığı) ve Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (mülga Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı) tarafından yürütülen "*Kadınların Ekonomik Fırsatlara Erişiminin Artırılması*" başlıklı projedir. Bu kapsamda, "kadın kooperatiflerinin etkinliğinin artırılması" üç ana bileşenden biri olarak belirlenmiştir. Kadın kooperatiflerinin geliştirilmesine yönelik olarak geliştirilen faaliyetlerden biri de Ticaret Bakanlığı, Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Tarım ve Orman Bakanlığı ile imzalanan "*Kadın Kooperatiflerinin Güçlendirilmesi İşbirliği Protokolü*"dür.

3.2.2. Sosyal Kooperatifçilik

Son yıllarda çeşitli alanlardaki pek çok farklı girişim "*sosyal girişim*" olarak adlandırılmıştır. Terim genel manasıyla, sosyal bazı amaçlara ulaşabilmek adına çalışan gönüllü kuruluşlar, belirli toplumsal faaliyetler yürüten kooperatifler ve yine bu yönde çalışmalar yapan şirketler için kullanılmaktadır. Özellikle Batı ülkelerindeki refah sistemi uygulaması kapsamında vatandaşlara sağlanan sosyal hizmetlerin 1960'lı yıllardan

itibaren azalmaya başlaması ile başta kamu olmak üzere özel sektör, toplumun ihtiyaç ve seçimlerini tam anlamıyla karşılayamamaya başlamıştır. Sosyal girişim kavramının da bundan sonra ciddi anlamda yayılmaya başladığı görülmektedir. (Thomas, 2004: 244)

Sosyal girişimciliğin geleneksel yapılara göre oldukça dikkat çekici olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü oldukça eski tarihi olan ekonomik faaliyetlerin daha insancıl ve etik kuralları çerçevesinde yeniden yapılandırılması söz konusudur. Kar amacı gütmeyen ekonomik faaliyetlerin özellikle kamusal alanda uygulanabilir olduğunun ortaya konması sosyal girişimlerin amaçlarına ulaşmak için daha etkin bir şekilde ilerlemesini sağlamıştır. Burada etkili olan bir başka nokta da sosyal girişimlerin sahip olduğu pratik örgütsel yapılarının yanında oluşturabildikleri kurumsal anlayışlarıdır. (Nasioulas, 2012: 142)

Bu noktada sosyal ekonomi kavramına da değinmek faydalı olacaktır. Sosyal ekonomi çok uzun yıllar piyasa uygulamalarının etik kurallara aykırı düştüğü durumlarda ve hâkim ekonomi politiğin öne sürdüklerini gözden geçirme ihtiyacı duyulduğunda kullanılmıştır. Tezin kooperatifçiliğin kuramsal arka planının anlatıldığı bölümünde de bahsedilen Charles Gide, “*L’Économie Sociale*” adlı çalışması ile sosyal ekonominin daha ahlaki ve insancıl bir piyasa düzeni ya da geleneksel ekonominin eleştirilmesi gereken noktalarda gündeme getirilmesinin ötesine geçmiştir. Bu aşamadan sonra sosyal ekonomi, kamusal alanın bir parçası ve kamu ile özel sektörün yanında ekonomik bir faaliyet dalı olarak tanımlanmaya başlamıştır. 1980’li yıllara gelindiğinde sosyal ekonomi demokratik bir şekilde işleyen, eşitlikçi, dayanışma sağlayan kuruluşların oluşturduğu yapı olarak tanımlanmıştır. Günümüze gelindiğinde ise; insanların ve toplumun sermayenin üzerinde olması, demokratik katılım ve kontrol, dayanışma ve sorumluluk, gönüllü ve eşit katılım, bireysel ve toplumsal çıkarların bir araya getirilmesi ve özerklik sosyal ekonominin değerleri olarak tanımlanmaktadır. (Nasioulas, 2012: 143-144) Söz konusu değerlerin kooperatifçilik ilke ve değerleri ile birebir uyuştuğunu görmek mümkündür.

Dünya kooperatifçilik hareketi içinde değerlendirildiğinde genç sayılabilecek bir uygulama olan sosyal kooperatifçilik²⁹ kendine özgü özellikleri ile oldukça özel bir modeldir. Sosyal ekonomi içinde değerlendirilen sosyal kooperatifler toplumsal odakları ile tam manasıyla bir sosyal girişim modeli oluşturmaktadır. Sosyal kooperatifçilik³⁰ uygulamalarının derneklerin ve gönüllü kuruluşların sahip olduğu standart özelliklerini etkinleştirmek ve genişletmek amacıyla olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Sosyal kooperatifçiliğin bir tarafında, uzun süreli işsizler, kadınlar, göçmenler, bağımlılar, engelliler ve eski hükümlüler gibi dezavantajlı grupların kooperatifler aracılığı ile ekonomik ve sosyal hayata dâhil edilmesi bulunmaktadır. Diğer tarafta ise yine bu dezavantajlı kesimler ile gönüllülerden oluşan kişilerin çeşitli duyarlılıklar kapsamında çevre, eğitim, sağlık gibi konularda yine kooperatifler aracılığı ile bir arada çalışması vardır. Ayrıca, bu konudaki uygulamalar incelendiğinde yarı kamusal olarak nitelendirilebilecek hizmetlerin kâr amacı gütmeyen sosyal kooperatifler aracılığı ile gerçekleştirildiği görülmektedir. İtalya'daki sosyal kooperatifler, kamusal yeşil alanları korumak, kentsel atıkları kullanmak, güneş panelleri kurmak ve atık önleme ile yeniden kullanmayı teşvik etmek gibi pek çok faaliyette bulunmaktadır (Osti, 2012) Bu kooperatifleri çeşitli ortak profilleri ile çok paydaşlı yapılar olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Ayrıca, kamu tarafından tam manasıyla karşılanamayan engelli bakım, çocuk bakım, hasta-yaşlı bakım, eğitim ve sağlık gibi yarı kamusal hizmetlerin kullanıcılar ve gönüllüler tarafından sunulmasında etkili bir modeldir. Bununla birlikte işsizlik oranının yüksek olduğu, kalkınmada geri kalmış bölgelerde sosyal kooperatifçilik işletme modeli, istihdamın artırılması ve dolayısıyla bölgesel kalkınmaya ciddi katkılar sunabilmektedir.

Sosyal kooperatifleri, yeni bir kooperatifçilik alanı olarak tanıyan ilk ülkelerden biri İtalya'dır. Ülkede 1980'lerden itibaren faaliyet göstermekte olan sosyal kooperatifler 1991 yılında kabul edilen kanun ile faaliyetlerini daha yasal bir zeminde sürdürme olanağı yakalamışlardır. İtalya dışında Yunanistan, Hırvatistan, Macaristan ve Polonya gibi

²⁹ Konu ile ilgili olarak;

-Jacques Defourny, Lars Hulgard ve Victor Pestoff'un "*Social Enterprise and the Third Sector*"

-Tüsev Atölye'nin "*Sosyal Kooperatifçilik: Yasal Mevzuat Açısından Avrupa Birliği Örnekleri ve Türkiye'deki Gelişmeler*" adlı kaynaklardan yararlanılabilir.

³⁰ R. Gökçen Mert Korkmaz tarafından hazırlanan siteden yararlanılmıştır.

(<https://www.sosyalkooperatif.com/>)

birçok Avrupa Birliği üyesi ülkede de sosyal kooperatifçilik uygulamalarına rastlamak mümkündür. Türkiye’de ise sosyal kooperatiflere ait ayrı bir kanun olmamakla birlikte faaliyetlerini sosyal kooperatifçilik modeli doğrultusunda yürüten ve kendilerini sosyal kooperatif olarak tanımlayan kooperatifler bulunmaktadır. Bu kooperatiflerin daha çok kadın girişimciliği, eğitim, proje danışmanlık ve fikri mülkiyete ilişkin alanlarda faaliyet gösterdiği görülmektedir.

Günümüzde sosyal kooperatifler pek çok dernek, vakıf ve geleneksel kooperatifler gibi kuruluşlar ile iş birliği içinde faaliyet yürütmektedir. Bu durum elde edilmesi amaçlanan sosyal hedeflerin daha etkin ve kısa sürede ortaya çıkmasına destek olmaktadır. Başarılı uygulamaların sayısı arttıkça sosyal kooperatifçilik girişimciliğinin de uygulanabilirliği konusundaki ekonomik ve sosyal önyargılar da ortadan kalkacaktır.

Sosyal kooperatiflerin diğer kooperatifler ile benzerlikleri ve farklılıkları bulunmaktadır. Örneğin kamu yararı, diğerlerinden farklı olarak en önde gelen amaçlarıdır. Bununla birlikte, özellikle dezavantajlı kesimlere yönelik stratejileri ile sağlık, eğitim, çevresel konulardaki faaliyetler üzerinde uzmanlaşma amacı taşımaları diğer kooperatiflerden ayrılmalarına neden olan konulardandır. Türkiye’de gelir gider müspet farkının dağıtılması olarak adlandırılan kısaca kar dağıtımı konusu da sosyal kooperatifleri diğerlerinden ayıran önemli unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal kooperatifler, hiç kar dağıtımı yapmamakta ya da oldukça sınırlı yapmaktadır. Diğer alanlarda geleneksel kooperatif yapılarından çok ciddi bir farklılıkları bulunmamaktadır.

Türkiye’de sosyal girişimcilik konusunun bir parçası olan sosyal kooperatifçiliğe ilişkin farkındalık yaratılması, modelin yaygınlaşmasının sağlanması ve yapılması düşünülen mevzuat çalışmaları geliştirilmesi için faaliyetlerin sürdürülmesi gerekmektedir. Bu noktada, vurgulanması gereken noktalardan biri de kooperatifçiliğin her türünde olduğu gibi Türkiye’ye özgü olacak sosyal kooperatifçilik uygulamalarının ortaya çıkmasını sağlamaktır. Sayısal olarak bakıldığında -kadın kooperatifleri hariç olmak üzere- sosyal kooperatif olarak adlandırılabilir 30 civarında kooperatif bulunduğu görülmektedir. Sosyal kooperatiflerin tanımın yapılması ne tür uygulamaların bu tür kooperatiflere dahil edileceğini, bu kooperatiflerin idari ve mali işleyişlerinin ne şekilde olacağı gibi konuların

açıklığa kavuşması açısından önemlidir. Özellikle kamu yararının ortaya çıkması, dezavantajlı kesimlerin bu modelden en uygun şekilde yararlanabilmesi ve eksiklik hissedilen kamusal hizmetlerin görülmesinin sağlanması gibi konularda ilerleme kaydedebilmek adına gerekli olan düzenlemelerin hayata geçirilmesi önemli olacaktır. Yine, yurt dışındaki başarılı örneklerden de yola çıkarak yerel yönetimlerin bu konuya destek vermesi etkili uygulamaların ortaya çıkması adına önemlidir. Bu kapsamda, kooperatifçilik düşüncesinin geliştirilmesi ve sosyal kooperatifçilik konusunda farkındalık yaratılması amacıyla Ticaret Bakanlığı tarafından “*Sosyal Kooperatif Eğitim ve Tanıtım Treni*” sonbahar ve ilkbahar olmak üzere iki sefer gerçekleştirilmiştir. Bunun dışında, sosyal kooperatifçilik modelini tanıtmak amacıyla bilgilendirme toplantıları ve organizasyonlar düzenlenmektedir. Türe özgü herhangi bir düzenleme olmadan bu yöndeki girişimlerin ortaya çıkması sosyal kooperatifçilik adına oldukça umut vaat edici gelişmelerdir. Bu doğrultuda, sosyal kooperatifçilik modelini özelinde farkındalığın ve bilinirliğin artırılması oldukça önemlidir.

3.2.3. Enerji Kooperatifleri

Enerji konusu stratejik olarak ülkeler açısından oldukça önem addeden konuların başında gelmektedir. Özellikle Sanayi Devrimi ile fabrikaların açılması, şehirleşme ve nüfus hareketlerinin ardından enerji ihtiyacı gün geçtikçe artmıştır. Enerji, ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanması noktasında da önemli bir bileşendir.

Çok uzun yıllar boyunca insanlar enerji ihtiyaçlarını kömür, petrol, doğal gaz gibi fosil kaynaklardan karşılamışlardır. Ancak, fosil kaynakların çevreye verdiği zarar 1960’lardan itibaren çevre sorunlarının gündeme girmeye başlamasından itibaren önemli konular arasında yerini almıştır. Diğer taraftan 1970’lerin ilk yarısında yaşanan petrol krizi işin başka bir boyutunu oluşturarak enerji arzı ile ilgili konuların tartışılmaya başlanmasına neden olmuştur. Özellikle fosil kaynaklar bakımından fakir olan ülkelerin enerji arzı ile ilgili endişeleri ve çevresel duyarlılıklar yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmelerin önünü açmıştır.

Yenilenebilir Enerji, süreklilik arz ederek doğal süreçlerde kendiliğinden var olan ve güneş, rüzgâr, jeotermal, biokütle gibi kaynaklardan elde edilen enerjidir. ³¹ Yaşanan gelişmelerden dolayı ortaya çıkan ihtiyaç yalnızca fosil kaynaklardan karşılanamayacağı ve çevresel duyarlılıklardan dolayı sürdürülebilir bir enerji tedarikinin sağlanması gerektiği için fosil kaynakların tersine herhangi bir miktarı ya da sınırı olmayan yenilenebilir enerjinin kullanılmasına yönelik faaliyetler ortaya çıkmıştır. Teknolojik gelişmeler ile bu alanda yapılan çalışmaların gün geçtikçe arttığını ve verimli hale geldiğini görmek mümkündür.

Önümüzdeki yıllarda nüfus hareketlenmeleri, kentleşme ve sanayileşmenin artması ile enerji ihtiyacında da yüzde 60'lar oranında bir artış olması beklenmektedir. Buna karşılık fosil kaynaklardan tedarik edilen enerjinin ise ömrü sınırlıdır. Kömür, doğalgaz ve petrolün 200 ila 40 yıllık bir zaman zarfında tükeneceği öngörülmektedir. Bu durumun da katkısıyla yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelimde önemli bir artış olduğu gözlemlenmekte olup özellikle önümüzdeki yıllarda yenilenebilir kaynaklardan elde edilen enerjinin toplam enerji üretimindeki payının yüzde 40'lar seviyesine ulaşacağı tahmin edilmektedir. Son yıllarda, Avrupa'da başta Almanya ve İngiltere olmak üzere dünyada Asya ülkelerinde yenilenebilir enerji üretimi konusunda yatırımların arttığı görülmektedir. (Kanlı & Kaplan,2018:33)

Doğal kaynakların korunması, iklim değişikliği ile mücadele edilmesi, çevre kirliliğinin önlenmesi gibi amaçlar kapsamında, sahip oldukları değerler ve ilkeler doğrultusunda kooperatifler yenilenebilir enerji alanına yönelmişlerdir. Enerji kooperatifleri, enerjiye ulaşımında sürdürülebilir enerji hedeflerinin sağlanması, enerji verimliliği ve sera gazı emisyonlarının azaltılması konularına ciddi katkıları olan bir kooperatif türüdür. Bu kooperatifler, enerji üretme ve tüketiciye dağıtmada önemli roller üstlenmektedir. Aynı zamanda, güneş ve rüzgâr enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının adapte edilmesinde de liderlik yapmaktadır. (ILO;ICA, 2014: 10)

³¹ Bkz. http://www.yegm.gov.tr/genc_cocuk/Yenilenebilir_Enerji_Nedir.aspx

Enerji kooperatiflerinin dünyadaki gelişimi incelendiğinde 1930'larda Amerika'da uygulanmaya başladığı görülmektedir. Burada, enerjinin kırsal bölgelere ulaştırılması enerji kooperatifleri aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bugün Danimarka, İngiltere ve Almanya'da enerji kooperatifleri konusunda ciddi çalışmalar yapılmaktadır. Özellikle Almanya ve Danimarka'da yenilenebilir enerji üzerine yapılan yatırımların yarısından fazlası kooperatif işletme modeliyle hayata geçirilmektedir. (Ayanoglu, 2018: 41)

Enerji kooperatifleri, toplumun yenilenebilir kaynaklardan faydalanması ve bu yolla ekonomik yaşama doğrudan katılması konusunda öne çıkan modellerden biridir. Kooperatifler aracılığı ile enerji üretimi tekellerin alanından çıkararak bireyler bu konuda söz sahibi olabilme imkanına sahip olacaktır. Yine kooperatifler, enerji verimliliği ve enerji maliyetleri konusuna olumlu katkılar sağlayabilecektir. Kooperatiflerin sahip olduğu yatırımlar ve tesisler aynı zamanda istihdam yaratmada da etkili olabilecektir. (Bilal & Bayraklı, 2017:19) Enerji kooperatiflerinin faaliyete geçmesi yerel enerji tedarikinin sağlanmasına ciddi katkılar sunmaktadır. Kooperatiflerin faaliyetleri, özellikle yerel kalkınmanın sağlanmasında, sürdürülebilir üretimin gerçekleştirilmesinde ve enerji konusunda dışa bağımlılığın giderilmesinde etkilidir. (Ticaret Bakanlığı, 2018)

Enerji kooperatifçiliğini geliştirmek üzere öncelikli olarak mevzuat düzenlemelerinin yapılması gerekmektedir. Türkiye'de mevcut düzenlemeler enerji kooperatifçiliğini teşvik etmekten uzaktır. Mevcut durumda Türkiye'de faaliyete geçebilmiş olan kooperatif sayısı oldukça düşüktür. Bunun en önemli nedenlerinin başında mevzuat engellerin olduğunu söylemek çok yanlış bir tespit olmayacaktır. Diğer taraftan enerji alanındaki kooperatifçilik uygulamaları hakkında farkındalık çalışmalarının yürütülmesi oldukça önemli bir adımdır. Finansman da aynı şekilde incelenmesi gereken konuların başında gelmektedir. Özellikle ilk kurulum aşamasında kooperatifleri en zorlayıcı konuların başında maliyetler gelmektedir. Bu alandaki teknolojik gelişmeler ve konuya ilginin artması ile maliyetlerin düşmeye başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu eğilimin devam edeceği öngörülmektedir. Bu noktada, yapılması gereken temiz enerji üretilmesi doğrultusunda, yenilenebilir enerji konusunda kolektif bilincin ve uygulamanın en güzel örneklerinden biri olan ve yurt dışında da ciddi örnekleri bulunan enerji kooperatifçiliğini Türkiye'de etkin hale getirebilmektir.

3.3. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

Sürdürülebilir kalkınma özellikle son 30 yıldır üzerinde oldukça fazla durulan bir olgu olmuştur. Bunu ayrıntılı olarak açıklamadan önce sürdürülebilirlik kavramını açıklamak faydalı olacaktır. Sürdürülebilirlik, her türlü üretimin devamı sağlanırken, kalıcı olabilmek olarak tanımlanabilir. Hemen her alanda sürdürülebilirliğin önemi vurgulanmaktadır ancak ilk kullanılmaya başlandığı alan daha çok tarım ve ormancılık ile ilgili olmuştur. Hatta bazı araştırmacılara göre Eski Yunan'da ve diğer doğu toplumlarında da sürdürülebilirlik düşüncesinin varlığı söz konusudur. Sürdürülebilirliğin, düşünce olarak binlerce yıllık bir birikimin ürünü olduğu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak, somut olarak son birkaç yüzyıldan beri insanoğlunun ciddi bir biçimde üzerinde durduğu bir konu olmuştur. Sürdürülebilirliğin düşünce aşamasından olguya geçişi, yirminci yüzyılda yaşanmış olan özellikle ekonomik ve sosyal gelişmelerin çevreye verdiği büyük boyutlu zararların sonucudur. (Bozdoğan, 1026)

TDK Büyük Türkçe Sözlüğünde sürdürülebilir kalkınma; *“İktisadi gelişme sürecinin, çevre kirlenmesi, doğal kaynakların tüketilmesi gibi sorunlara yol açığının fark edilmesi üzerine, bugünün iktisadi büyüme ve kalkınması gerçekleştirilirken, gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılayabilmelerine olanak tanınması için özellikle yenilenemez kaynakların kötü kullanımından kaçınılması gereği üzerinde duran bir kalkınma anlayışı”* şeklinde açıklanmıştır.³²

Sanayi Devriminden sonra yaşanan gelişmelerle toplumların ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarında pek çok değişiklik gerçekleşmiştir. Özellikle ekonomik alandaki kalkınma odaklı anlayış çok uzun yıllar hâkim olmuş ancak 1950 ve 60'lı yıllara gelindiğinde bazı sorunların iyice artmaya başladığı görülmüştür. 1970'li yıllarda çevre ile ilgili konularda yaşamaya başlanan gelişmeler ile birlikte yeni bakış açıları da ortaya çıkmıştır.

1960'lı yılların sonuna kadar kalkınmacı anlayış doğrultusunda, gerçekleştirilen her eylem meşru görülmekte olup kalkınma adına yapıldıkça da çevrenin zarar görmesi

³² http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=294311

sorgulanmamakta ve göz ardı edilmekteydi. 1970’li yıllar ile birlikte başlayan ekolojik tartışmaların ana konusu çevresel sürdürülebilirlik üzerine olmuş ve kısa süre içinde de çevresel ve ekonomik akademik çalışmaların ana teması haline gelmiştir. (Harborth, 1991: 7-31)

Sürdürülebilirlik ile ekonomik büyüme ve kalkınma perspektifinin bir arada ele alınmasıyla sistematik bir sürdürülebilir kalkınma anlayışı ortaya çıkmıştır. Sürdürülebilir kalkınma kavramı ilk kez 1980 yılındaki Dünya Koruma Stratejisi’nde (DKS) kullanılmıştır. Sürdürülebilirliğin kullanılan bu ilk formu daha çok çevreci bir bakış açısına sahiptir. Buna göre, kalkınma politikalarının öncelikleri; ekolojik süreçlerin korunması, kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve genetik çeşitliliğin korunması şeklinde sıralanmıştır. (Soussan, 1992: 21-35) Sürdürülebilir kalkınmanın bu ilk formu ekonomik kalkınma ve büyüme karşıtı olarak görülerek eleştirilmiştir. Ekonomi ve çevre ilişkisine bakış açısı eksikliğinden kaynaklı olarak sürdürülebilir kalkınma olgusunun yeniden analiz edilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Daha sonraki süreçte, *Ortak Geleceğimiz Raporu’nda (Brutland Raporu)* sürdürülebilir kalkınma “bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların da kendi gereksinimlerini karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılayan kalkınma” şeklinde açıklanmıştır. Rapor ile sürdürülebilir kalkınma olgusu dünya kamuoyu tarafından kabul görerek ve kullanım alanı oldukça genişlemiştir.

1992 yılında gerçekleştirilen Rio Konferansında ise sürdürülebilir kalkınma olgusu her yönüyle oldukça ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi konusunda çevre, ekonomi, kentleşme, refah, sanayileşme gibi alanlara dikkat çekilmiş ve buralarda sürdürülebilirlik kapsamında yapılması gereken faaliyetleri ile bunların gerekliliği vurgulanmıştır.

Sürdürülebilir kalkınma kavramı ilk ortaya çıkışından itibaren çok farklı şekilde tanımlanmıştır. Bunun da en büyük sebebi araştırmacıların konuya bakış açıları ve ele alış biçimleridir. Yapılan tanımlar çoğunlukla çalışma alanlarını yansıtmaktadır. İktisatçılar, çoğunlukla işin ekonomik boyutunu ele alırken, çevre bilimciler çevre

dengesi, biyoçeşitlilik, çevresel sorunlar vb. gibi yönleriyle ilgilenmişlerdir. Sosyologlar ise konuyu toplum ve kişi temelli ele alarak toplumlarda var olan organik bağların korunmasına odaklanmışlardır. (Cole, 2006: 240-253) Sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin çalışmalar zamanla bu üç boyutu da içine alacak şekilde gelişmiş ve olgunun hem çevresel hem ekonomik hem de sosyal boyutları irdelenmiştir.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin hayata geçirilmesi fikri 2012 yılında Rio de Janeiro’da düzenlenen “Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı”nda ortaya çıkmıştır. Bu hedeflerin amacı, tüm dünyadaki çevresel, ekonomik ve politik sorunlar kapsamında bunların çözümleri ya da çözümlerine katkı için evrensel hedefler belirlemektir. Daha önce, Binyıl Kalkınma Hedefleri ile tüm dünyanın uzlaştığı ve ölçülebilir hedefler belirlenmiş olup belli oranda başarı elde edilmiştir. Bu gelişmelerin devamının sağlanması ve kapsamının genişletilmesi doğrultusunda yeni hedefler ortaya konmuştur.

Bu kapsamda, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, bir anlamda Binyıl Kalkınma Hedefleri ile başlayan gelişmelerin nihayete erdirilmesi ve dünyanın baş etmeye çalıştığı ağır sorunların en azından belli bir kısmını çözülmesi yolunda atılan oldukça önemli bir taahhüttür. Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin temel özelliklerinden biri sorunların tüm dünyayı etkileyen küresel problemlerden seçilmiş olmasıdır. Yapılacak eylemlerde de objektifliğin korunması ve tüm ulusların menfaatlerinin gözetilmesi önemli bir konu olarak ele alınmaktadır. Bu doğrultuda on yedi hedef belirlenmiş olup hem Binyıl Kalkınma Hedefleri ile hem de birbirleri ile bağlantılıdır. Bu hedefler hem önceki hedeflerle hem de birbirleri ile bağlantılıdır. Zaten dünyanın karşı karşıya kaldığı sorunlar zincirleme olarak birbirlerini tetikler niteliktedir. Bu nedenle, birinde elde edilen çözüm ya da uğranılan başarısızlık, diğerlerinin de çözümü ya da başarısını etkileyecektir. Örneğin; iklim değişikliği tehdidine karşı gerekli önlemlerin alınması, kısıtlı doğal kaynakların nasıl yönetileceği konusunda olumlu gelişmeleri tetikler ve devamında toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve sağlık konusundaki iyileştirilmeleri teşvik edecektir. (UNDP Türkiye)

3.3.1. Sürdürülebilir Kalkınma Ekseninde Kooperatifler

Sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutu ayrıntılı olarak incelendiğinde, kooperatif işletmelerin çalışma felsefesine oldukça uygun olduğunu görmek mümkündür. Kooperatiflerin bunların yanında, yönetim konusuna da katkı verebilecek işletmeler olduğu kabul edilmektedir. Ortaklarının ekonomik gelişimini sağlarken en azından kendi ortaklarının kültürel ilgililerini tatmin etme ve çevreyi koruma konusunda da etkin örgütlenmelerdir. (ILO; ICA, 2014: 4)

Sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için kooperatiflerin ciddi bir potansiyeli olduğu tartışılmazdır. Kooperatifler, sahip olduğu değerler, ilkeler ve deneyimler ile sürdürülebilir kalkınma konusuna oldukça fazla katkı sunabilecek yapılardır. Zamanla gelişebilecek, sürdürülebilir bir dünya yaratmak için faaliyetlerini sürdürürken çevresel, sosyal ve ekonomik alanlardaki sorumluluklarının bilincinde olan iş modellerine ihtiyaç vardır. Kooperatiflerin bu zorunlulukları karşılayabildikleri kabul edilmektedir. Yine bu doğrultuda, doğaları gereği uzun vadede bir plan yapabilecek ve anında kazanç talebinden kaynaklanan baskılardan kaçabilecek daha sürdürülebilir bir işletme türü olarak kabul edilmektedirler. (Bibby, 2014) Bununla birlikte, sürdürülebilirlik, ICA'nın (Blueprint for Cooperative Decade) için belirlediği beş ana esastan biridir.

Sürdürülebilirlik doğası gereği yerel çabalara oldukça önem vermektedir. Yerelden başarıya ulaşan çabaların ulusal ve uluslararası alanlara yayılması daha kolay olacaktır. Pek çok farklı sektörde faaliyet gösteren kooperatifler çok sayıda bireye ve bunların çok çeşitli ihtiyaçlarına temas edebilmektedir. Bunu gerçekleştirirken kooperatiflerin birçoğu öncelikli olarak buldukları bölgenin konuları ile ilgilenmektedir. Birincil kaygıları, ortaklarının bireysel ve toplumsal ihtiyaçlarını yerelden başlayarak ulusal ve uluslararası alanlarda savunmaktır. Bu nedenle kooperatiflerin sürdürülebilirlik esasları ile bağ kurması oldukça kolaydır.

Kooperatiflerin Teşvik Edilmesi ve Geliştirilmesi Komitesi (COPAC), kooperatiflerin sürdürülebilir kalkınma hedefleri kapsamındaki mahiyetlerine ilişkin olarak bir çalışma gerçekleştirmiştir. "*Transforming Our World: A Cooperative 2030*" adlı bu çalışma ile

Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini kapsayıcı, sürdürülebilir ve sorumlu bir şekilde gerçekleştirebilmek konusunda önemli katkıları olabilecek kooperatiflere ilişkin olarak farkındalık yaratmak ve kooperatiflerin bu yöndeki faaliyetlerine destek vermek amaçlanmıştır. Her bir hedef için ayrı ayrı hazırlanan yayın dizisinde ilgili hedef kapsamında kooperatiflerin sunabilecekleri katkılar verilmiş ve örnek uygulamalardan bahsedilmiştir.

“Yoksulluğa son” adlı bir numaralı hedef kapsamında, kooperatiflerin insan merkezli işletmeler olarak yoksulluğa son vermek açısından önemli modellerden biri olduğu vurgulanmıştır. Rochdale kasabasında, uygun olmayan çalışma koşulları ve verilen düşük ücretlerin üstesinden gelebilmek için kurulan ilk kooperatiften bu yana kooperatifçilik hareketinin temelinde yoksulluğu engellemek bulunmaktadır. Yoksullukla mücadele etmek üzere insanlar kooperatifler çatısı altında bir araya gelmekte ve kendi ekonomik fırsatlarını oluşturmak için çalışmaktadır. Kooperatifler aracılığı ile ortaya çıkan bu kolektif güç sayesinde insanların ortaya çıkan riskleri paylaşması, birlikte karar alması ve kendi ilgi ve tecrübeleri doğrultusunda hareket etmesi kolaylaşmaktadır. Dünya genelinde 1 milyardan fazla ortağı ve yaklaşık 280 milyon³³ kişiye sağladığı istihdam ile kooperatifler her türlü alanda çalışabildikleri için yoksulluğun sona ermesine ciddi katkılar sunmaktadır. (Cooperative contributions to SDG 1, 2018)

“Açlığa son” adlı iki numaralı hedef kapsamında, özellikle tarımsal alanda çalışan kooperatifler üretme, depolama, işleme ve pazarlama faaliyetleri; tüketici kooperatifleri ise yine sürdürülebilir tarım ve gıda güvenliği konusundaki çalışmaları ile hedefin hayata geçirilmesindeki önemli bileşenlerden olmaktadır. (Cooperative contributions to SDG 2, 2018)

“Sağlıklı bireyler” adlı üç numaralı hedef kapsamında, kooperatiflerin özellikle birlikte iş yapma özelliğinden yola çıkarak kaynakların bir araya getirilmesi konusundan bahsedilmektedir. Sağlık çalışanlarının daha iyi koşullara sahip olmalarının sağlanması halinde sağlık hizmetlerinde de iyileşme olacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda sağlık

³³ Bkz. <http://www.cicopa.coop/publications/second-global-report-on-cooperatives-and-employment/>

alanında çalışan kooperatifler, sağlam sağlık sistemlerine sahip olan ülkelerde bile aktif bir şekilde faaliyet göstermektedir. Ancak, kooperatiflerin bu konudaki faaliyetleri hala sınırlı kalmakta olup kooperatiflerin verebileceği katkılar konusunda farkındalık sağlamak oldukça önemlidir. 2018 yılında Uluslararası Kooperatif Sağlık Organizasyonu (IHCO) tarafından yayımlanan “*Kooperatif Sağlık Raporu*”³⁴ na göre yapılan çalışmalar özellikle son 20-30 yılda sağlık kooperatiflerinin önem kazandığını ortaya koymaktadır. Bu büyümelerin temelinde sağlık hizmetlerine olan talebin artmasıyla beraber kamunun bunu karşılamakta yaşamaya başladığı güçlükler olduğu görülmektedir. (Cooperative contributions to SDG 3, 2018)

“*Nitelikli eğitim*” adlı dört numaralı hedef kapsamında, kooperatifçilik ilkelerinden olan “*eğitim, öğretim ve bilgilendirme*” ye dikkat çekilmektedir. Bu kapsamda kooperatifler başta ortakları olmak üzere toplumun diğer kesimlerinin gelişimine katkıda bulunabilmek adına doğrudan eğitim faaliyetleri düzenler ya da bunlara ulaşmayı kolaylaştırmaya çalışır. Kooperatifler pek çok ülkede engelliler, göçmenler ve mülteciler gibi dezavantajlı kesimlere yönelik olarak kapsayıcı ve teşvik edici eğitimlerin verilmesinde çalışmaları ile etkili olmuştur. Bunun yanında, kooperatifçilik modeli eğitim sektöründe çalışanlar tarafından daha kaliteli eğitim sunmak, çalıştıkları yerlerde demokratik yönetiminin gelmesini sağlamak ve kendi işlerini garanti altına almak adına tercih edilir olmuştur. (Cooperative contributions to SDG 4, 2018)

“*Toplumsal cinsiyet eşitliği*” adlı beş numaralı hedef kapsamında, kadınların ekonomik hayata katılımı ile ilgili çalışmalarda kooperatiflerin önemine bir kez daha dikkat çekilmiştir. Bu kapsamda özellikle, kadınların istihdamını artırmak, ekonomik demokrasiyi sağlamak ve liderlik, yönetim tecrübesini artırmak amacıyla kooperatiflerin önemine dikkat çekilmektedir. Kadınların, kendi iş fırsatlarını yaratmak ekonomik olarak dışlanmanın önüne geçebilmek adına kooperatifçilik modelini kullandıkları görülmektedir. Kayıt dışı çalışan kadınların geçimlerini sağlamak, mal ve hizmetlere ulaşmalarını kolaylaştırmak ve kadınların karşı karşıya kaldıkları eşitsiz uygulamalara karşı kolektif bir çaba göstermek konusunda kooperatifler önemli katkılar sunmaktadır.

³⁴ Bkz. <https://ihco.coop/2018/03/20/cooperative-health-report-2018-published/>

Yine, kooperatifler tarafından kadın ortaklara sağlanan mesleki ve beceri eğitimi gibi imkânlardan yararlanma fırsatı bulunmaktadır. (Cooperative contributions to SDG 5, 2018)

“Temiz su ve sıhhi koşullar” adlı altı numaralı hedef kapsamında, kooperatiflerin özellikle sürdürülebilir su yönetimi kapsamında etkili olabileceklerinden bahsedilmiştir. Kooperatifler bu konuda kamunun yerine getiremediği alanlarda alternatif bir model ortaya koyabilir. (Cooperative contributions to SDG 6, 2018)

“Erişilebilir ve temiz enerji” adlı yedi numaralı hedef kapsamında, kooperatiflerin enerji oldukça etkili oldukları vurgulanmaktadır. Özellikle yatırım yapılması zor olan kırsal bölgelere enerji götürmede kooperatiflerin faaliyetleri dikkat çekmektedir. Yine, *“toplumsal sorumluluk ilkesi”* temiz ve sürdürülebilir enerji kullanımı için yol gösterici niteliktedir. Doğrudan enerji üreten ve temin eden kooperatiflerin yanında diğer alanlarda çalışan kooperatifler de faaliyetleri ile temiz ve sürdürülebilir enerjiyi teşvik edebilmektedir. (Cooperative contributions to SDG 7, 2018)

“İnsana yakışır iş ve ekonomik büyüme” adlı sekiz numaralı hedef kapsamında kooperatiflerin iş kurma ve bu işin sürdürülebilir olmasında oldukça etkili modeller oldukları vurgulanmaktadır. Kooperatiflerin ortaklarına yatırım fırsatı yaratmaları, gelir kaynaklarını çeşitlendirme imkânı sunmaları ve teknolojik gelişmelerden yararlanma fırsatı vermeleri dolayısıyla ekonomik büyümeyi olumlu şekilde teşvik edeceği değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, dikkat çekilen bir başka nokta da kooperatiflerin kayıt dışı ekonomiyi önleme potansiyelleridir. Yine, kooperatifler *“gönüllü ve serbest giriş”* ilkesi doğrultusunda, engelliler, mülteciler, göçmenler, işsiz genç ve kadınlar gibi dezavantajlı grupların ekonomik hayata katılmaları yönünde önemli fırsatlar sunan bir model olarak karşımıza çıkmaktadır. Sahip oldukları eşitlik, dayanışma ve iş birliği gibi değerler dolayısıyla kooperatifler, iş güvenliğini sağlamak, adaletli ücret ve çocuk işçiliğini önlemek gibi çalışma hakları konusunda da etkili olabilecektir. Bunun dışında dikkat çeken başka bir konu kooperatiflerin özellikle ekonomik gerileme dönemlerinde istihdam açısından sağlam kuruluşlar olarak kalabilmeleridir. (Cooperative contributions to SDG 8, 2018)

“Eşitsizliklerin azaltılması” adlı on numaralı hedef kapsamında, insana merkezli ve ilke ve değer temelli yapıları ile kooperatiflerin kapsayışı bir ekonomik ve sosyal kalkınmayı ve eşitliği teşvik etmek için önemli bir araç olduğu vurgulanmıştır. Kooperatiflerin ortaklarına eşit fırsatlar tanınması, oy hakkının herkes için eşit olması oldukça önemli özelliklerdir. Bunun dışında, yine dezavantajlı kesimler için uygun hizmetler sunmanın yanında doğrudan bünyelerinde yer vermeleri ile ekonomik ve sosyal eşitsizliklerin önüne geçebilmektedir. (Cooperative contributions to SDG 10, 2018)

“Sürdürülebilir şehir ve yaşam alanları” adlı on bir numaralı hedef kapsamında, yapılabilecek uygulamalarda kooperatiflerin yine oldukça etkili olacağı belirtilmiştir. Özellikle şehirleşmenin artmasıyla birlikte, altyapı sorunları, hava kirliliği, gecekondulaşma gibi sıkıntılar ortaya çıkmış kooperatiflerin bu sorunların giderilmesine yönelik olarak faaliyetlerde bulunulabileceği vurgulanmıştır. Bunun yanında kooperatifler iklim değişikliklerine karşı kapsayıcı ve güvenli çözümler sunarak yeni yerleşimlerin kurulmasını sağlayabilir. Bu noktada yapı kooperatiflerini de ayrıca vurgulamak gerekmektedir. Yapı kooperatifleri insanlar için daha güvenli ve uygun alternatifler üretebilir. Çevre ve ulaşım gibi konularda faaliyet gösteren kooperatifler, şehirlerin daha yaşanabilir olması için çalışabilirler. (Cooperative contributions to SDG 11, 2018)

Son olarak *“sorumlu tüketim ve üretim”* adlı on iki numaralı hedef kapsamında, kooperatif işletmelerin doğrudan yapısal özelliklerine vurgu yapılmaktadır. Kooperatifler belli ilke ve değerlere göre hareket eden yapılar olduğundan, bunlara sahip çıkmadan kooperatif olarak uzun süre var olamayacaklarını bilen kuruluşlardır. Bu nedenle, faaliyet gösterdikleri alanlarda sürdürülebilir kaynak yönetimine, bilinçli üretim ve tüketime, çevresel programlara önem vererek bu alanlarda politikalar geliştirmek ve bunlara öncülük etmektedir. Kooperatifler tedarik zincirinin bütün süreçlerinde faaliyet gösterebildiklerinden dolayı izledikleri sürdürülebilir stratejilerin önemi oldukça fazladır. Kooperatiflerin çevresel ve sosyal konulara verdiği önemin diğer bir göstergesi de

ICA'nın kooperatiflere özgü olarak sürdürülebilirlik için yayımlanmış olduğu rehber kitaptır.³⁵ (Cooperative contributions to SDG 12, 2018)

3.3.2. Kooperatiflerin Çevre Sorumluluğu

Kooperatifçilik içinde barındırdığı özellikler nedeni ile sosyo-ekonomik bir hareket olarak kabul edilmektedir. Birbirinden farklı birçok alanda faaliyet gösteren ve pek çok kişiye temas edebilen yapıları ile kooperatifler, toplumsal hayatın içinde vazgeçilmez bir konuma sahiptir. Çevre sorunlarının kaynağında insan etkinliklerinin olduğu düşünüldüğünde, kooperatiflerin çevre ile ilgili takınacakları tavrın, çevreye karşı duyarlılıklarının ve çevre ile ilgili faaliyetlerinin, sorunların çözümü ya da önlenmesinde büyük ölçüde etkili olacağı açıktır.

ICA, kooperatifçilik ile ilgili önemli bir uluslararası kuruluş olarak çevre ile ilgili konulara oldukça önem vermiştir. Çevre ve ekonomik kalkınma konusu ICA Merkez Komitesinin 1990 yılındaki Madrid toplantısında ele alınmış ve çevre ve kalkınma konularının birbirleri ile entegre olmaları gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, ICA üyesi kuruluşların yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası çalışmalara katılım göstererek çevre ile ilgili bozulmalara önlemler almalarına karar verilmiştir. Küresel çevre sorunlarında, geri dönüşüme uygun olmayan üretim ve tüketim alışkanlıklarının da çok büyük etken olduğu vurgulanan eyleme geçilmemesi durumunda, insan yaşamının da tehlikeye düşeceği vurgulanmıştır. Bu nedenle, koruma önlemlerinin alınması gerektiği, yoğun ve sürekli eğitim etkinliklerinin düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir. (Tanrıvermiş & Tanrıvermiş, 2002: 34)

Bu kongrenin devamında, 1992 yılının Ekim ayında Tokyo'da düzenlenen ICA Kongresinin temel konularından biri çevre ve sürdürülebilir kalkınma olarak belirlenmiştir. Toplantıda, tüm alanlarda sürdürülebilir kalkınma uygulamalarının geliştirilmesi, doğal çevrenin korunması, çevre eğitiminin geliştirilmesi gibi konulara değinilmiştir. Kongrede, Kooperatif Gündem 21'inin oluşturulması için çalışmalar

³⁵ Bkz. <https://www.ica.coop/en/media/library/sustainability-reporting-cooperatives-guidebook>

yapılması gerektiği vurgulanmış olup çevre sorunları ile ilgili olarak kooperatifçilik hareketinin durumu ve yapılabilecekleri tartışılmıştır.

Kooperatif Gündem 21 ile ilgili çalışmalar, 1993 yılında Roma'da yapılan ICA Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Seminerinde de ele alınmıştır. Kooperatif Gündem 21, kooperatiflerin birbirleri ve kooperatifler ve diğer kamu/özel kuruluşlar arasında olması gereken ilişkileri incelemiş ve bunların yanında işletmecilik, çevre koruması ve eğitim gibi konulara ağırlık vermiştir. 1994 yılında, tasarı gözden geçirilerek bir strateji oluşturulmuştur. Kooperatif Gündem 21'in son biçimi 1995 yılında yayımlanmış olup çevre koruma konusu 1995 yılında kooperatifçilik ilkeleri arasına giren toplumsal sorumluluk ilkesinde kendini göstermiştir.

Kooperatifler, rekabetten çok iş birliğine yatkın doğaları gereği, ekolojik dengenin korunması konusunda etkin olabilecek yapıda olup sürdürülebilir bir çevre ve doğal yaşam oluşturma konusuna ciddi katkılar sunabilirler.

Kooperatiflerin çevre ile ilgili konularda sorumluluk almasının en önemli sebeplerinden biri, çevre bilincinin oluşumuna yapabilecekleri olumlu katkıdır. Çevre sorunların çözülmesi ve özellikle önlenmesi konusunda çevre bilincinin bireysel ve toplumsal anlamda yerleşmiş olması oldukça elzemdir. Bu kapsamda, toplumun oldukça geniş bir kesimine hitap eden ve ulaşabilen yapıları ile kooperatifler çevre bilincinin oluşumunda önemli roller üstlenebilir.

Bireylerin, içinde buldukları ve sosyal tarafları kuvvetli olan yapıların benimsediği misyonları bir davranış biçimi haline getirmesi sıkça karşılaşılan bir durumdur. Bu nedenle, kooperatifler gibi çevre bilincini geliştirebilecek ve uygulama, eğitim gibi faaliyetler düzenleyebilecek yapıların güçlenmesi ve çevre ile ilgili faaliyetlerdeki etkinliklerinin artırılması gerekmektedir. Gittikçe artan çevre sorunlarına karşı ülkelerdeki kooperatifler sorumluluk yüklenerek, özellikle yerel düzeyde başarılı çözüm yolları üretilebilmektedir. Yerel düzeyde üretilen bu çözümlerin ulusal, bölgesel ve uluslararası alanlara yayılabilmesi daha kolay gerçekleşecektir.

Bu kapsamda, kooperatifler doğalarından kaynaklanan dayanışma ve yardımlaşma duygusu birlikte sınırlı koşullarda da olsa çevresel sorunlara çözüm bulma konusunda yer almak durumundadır. Kooperatifçilik hareketi, çevre konusunda sorumluluk alarak özellikle ortaklarının ve daha sonra toplumun bilinçlendirilmesi ve eğitimi gibi faaliyetlerde ve çevre koruma ile ilgili projelerin gerçekleştirilmesinde etkin olmalıdır.

3.3.3. Dünya ve Türkiye’deki Bazı Kooperatiflerin Faaliyetleri

Sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde kooperatifler, çevre faaliyetleri konusuna artan bir eğilim göstermektedir. Atık toplama, işleme ve yönetimi, yeşil alan ve bahçe bakımı, çevre ve enerji tasarrufu hizmeti, yenilenebilir enerji santralleri kurulumu gibi çevre faaliyetleri çeşitli şekillerde kooperatif işletmeler tarafından yapılmaktadır (CICOPA, 2014: 22)

Kooperatiflerin, doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi konusunda da önemli katkıları bulunmaktadır. Özellikle buldukları bölgelerdeki yerel halkın mülkiyet ve kullanıcı haklarını tanımlayarak, doğal kaynakların yönetimini gerçekleştirmekte ve yeşil ekonomik girişimleri destekleyip ekonomik çeşitliliği sağlamaktadır. Örneğin; tarımsal kooperatifler faaliyetlerini çeşitlendirerek su yönetimi, turizm, organik üretim gibi alanlarda da etkin olmaya başlamıştır. Endonezya’da, orman kooperatifleri, tropikal ağaçların sürdürülebilir kullanımını teşvik etmekte ve sürdürülebilir yaşamı desteklemek ve ahşap alıcılarının tekeli kırma için Forest Stewardship Council (FSC)’den uluslararası mobilya pazarı için sertifika almaktadır. (ILO;ICA: 12)

Kooperatifler yeşil işletmecilik anlayışı kapsamında yerel kaynakların kullanımı konusunda faaliyet göstermektedir. Yeşil ekonomide istihdam sağlayan ana sektörler hayvancılık ve enerjidir. Önemli fırsatlar sunan diğer sektörler ise ormancılık ve doğal kaynakların yönetimi ile ilgilidir. İspanyanın Endülüs bölgesinde, 7.827 kooperatif bulunmakta olup bunların 132’si yeşil ekonomide, 25’i de mavi ekonomide (denizcilik sektöründeki sürdürülebilir işletmeler) faaliyet göstermektedir. Bunlar dışında 12 kooperatif çevre eğitimi sunarken, 21 kooperatif ise çevreci faaliyetler sürdürmektedir. Geri dönüşüm ile ilgili 15, ekoturizm ile ilgili 15, eko-tarım ile ilgili 7, yenilenebilir enerji

ve biyo-konstrüksiyon ile ilgili 9 kooperatif bulunmaktadır. İklimi yenilenebilir enerji konusunda faaliyet göstermeye oldukça uygun olan Endülüs'te, son yıllarda ekolojik tarım girişimlerinde de bir artış söz konusudur. Arazinin %45'i eko-tarım için uygun şartlara sahiptir. Cordoba'da bulunan Ecoqueremos işçi kooperatifi, biyodizelde kullanılan bitkisel yağın geri dönüşümü ile ilgili faaliyet göstermektedir. Ortaklarının birçoğunun engelli olması kooperatiflerin ayrıca sosyal yönlerini de vurgulamaktadır. (ICA,2015)

Batu Puteh Ekoturizm Kooperatifi (KOPEL) 1991 yılında, Gündem 21 kapsamında, ekolojik sürdürülebilirliği teşvik etmek amacıyla kurulmuştur. KOPEL, ekoturizm kooperatifi anlamına gelen "KOPERASI PELANCONGAN"ın kısaltılmışıdır. Batu Puteh toplumu, çoğunlukla yoksul yerlilerden oluşmaktadır. KOPEL, bölgenin yağmur ormanlarının zarar görmesini engellemek ve ekonomik değerini artırmak, yerli ve geleneksel olan bilgi birikiminden ve kültürden yararlanmak, her konuda yaşanan kayıpları engellemek için kurulmuştur. Çevrenin ve doğal yaşamın korunması ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması konusuna önemli bir örnek teşkil etmektedir.³⁶

Türkiyede'de pek çok kooperatif sürdürülebilir kalkınma ile çevre koruma ve geliştirme kapsamında ekolojik faaliyetlerde bulunmaktadır. Kooperatifler yürüttükleri çevresel faaliyetler ile hem ortaklarını bilinçlendirip yönlendirmekte hem de ortakları sayesinde toplumun geniş bir kesimine temas edip çevre konusunda bilgi edinilmesine katkı sağlamaktadır.

Faaliyet merkezi Bursa ili olan S.S. Marmara Zeytin Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (Marmarabirlik), çevre ile ilgili konulara duyarlı bir kuruluş olarak ekolojik çalışmalarda da bulunmaktadır. Faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan tarımsal atıklardan ısı ve elektrik enerjisi elde eden birlik, zeytin atıklarından elektrik enerjisi üretme ve ortaya çıkan ısıdan da atık suyu buharlaştırma ve salamura suyunu arıtma ile ilgili bir proje geliştirmiştir. Bu proje ile zeytin karasuyunun arıtılması için çevresel bir çözüm üretilmiş olup çevreye zarar vermeyen ve doğaya saygılı bir üretim tekniğinin kullanılması ile enerji üretimi de

³⁶ Bkz. http://www.mescot.org/mescot_village_cooperative.htm

gerçekleştirilmiş olmaktadır. Sıfır atık prensibi çerçevesinde geliştirilen tesis, dünyada da bir ilk olma özelliği taşımaktadır. (Marmarabirlik, 2014) Marmarabirlik, çalışanlara yönelik olarak çeşitli konularda seminerler düzenlemekte ve bu seminerler kapsamında, temel çevre eğitimi de vermektedir.³⁷

Ülkemiz için önemli ve başarılı birliklerden biri de S.S. Trakya Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliğidir (Trakyabirlik). Trakyabirlik, ayçiçeğinin işlenmesi sonucunda atık olarak ortaya çıkan kabuğu, Buhar Santrali'ne göndererek buradaki kabuk kazanlarında yakılmasını sağlamakta ve elde edilen enerjiyi işletmelerin enerji ihtiyaçlarının bir kısmını karşılamak üzere kullanmaktadır. Tesislerinde atık arıtma üniteleri bulunan ve özellikle atık yönetimi ile ilgili pek çok faaliyet gerçekleştiren Trakyabirlik'in, çevrenin korunması ve sürdürülebilirliğin sağlanması için çalışmaları bulunmaktadır. (Trakyabirlik, 2014)

Çankırı Eldivan'da 7 kadının kurmuş olduğu ve bugün itibariyle ortak sayısı 50'yi geçen Eldivan Belediyesi Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi'nin "*Güneşin Eliyle Kadın Emegiyle*" sloganıyla başlatılan projesinde tarımsal üretim sadece yenilenebilir kaynaklar kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Üretim sürecinde ortaya çıkan atıkların organik gübre olarak değerlendirildiği, atık suyun geri kazanıldığı ve güneş enerjisinin kullanıldığı bu kooperatifin amacı organik ve doğa dostu ürünleri tüketicilere sunmaktır. Hem benimsediği çevre dostu üretim modeli hem de kadın emekleri ile çalışan bir kooperatif olmasında dolayı, Eldivan Kadın Kooperatifi, kooperatiflerin sürdürülebilir kalkınmaya ve çevre duyarlılığına nasıl katkı sağladıklarının önemli bir örneğidir. (UNDP Türkiye, 2017)

3.4. SON DÖNEMDEKİ KOOPERATİFÇİLİK HAREKETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Son dönemdeki gelişmeler ile Türk Kooperatifçilik Hareketinde dönüm noktaları yaşanmış olup özellikle ulusal ve uluslararası gelişmeler doğrultusunda günümüz kooperatifçiliğinde önceki dönemlerden ciddi bir kopuşun olduğunu gözlemlemek

³⁷ Bkz. <http://www.marmarabirlikakademi.com/tr/Seminerler>

mümkündür. Bu kapsamda, çok uzun yıllar devlet güdümünde olan kooperatiflerin statülerinin değiştiğini, göreceli olarak özerk olanların da bunu pekiştirdiğini söylemek mümkündür. Diğer taraftan kooperatiflerin sosyal taraflarının ön plana çıkarılmasının özellikle bu dönemde üzerinde durulan konuların başında geldiği görülmektedir.

Yaşanan ekonomik krizlerin kooperatifçilik uygulamalarına yansımaları olmuştur. Bu yansımaları ise iki doğrultuda ele almak daha doğru olacaktır. Bunlardan birincisi mevcut kooperatiflerde nasıl etkiler yarattığı diğeri de yeni uygulamalar konusuna nasıl etki ettiği. İlk olarak 1990'larda ve 2000'lerin başında yaşanan krizlerin mevcut kooperatifler üzerinde değişimlere yol açtığını söylemek mümkündür. Bu krizler ardından izlenen ekonomi politikaları, doğrudan çok uzun yıllar devlet güdümünde faaliyet gösteren tarımsal kooperatiflerin değişikliğe uğramasına neden olmuştur. 2008 krizi ardından ise özellikle merkez ekonomilerde kooperatif işletmelerin diğer işletmelere göre çok daha az zararlı bu dönemi atlattığı görülmüştür. Bu nedenle Türkiye de dâhil olmak üzere krizden etkilenen tüm ülkelerde kooperatifleşme uygulamalarının arttığını görülmektedir. 2009 yılında alınan bir kararla BM tarafından 2012 yılının "Uluslararası Kooperatifler Yılı" olarak ilan edilmesinin nedenlerinin başında bu gelmektedir. Bu yılda Türkiye'de de Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı kabul edilerek kooperatifçilik adına önemli bir adım atılmıştır.

2000'lerin hemen başında politikadaki değişiklikleri devletin çok uzun yıllar etkisi altında olan kooperatifler için önemli sonuçlar ortaya çıkmıştır. 2001-2007 yılları izlenen "Tarım Reformu Uygulama Projesi" ile Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO), ÇAYKUR, TEKEL gibi kuruluşların yanında, özellikle tarım satış kooperatifleri ve tarım kredi kooperatiflerinin destekleme mekanizmalarının belirleyici kuruluşları olmaları statüleri sona erdirildiği görülmektedir. (Boratav, 2016:203) Statülerindeki değişiklikler ile özerk hale gelen kooperatifler artık kendi nam ve hesaplarına çalışmaya başlamışlardır. Her ne kadar kooperatiflerin özerk yapılar olarak çalışması gerekliliği oldukça önemli olsa da bu gelişmelerin sonraki birkaç yıl için ciddi bocalamalara neden olmuştur. Bu uygulamalarda 1980 sonrası uygulanan özelleştirme politikaları kapsamında yürütülen devletin küçültülmesi çabalarının da etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Diğer taraftan, son yıllarda yaşanan ekonomik, demografik, teknolojik ve çevresel değişimler tüm işletme türlerini olduğu gibi kooperatifleri de etkilemiştir. Bu doğrultuda, değişiklikler karşısında alacakları tavır ve izleyecekleri yol tüm kooperatifçilik sektörünün geleceğini bir anlamda belirlemektedir. Kooperatiflerin değişimler karşısındaki faaliyetleri incelendiğinde çok büyük çoğunlukla uyum göstermişlerdir. Küresel olan bu değişimlerin Türkiye'deki yansımaları analiz edildiğinde ise kooperatiflerin bunlara uyum gösterme konusunda çaba içinde olduğu söylemek yanlış olmayacaktır. Ortaya çıkan yeni diyebileceğimiz kooperatif türleri bunu destekler niteliktedir. Yine de istenen seviyeye gelmesi için daha çok girişimde bulunması gerektiği de bir gerçektir.

Kooperatifler konusunda son dönemde oldukça gündeme gelen konulardan bir diğeri de sürdürülebilir kalkınma konusudur. Çalışmada incelendiği üzere kooperatiflerin sürdürülebilir kalkınma olgusuna ekonomik, sosyal ve çevresel tarafları -değer ve ilkeleri- dolayısıyla çok ciddi katkılar sunabileceği açıktır.

Özellikle, başta yeni türlerde olmak üzere tüm kooperatifçilik uygulamaları konusunda farkındalık çalışmalarının oldukça önemli olduğunu söylemek doğru bir tespit olacaktır. Bununla bağlantılı olarak kooperatifçilik eğitimi konusunun ayrıntılı olarak ele alınması çok isabetli olacaktır. Bu yolla hem kooperatif işletmelerin diğer işletmelerden farklarının anlaşılması hem de kooperatiflere özgü mali ve idari yönetimin gerekliliklerinin kavranması sağlanacaktır. Yine, tezde de yer verilen yeni türlerin ihtiyaçları doğrultusunda mevzuat çalışmalarının yapılmasının önemli olduğu görülmektedir. Ancak, kooperatifçilik konusunun yalnızca mevzuat konusunda kitlenmesini önlemek adına yeni motivasyonlar ve gelişmeler ışığında uygulamaların geliştirilmesi önemlidir. Bu yeni dönem kooperatifçiliğin büyük oranda bu yönelimde olduğunu söylemek mümkündür.

Özetle, son dönemdeki kooperatifçilik uygulamalarında ciddi bir kırılmanın yaşandığı görülmektedir. Bu kırılma, Türk Kooperatifçilik Hareketi açısından oldukça önemli sonuçlara neden olmuştur. Ulusal ve uluslararası alanlarda yaşanan gelişmelerin

katkısının olduğu bu süreçte, asıl amaç bütüncül ve sürdürülebilir bir kooperatifçilik politikasının oluşturulması ve bu kapsamda stratejilerin belirlenmesi olmalıdır.

SONUÇ

Kooperatifçilik içinde barındırdığı özellikler nedeni ile sosyo-ekonomik bir hareket olarak kabul edilmektedir. Birbirinden farklı birçok alanda faaliyet gösteren ve pek çok kişiye temas edebilen yapıları ile kooperatifler, kuruldukları bölgelerde başta ortakları olmak üzere diğer bireylerin hem çeşitli hizmetlere ulaşmalarını sağlamakta hem de ekonomik olarak kalkınmalarına yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla, kooperatiflerin salt ticari bir işletme modeli olduğunu söylemek eksik bir tespit olacaktır. Bu doğrultuda, kooperatifçilik uygulamalarını hem niceliksel hem de niteliksel olarak artırmak büyük önem taşımaktadır. Kooperatifçiliğin geçirdiği evreleri incelemenin, içinde bulunulan durumun değerlendirilmesinin yapılması ve kooperatifçilik açısından sürdürülebilir politikaların belirlenmesinde önemli olduğu açıktır.

Ülkemizde kooperatifçiliğin gelişimi diğer ülkelere göre farklı bir çizgide ilerlemiş olup tezde kooperatifçilik politikalarının belirlenmesinde etkili olan bu farklılıklar ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu farklılıklardan ilki kooperatifçiliğin başlama biçimidir. Avrupa'daki örneklerinde özellikle tabandan halkın içinden gelen motivelerin etkili olduğu bu modelin, ülkemizde ortaya çıkışı ve ilerlemesi daha çok devlet kontrolünde gerçekleşmiştir.

İkincisi, kooperatiflerin çok uzun yıllar boyunca devlet kontrolünde faaliyetlerini sürdürdüğüdür. Kooperatifleri, üretim girdisi sağlayan ya da kredi ihtiyacını gideren örgütler ve devletin topluma sağlaması gereken hizmetleri sağlarken kullandığı birer araç olarak değerlendirmek, bu yapıların devlet ve toplum arasında bir tampon olduğu görüşünün benimsenmesiyle sonuçlanmıştır. Osmanlı'dan itibaren özellikle Erken Cumhuriyet döneminde korporatizm doğrultusunda kooperatiflerin kurulmasında etkili olan bu anlayış aynı zamanda kooperatifler üzerinde kamu denetiminin doğmasına da neden olmuştur. Bu noktada, belirtilmesi konulardan biri kooperatifçiliğin gelişim sürecinde devlet müdahalesinin en az olarak kabul edildiği ülkelerde dahi kooperatifçilik uygulamalarının şekilleneceği gerekli yasal zeminin oluşturulmasının oldukça önemli olarak kabul edilmesidir. Dolayısıyla, Türkiye'de de kooperatifçiliğe ilişkin olarak yasal düzenlemelerin yapılmasının gerekli olduğu tartışılmazdır. Öte yandan, kooperatif-devlet

ilişkilerini tanımlayan karşılıklı yardım ilkesinden vesayet sistemine geçiş oldukça ince bir çizgi üzerinde ilerlemektedir. Bu kapsamda, Türkiye'deki kooperatifçilik uzun bir süre özellikle belli alanlarda neredeyse vesayet sistemi denebilecek bir çizgide sürdürülmüştür. Bu durumu Türk Kooperatifçilik Hareketi için en önemli sorun olarak görenlerin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Çünkü kamu güdümünün kooperatifçilik uygulamalarının etkinliğini, kendi kendini kontrol etmesini ve nihayetinde işlevselliğini önemli oranda sınırlayan bir etken olduğu konusunda uzlaşan pek çok kişi bulunmaktadır. Burada, dikkat çekilmesi gereken nokta şudur; devletin kooperatifçilik hareketinin başlarında bu konuda yol gösterici nitelikte faaliyetler yürütmesi, kooperatiflerin kurulmasını desteklemesi, çeşitli konularda teşvik ve yardımlar vermesi kooperatifçiliğin yerleşmesi bakımından önemli bir adım olabilmektedir. Ancak sonraki dönemde de bu anlayışın sürdürülmesi kooperatifleri çok uzun bir süre devletin birer aracı olmanın ötesine geçirememiştir. Anayasalarda kooperatifçiliğe yer verilmesi de dikkat çeken konuların başında gelmektedir. Devlet-kooperatif ilişkilerinde olmasının tercih edildiği karşılıklı yardım ilkesi çerçevesinde de bunların önemli olduğunu değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Ancak, 1961 Anayasasındaki kooperatifçiliğin desteklenmesinin şarta bağlanmış olması kısıtlayıcı bir durum yaratmış olup Anayasal bir durum söz konusu olmasına rağmen her iktidarla birlikte değişen bir kooperatifçilik politikasının ortaya çıkmasının ve popülist politikalar çerçevesinde kullanılmasının önünü açmıştır. Aynı zamanda devlete istediği alanlardaki faaliyetleri desteklemek konusunda da bir keyfiyet kazandırmıştır. 1982 Anayasasının kooperatifçiliğe ilişkin maddesinin ilk hali incelendiğinde ise kooperatifler üzerindeki devlet kontrolünün artık anayasal hükme bağlandığını görmek mümkündür. Bunun en önemli nedenlerinin başında bu dönemde devletin kitlesel hareketleri bir tehdit olarak algılaması bulunmaktadır. Neo-liberal politikalar doğrultusunda ekonomide kamu payının azaltıldığı dönemde bile ilk etapta kooperatifler devlet kontrolünden çıkarılmamıştır. Devlet kooperatifleri yürüttüğü ekonomi politikaları doğrultusunda birer araç olarak kullanmaya devam etmiştir.

Üçüncü farklılık ise Türkiye'deki kooperatifçilik uygulamalarının çok uzun yıllar ekonomi politikaları çerçevesinde hayata geçirilmesidir. Bu durum, kooperatifçiliğin en az ekonomi kadar önemli olan sosyal yönlerinin arka plana atılmasına neden olmuştur. Oysaki, kooperatiflerin sosyal tarafları onları diğer işletme türlerinden ayıran en önemli

özellikleridir. İnsanların sadece ekonomik ihtiyaçlarının değil sosyal ihtiyaçlarının da karşılanması noktasında bir çözüm olarak ortaya konan bir modeldir. Kaldı ki aslında ilk baştan itibaren birlikte iş yapma, dayanışma ve yardımlaşma olgularını vurgulaması kooperatiflerin sosyal bazı değerlerin motivasyonunda ortaya çıktığının bir göstergesi olup tezde de bahsedilen tanımlar, ilkeler ve değerlerin tamamında bu özellikler ön plana çıkarılmıştır. Diğer ülkelerdeki kooperatifçilik uygulamalarına bakıldığında ise kooperatiflerin sosyal taraflarının derecesinin gittikçe artan bir şekilde vurgulandığı görülmektedir. Türkiye’de de ahilik ve imece kültürü ile ilişkilendirilen kooperatifçiliğin bu sosyal özelliklerinden bahsedilmektedir. Ancak, kooperatifçilik hareketinin ülkemizde çok uzun bir süre tabandan gelen değil de daha çok yönlendirmeler ile gelişen bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle, son dönemlere kadar kooperatiflerin ilk kuruluşundaki bu sosyal tarafın kendiliğinden oluştuğunu söylemek çok doğru değildir. Bu kapsamda, tezde kooperatifçilik hareketi incelenirken kooperatifçiliğin öncelikli olarak ekonomik koşullar ve hâkim olan politikalar ile doğrudan alakalı olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır.

Osmanlı’dan itibaren çok uzun yıllar Türkiye’de kooperatifçiliğin temel karakterini belirleyen ekonomi politiğin 2000’li yıllar ile değiştiği görülmektedir. Bu durumun nedenleri incelendiğinde en başta Türkiye’deki ekonomi politikalarındaki değişimlerin olduğu görülmektedir. Türkiye, 1980’den itibaren önceki dönemlerden oldukça farklı bir süreç içine girmiştir. Özellikle 2000’li yılların başından itibaren yaşanan politika değişikliklerinin kooperatiflere etkileri görülmeye başlanmıştır. Bu durum Türkiye’deki kooperatifçilik hareketinde önceki dönemlere kıyasla bir kırılma yaşanmasına neden olmuştur. Ekonomideki neo-liberal politikaların benimsenmesi, dünyadaki gelişmelere daha açık hale gelmesi kooperatiflerin de doğrudan etkilendiği ve kooperatifçilik politikalarının değiştiği bir dönemi beraberinde getirmiştir. Bu konudaki başka bir neden ise son dönemlerde yaşanan ekonomik, çevresel, teknolojik gibi türlü türlü alanlardaki gelişmelerdir. Çok çeşitli sektörlerde toplumun her kesimine hizmet veren yapıları ile kooperatifler, etkilediği birey sayısı da göz önünde bulundurulursa bu gelişmelerin ortaya çıkardığı koşullarda oldukça etkili olabilecek bir işletme modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gelişmeler ayrıca, kooperatiflerin sadece ekonomik işletmeler değil çok yönlü yapılar olduğunun daha çok kişi tarafından benimsenmesine de katkı sağlamıştır.

Bu doğrultuda kooperatiflerin, ortaya çıkan yeni yönelimlere ve motivasyonlara uyumlaşma süreci başlamış ve son birkaç yılda oldukça hız kazanmıştır. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’deki kooperatifçilik uygulamaları da incelendiğinde bu gelişmelerin kendini kooperatifçilik politikalarında ve özellikle yeni türlerde gösterdiğini görmek mümkündür. Öte yandan, sürdürülebilir kalkınma olgusu tüm dünyaya yol gösterici niteliktedir. Güçlü ekonomik kalkınma ve büyüme ile çevre duyarlılığının birleştirilmesini öngören bu anlayış, içerisinde çevresel hassasiyetlerin yanında, yoksulluk, toplumsal cinsiyet eşitliği, ülkeler arasındaki ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi ve sağlık gibi pek konuyu da barındırmaktadır. Bu bağlamda, kooperatifçiliğin bu konulara da cevap verir niteliklerde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Belirtildiği üzere tezde Türkiye’deki kooperatifçilik hareketine ekonomi politiğin hâkim olduğu, sosyal taraflarının arka planda bırakıldığı ve uygulamaların devlet kontrolünde ilerlediği son dönemde ise bir kırılganın yaşandığı anlatılmaya çalışılmıştır. Ancak, genel manada değinmek ve belli başlı kooperatiflerin geçirdikleri süreçleri anlatmakla birlikte pek çok alanda faaliyet gösteren yapılar olması nedeniyle bu alanların her birindeki kooperatiflerde bu politikaların nasıl tezahür ettiğinden ayrıntılı bir şekilde bahsedilmesi mümkün olmamıştır. Yine, kooperatifçilik stratejileri ekonomi politikaları kapsamında belirlenirken sosyal yönü diğerlerine göre daha ön plana çıkarılmış olan kooperatifçilik uygulamaları ve bunun nedenleri -konut kooperatifçiliği³⁸- ayrıntılı şekilde ele alınamamıştır. Teze ilişkin diğer bir sınırlama ise kooperatifçiliğe ilişkin olarak pek çok kaynak bulunmasına rağmen pek çoğunda hemen hemen aynı detaylara yer verilmesidir. Son dönemde, yeni farklı kaynakların ortaya çıkması kooperatifçilik düşüncesinin gelişimi açısından önemlidir. Bu nedenle farklı bakış açılarına sahip akademik çalışmaların sayısının artması gerekmektedir.

Teze ilişkin çalışmalar yapılırken konunun iktidara gelen anlayışlarla doğrudan ilintili olduğu ve çok büyük oranda kooperatifçilik stratejilerinin iktidara sahip olanların

³⁸ - Aytan Alkan’ın “Türkiye’de 1980’den Sonra- Dar Gelirlilerin Konut Sorunu ve Konut Kooperatifleri” - Hakan Koç’un “Kooperatifçilik Eğitimi ve Türkiye’de Konut Meselesi” bu konuda yararlanabilecek kaynaklardır.

anlayışlarına göre şekillenmiş olduğu görülmüştür. Bu durum, genel bir kooperatifçilik politikasının belirlenmesini engelleyen bir etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak burada da konuyu yine 2000 sonrasını özellikle küreselleşen dünyada yaşanan gelişmelerden dolayı farklı ele almak gerektiği açıktır. Tüm ülke genelinde ortak bir kooperatifçilik politikası ortaya koyma çabalarının ortaya konması ve bu konuya yönelik olarak bir çalışma yapılması yerinde olacaktır. Yine kooperatifçilik ilke ve değerlerinin, kooperatifçiliğe ilişkin olarak yapılan çalışmalarda büyük önem taşıdığı açıktır. Kooperatifçilik ilke ve değerleri dünyadaki kooperatifçilik uygulamaları açısından yol gösterici niteliktedir. Öyle ki, bir işletmenin kooperatif olup olmadığı bu ilkeler ve değerleri ne kadar sahiplenip uyguladıkları ile ölçülmüştür. Ülkemizde kooperatifçilik hareketinin en başından itibaren ilke ve değerler konusunda değerlendirme yaparken belli oranlarda da olsa uyduğunu söylemek mümkündür. Ancak, özellikle özerklik ve bağımsızlık ilkesinde uzun bir dönem sekteye uğramaların olduğu açıktır. Kooperatifçilik ilkelerinin tam manasıyla uygulanmaması niceliksel olmasa da niteliksel olarak zayıf kuruluşların ortaya çıkmasına neden olmakta bu durum da kooperatifçilik hareketinin başarısını etkilemektedir. Tezde bu konuya genel manada değinilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda çalışmalar³⁹ olmakla birlikte, sayısının ve alanlarının oldukça kısıtlı olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, Türkiye’deki uygulamalardaki kooperatifçilik ilke ve değerlerinin yerlerini ele alan güncel ayrıntılı çalışmaların yapılması faydalı olacaktır. Diğer taraftan özellikle iş güvenliği ve daha iyi çalışma koşulları sağlamak, destekleyici faaliyetlerde bulunmak, demokratikleşmeyi teşvik etmek gibi alanlarda oldukça etkin olan kooperatiflerin bu konulardaki rollerinin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi kooperatifçilik çalışmalarına katkı sunacaktır. Diğer bir konu da değişen politikadaki yerlerinden bahsedilmekle birlikte, tezde özellikle son dönemdeki tarımsal kooperatifçilik uygulamalarına değinilmemiş olmasıdır. Türkiye’deki kooperatiflerin çok büyük çoğunluğunu oluşturan tarımsal kooperatiflerin yaşanan gelişmelerden nasıl etkilendikleri, nasıl evirildikleri ya da konumladıklarının ortaya konması oldukça önemli olup kooperatifçilik alanındaki çalışmalarda güncel bir şekilde yer alması yararlı olacaktır. Yine, son dönemde gündemde olan tarımsal pazarlamada aracılardan

³⁹ - “Kooperatifçilik İlkeleri ve Sosyal Konut Politikası Açısından Türkiye’de Konut Kooperatifleri” ve - Cennet Yıldız’ın “Türkiye’de Tarım Kooperatiflerinde Kooperatif İlkelerinin Uygulanması” konusundaki tezi bu konuda incelenebilir.
- Ziya Gökalp Mülayim’in “Kooperatif İlkelerinin Tarım Kooperatiflerimizde Uygulanması” bu konudaki kaynaklara örnek olarak verilebilir.

azaltılmasında kooperatiflerin etkinleştirilmesi tarımsal kooperatifler açısından ele alınması gereken diğer bir konudur.

Sonuç olarak kooperatifler her ne kadar belli ilke ve değerlere sahip olan ve sosyal yönleriyle öne çıkan işletmeler olsa da Türkiye'deki gelişimi çok büyük oranda ekonomi politikaları doğrultusunda gerçekleşmiştir. Ancak 2000'li yıllardan sonra, sosyal politikaların da kooperatifçilik hareketinde önem kazanmaya başladığı görülmektedir. Ayrıca, kooperatifçilik uygulamaları çok uzun yıllar devlet kontrolünde yürütülmüş olup tam manasıyla ortadan kalkmaya başlaması son dönemlerde mümkün olabilmektedir. Tezin Türkiye'deki kooperatifçilik hareketinin bu özelliklerinin ortaya konması ve kooperatifçilik uygulamalarının daha sistematik bir şekilde incelenmesi bakımından ve ayrıca, güçlü kooperatifçilik uygulamalarının ortaya çıkması adına kooperatifçilik düşüncesinin gelişimi açısından katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kooperatifler tüm dünyada farklı sistemlerin içinde de olsa ekonomik ve sosyal kalkınmanın araçları olarak oldukça önemli işletme modelleri olarak kabul edilmişlerdir. Kooperatifçiliğin düşünsel ve tarihsel arka planında bunu görmek mümkündür. Ortaya ilk çıktıkları andan itibaren bu uygulamaların hayatın her alanındaki çok çeşitli gereksinimlere cevap olabildiği anlaşılmaktadır. Kooperatifçiliğin bu özelliğinin kavrandığı ve ideal sistemin sahip olunan ihtiyaçlar doğrultusunda doğru şekilde yorumlanarak uygulamaya konulduğu ülkelerde çok olumlu sonuçlar ortaya çıkardığı açıktır. Bu nedenle kooperatifçiliğin mahiyetinin kavranmasının ve ortaya konulacak girişimlerin bu doğrultuda gerçekleştirilmesinin gerektiği açıktır. Türkiye'de kooperatifler, tarihleri göz önünde bulundurulduğunda ihtiyaçlara çok daha fazla cevap verebilecek ve etkili olabilecekken daha geri planda kalmışlardır. Bu durumun nedenlerinin iyi bir şekilde analiz edilmesi kooperatifçilik için doğru bir vizyon ortaya koymak adına önemlidir. Bu nedenle, ortaya konacak doğru politikalar ve uygulamalar çok etkin olamayan dönemleri telafi edilebilecektir. Önemli olan Türkiye'nin sayısal olarak sahip olduğu kooperatifçilik potansiyelinin etkili uygulamalar ile desteklenmesini sağlamak ve son dönemde ortaya çıkan gelişmeleri doğru bir şekilde yöneterek kooperatiflerin bundan en karlı ve güçlü şekilde çıkmasını sağlamaktır.

KAYNAKÇA

- AKSOY, A. & GÜNAY, G. (2018). “Türkiye’de Kadın Kooperatifçiliği” Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi 53 (1):77-90.
- ALEXANDER, G.N. (2013). “Bir Modernleşme Pratiği Olarak Kooperatifçilik ve Bahçeli Konut Yerleşimleri”. Doktora Tezi.
- ALTAN, A. (1998). “Türkiye’de 1980’den Sonra- Dar Gelirlilerin Konut Sorunu ve Konut Kooperatifleri”.
- “Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı” (1990-1994).
- ANCHARYA, B. M. (2010). “Schools of Cooperative Thought and Its Implications in Cooperatives”.
- AYANOĞLU, G. G. (2018). “Yenilenebilir Enerji Yatırımlarında Alternatif Bir Model: Yenilenebilir Enerji Üretim Kooperatifleri” İstanbul: Cinius Yayınları.
- “Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı” (1985-1989).
- BIBBY, A. (2014). “Co-operatives Are an Inherently More sustainable Form of Business”.
- BİLAL, E. Z. & BAYRAKLI B. (2017). “Renewable Energy Generation Cooperatives: Yenilenebilir Enerji Üretim Kooperatifleri” Articleletter.
- “Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı” (1963-1967).
- BORATAV, K. (2016). “Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009”. Ankara: İmge Kitabevi.
- BOZLOĞAN, R. “Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı”.
- “Cooperatives As Builders Of Sustainable Development Applied To Industrial, Artisanal And Service Producers’ Cooperatives” (2014). CICOPA
- CARASSO, G. (1991). “Democracy’s Interest in Groups. Interest Group Corporatism and Democratic Theory”. Universite de Montreal.
- ÇAHA, Ö., ÇAHA, H. (2012). “Yerelde Tango Kadın Örgütleri ve Yerel Demokrasi” Ankara: Orion Kitabevi.

ÇIKIN, A. (2016). *“Bir Başkadır Kooperatifçilik”*.

ÇIKIN, A. & KARACAN A. R. (1994). *“Genel Kooperatifçilik”*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

COLE, M. A. (2006). *“Economic Growth and the Environment”*.

CRACOGNA, D., FICI, A. & HENRY, H. (2013). *“International Handbook of Cooperative Law”*. Springer Heidelberg New York Dordrecht London.

DE LUCA, N. (2013) *“Cooperatives in Russia”*.

DOĞAN, K. (2017). *“Su Ürünleri Kooperatiflerinin Türkiye’deki Dünü, Bugünü ve Geleceği”*. Turkish Journal of Aquatic Sciences .

“Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı” (1979-1983).

DRAPERI, J. F. *“From Cooperative Theory to Cooperative Practice”*.

DUGUID, F., DURUTAŞ, G. & WODZICKI, M. (2015). *“Türkiye’de Kadın Kooperatiflerinin Mevcut Durumu”*.

EMELIANOFF, I. V. (1995). *“Economic Theory of Cooperation: Economic Structure of Cooperative Organizations”*. Center for Cooperatives University of California.

ENKE, S. (1945). *“Consumer Cooperatives and Economic Efficiency”*. The American Economic Review, Vol. 35, No. 1 (Mar., 1945), pp. 148-155.

EŞİYOK, B. A. *“Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı’na Bir Dönüşümün Kısa bir Öyküsü”*.

FAIRBAIRN, B. (1994). *“The Meaning of Rochdale: the Rochdale Pioneers and the Cooperative Principles”*. Centre for the Study of Cooperatives University of Saskatchewan.

FINDIKOĞLU, Z. F. (1967). *“Kooperasyon Sosyolojisi”*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

“G20 Ülkelerinde Kooperatifçilik”, (2015). Ticaret Bakanlığı.

GERAY, C. (2014). *“Kooperatifçilik”*. Ankara: Nika Yayınevi.

“Government at a Glance” (2017). OECD.

HANISCH, M., ROMMEL, J. & MULLER, M. (2013). “*The Cooperative Yardstick Revisited: Panel Evidence from the European Dairy Sectors*” Journal of Agricultural & Food Industrial Organization 11(1).

HARBORTH, H. (1991). “*The Debate About Sustainable Development: Starting Point for an Environment-Oriented International Development Policy*”, Economics: 44.

HAZAR, N. (1981). “*Atatürk ve Kooperatifçilik*”. Ankara: Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları.

HAZAR, N. (1990). “*Kooperatifçilik Tarihi*”. Ankara: Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı Yayınları.

HAZNECİ, E., KILIÇ, B., CEYHAN, V. & HAZNECİ, K. (2012). “*Samsun İlinde Kadın Çiftçilerin Kooperatifleşmeye Karşı Tutumları*” 10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, Konya.

HENRY, H. (2009). “*Cooperatives in a World in Crisis, Cooperatives, Crisis, Cooperative Law.*”.

HOLYOAKE, G. J. “*History of the Rochdale Pioneers*”.

IAKOVIDOU, O. (2002). “*Women’s Agrotourist Cooperatives in Greece: Key Elements for Their Successful Operation*”. Journal of Rural Cooperation: Vol:30 No:1

ILO & ICA. (2014). “*Cooperatives and the Sustainable Development Goals A Contribution to the Post-2015 Development Debate A Policy Brief*”.

ILO (2017). “*Çalışma Dünyasının Geleceği Notları Dizisi, Değişen Çalışma Dünyasında İş birliği: Kooperatif Bir Geleceğe Doğru*” .

ICA, (2015). “*Guidance Notes to the Cooperative Principles*”.

“*İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*” (1968-1972)

“*Kadın Kooperatifleri*”, (2017). Ticaret Bakanlığı

KANLI, İ. & KAPLAN, B. (2018). “*Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Etkin Kullanımı için Bir Model Önerisi: Şehir Enerji Kooperatifleri*” Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi: Vol:6, Issue:4

KANSU, A. (2001). *“Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”*. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm İstanbul: İletişim Yayınları.

KAZGAN, G. (2013). *“Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi”*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniveristesesi Yayınları.

KEPENEK, Y. (2012). *“Türkiye Ekonomisi”*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

KOCABAŞ, Ö. (2010). *“Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi”*. İstanbul: Libra Kitap.

KOÇ, H. (1986). *“Kooperatifçilik Eğitimi ve Türkiye’de Konut Meselesi”*.

“Kooperatifçilik ve Kadın Kooperatifleri” (2012). Ticaret Bakanlığı.

“Kooperatifçilik İlkeleri ve Sosyal Konut Politikası Açısından Türkiye’de Konut Kooperatifleri”. (1967). İmar ve İskân Bakanlığı.

KUNHU, T. S. (2011). *“Cooperative Theory Principles & Practice”* University of Calicut.

MENARD, C. (2002) *“The Economic of Hybrids Organizations”*.

MÜLAYİM, Z. G. (1966). *“Kooperatif İlkelerinin Tarım Kooperatiflerimizde Uygulanması”*. Türk Kooperatifçilik Kurumu.

MÜLAYİM, Z.G. (1975). *“Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik”*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

MÜLAYİM, Z.G. (1993). *“Demokratik Kooperatifçilik Politikası ve Toprak Reformu”*. Ankara: Yetkin Basımevi.

MÜLAYİM, Z.G. (2006). *“Kooperatifçi Atatürk ve Kooperatifçilik”*. Ankara.

MÜLAYİM, Z.G. (2010). *“Kooperatifçilik”*. Ankara: Yetkin Yayınları.

MUNKNER, H. (2002). *“The Supportive Environment for Cooperatives in the Context of The Current Political, Economic, Social, Demographic and Ecological Environments”*.

NASIOULAS, I. (2012). “*Social Cooperatives in Greece. Introducing New Forms of Social Economy and Entrepreneurship*” International Review of Social Research: Vol:2 Issue:2.

NEWMAN, O. (1981). “*The Challenge of Corporatism*”. London: The Macmillian Press.

OKSAY, K. (1979). “*Büyük Mağazacılık ve Tüketim Kooperatifçiliği*”. Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayın No: 41, Türk Kooperatifçilik Kurumu, Ankara.

OSTI, G. (2012). “*Green Social Cooperatives in Italy: A Practical Way to Cover The Three Pillars of Sustainability?*” Sustainability: Science, Practice & Policy.

ÖZDEMİR, G. (2013). “*Women’s Cooperatives in Turkey*” Procedia Social and Behavioral Sciences 81.

ÖZTAN, G. “*Korporatizm Özgürlükten Yoksun Bir “Üçüncü Yol” Vaadi*” Siyasi İdeolojiler: 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla 515-543.

PARLA, T. (1993). “*Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*”. İstanbul: İletişim Yayınları.

REHBER, E. (2011). “*Kooperatifçilik*”. Bursa: Ekin Yayınları.

SHAFFER, J. (1999). “*Historical Dictionary of the Cooperative Movement*” London: the Scarecrow Press, Inc.

SOUSSAN, J. G. (1992), “*Sustainable Development*”, *Environmental Issues in the 1990’s*. John Wiley & Sons: West Sussex, England.

“*Sosyal Kooperatifçilik: Yasal Mevzuat Açısından Avrupa Birliği Örnekleri ve Türkiye’deki Gelişmeler*” (2018). TÜSEV Atölye.

STAATZ, J. M. (1989). “*Farmer Cooperative Theory: Recent Developments*”.

SULEMEZOV, S. (1976). “*Lenin Kooperatif Planı ve Bulgaristan Kooperatif Hareketi*”.

TANRIVERMİŞ H. & TANRIVERMİŞ, E. (2002). “*Türkiye’de Çevre Koruma ve Sürdürülebilir Kalkınmada Kooperatiflerin Rolü ve Önemi*”. Ankara: Türk Kooperatifçilik Kurumu.

“*Tarımsal Kalkınmada Kooperatifçilik*” (1966). VI. Türk Kooperatifçilik Kongresi Tartışmaları Cilt II.

THOMAS, A. (2004). “*The Rise of Social Cooperatives in Italy*” *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* Vol. 15, No:3.

“*Transforming Our World: A Cooperative 2030*” (2018). COPAC.

TOPALOĞLU E., TOPALOĞLU M. (2017). “*Türkiye’de Kadın Girişimci Kooperatifleri: Bacıyan-ı Meram Örneği*” *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi* 52.

UZGÖREN, N. N. (1983). “*Atatürk Kooperatifçilik ve Türk Kooperatifçilik Kurumu*”. Ankara.

UZGÖREN, N. N. (1987). “*Tanınmış Kooperatifçimiz Nusret Namık Uzgören Diyor Ki*”. Ankara: Merkez Birliği Genel Müdürlüğü Yayınları.

“*Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*” (1973-1977).

ÜLGEN, Y. (2008). “*Köy-Koop Hareketinin Türk Kooperatifçiliğinin Gelişimine Olan Etkileri*”. Yüksek Lisans Tezi.

ÜSKÜL, M. Z. (1976). “*Türk Hukukunda Kooperatifler Üzerindeki Devlet Denetimi*”.

VAROL, F.C. (2013). “*An Analysis of Women’s Cooperatives in Urban Turkey in Terms of Women’s Empowerment*”.

WIARDA, H. J. (1997). “*Corporatism and Comparative Politics: The Other Great “Ism”*”. London: M. E. Sharpe.

YALDIZ, C. (1992). “*Türkiye’de Tarım Kooperatiflerinde Kooperatif İlkelerinin Uygulanması*”. Yüksek Lisans Tezi.

“*Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*” (1996-2000).

ZURCHER, E. J. (2000). “*Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*”. İstanbul: İletişim Yayınları.

Elektronik Kaynaklar

“*Bir Anı ve TANSA’nın Doğuşu*”, Erdinç Gönenç, <<http://www.erdincgonenc.com/274/bir-ani-ve-tansanin-dogusu/>> Erişim: 17.05.2019

“*Cinsiyet Eşitliği Raporu: Türkiye 149 ülke arasında 130'uncu sırada*”, Euronews, <<https://tr.euronews.com/2018/12/21/cinsiyet-esitligi-raporu-turkiye-149-ulke-arasinda-130-uncu-sirada>> Erişim: 29.04.2019

“*Cooperatives: do they still exist in Romania?*”, Paula Dragomir, <<http://www.arc2020.eu/cooperatives-do-they-still-exist-in-romania/>> Erişim: 10.04.2019

“*Cooperative Health Report 2018 published*”, IHCO, <<https://ihco.coop/2018/03/20/cooperative-health-report-2018-published/>> Erişim: 10.04.2019

“*Cooperatives in France: Issues and challenges at the start of the 21st century*”, Jean-François Draperi, <[://recma.org/article/cooperatives-france-issues-and-challenges-start-21st-century](http://recma.org/article/cooperatives-france-issues-and-challenges-start-21st-century)> Erişim: 15.04.2019

“*Cooperatives in the U.S. Economy*”, University of Wisconsin Center for Cooperatives, <<http://reic.uwcc.wisc.edu/issues/>> Erişim: 10.04.2019

“*History of Cooperatives Born from an Idea*”, DGRV, <<https://www.dgrv.de/en/cooperatives/historyofcooperatives.html>> Erişim: 15.04.2019

“*Is China's future cooperative?*”, The Guardian, <<https://www.theguardian.com/social-enterprise-network/2012/jun/01/china-cooperation-social-responsibility>> Erişim: 14.04.2019

“*Japan's Cooperatives*”, ZEN-NOH, <<https://www.zennoh.or.jp/english/cooperatives/japancooper.html>> Erişim: 13.04.2019

“*Köyde Sürdürülebilir Yeşil Ekonomi*”, UNDP Türkiye, <<http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/presscenter/articles/2017/07/sustainable-green-economy-in-village.html>> Erişim: 10.04.2019

“*Küresel cinsiyet eşitsizliğini tamamen gidermek için 200 yıl gerekiyor*”, BBC News, <<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46619022>> Erişim: 13.05.2019

“*Second Global Report on “Cooperatives and Employment*”, CICOPA, <<http://www.cicopa.coop/publications/second-global-report-on-cooperatives-and-employment/>> Erişim: 10.04.2019

“*Sosyal Kooperatifçilik*”, <<https://www.sosyalkooperatif.com/>> Erişim:
04.03.2019

“*Sustainability Reporting for Cooperatives: A Guidebook*”, ICA,
<<https://www.ica.coop/en/media/library/sustainability-reporting-cooperatives-guidebook>> Erişim: 05.03.2019

“*Yeni bir kooperatifçilik çağı*”, Ayhan Çıkın,
<<https://www.aydinlik.com.tr/teori/2017-subat/yeni-bir-kooperatifcilik-cagi>> Erişim:
10.04.2019

“*Yenilenebilir Enerji Kooperatifleri*”, Ticaret Bakanlığı
<<https://koop.gtb.gov.tr/kooperatifler-hakkinda/yenilenebilir-enerji-kooperatifleri>>
Erişim: 20.03.2019

“*Yenilenebilir Enerji Nedir?*”, YEGM,
<http://www.yegm.gov.tr/genc_cocuk/Yenilenebilir_Enerji_Nedir.aspx> Erişim:
20.03.2019

“*2018’de Ekonomik Büyüme İçin Kadın İş Gücü – I*”, GE Türkiye Blog,
<<https://geturkiyeblog.com/2018de-ekonomik-buyume-icin-kadin-is-gucu-i/>> Erişim
29.04.2019

EK 1. ORJİNALLİK RAPORU

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 23/07/2019

Tez Başlığı: Türkiye'de Kooperatifçiliğin Tarihsel Seyri: Devlet İnisyatifi-Kalkınma İdeali

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 161 sayfalık kısmına ilişkin, 22/07/2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 5'tir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
23/07/2019

Adı Soyadı: Memnune Sıla ÜLTANIR
Öğrenci No: N14222293
Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Programı: Siyaset Bilimi

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Berrin KOYUNCU
LORASDAĞI

(Unvan, Ad Soyad, İmza)

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT

155

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION DEPARTMENT

Date:23/07/2019

Thesis Title : The Historical Trajectory of Cooperative in Turkey: The State Initiative-The Development Ideal

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 22/07/2019 for the total of 161 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 5 %.

Filtering options applied:

- Approval and Declaration sections excluded
- Bibliography/Works Cited excluded
- Quotes excluded
- Quotes included
- Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature
23/07/2019

Name Surname: Memnune Sila ÜLTANIR

Student No: N14222293

Department: Political Science and Public Administration

Program: Political Science

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Prof. Dr. Berrin KOYUNCU LORASDAĞI

(Title, Name Surname, Signature)

EK 2. ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 23/07/2019

Tez Başlığı: Türkiye'de Kooperatifçiliğin Tarihsel Seyri: Devlet İnisyatifi-Kalkınma İdeali

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
23/07/2019

Adı Soyadı: Memnune Sıla ÜLTANIR

Öğrenci No: N14222293

Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Programı: Siyaset Bilimi

Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Uygundur,

Prof. Dr. Berrin KOYUNCU LORASDAĞI

(Unvan, Ad Soyad, İmza)

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS

157

HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION DEPARTMENT

Date: 23/07/2019

Thesis Title: The Historical Trajectory of Cooperative in Turkey: The State Initiative-The Development Ideal

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature
23/07/2019

Name Surname: Memnune Sila ÜLTANIR
Student No: N14222293
Department: Political Science and Public Administration
Program: Political Science
Status: MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Approved.

Prof. Dr. Berrin KOYUNCU LORASDAĞI

(Title, Name Surname, Signature)